

Բնագրի

ՔԱՂԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ Ա ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Ա. ՏԱՐԻ

12

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

1962

پاكين
مجله شهریه ، ادبیة و فنیة علمیة
مدیر المسؤول
السید اوتین کارلیک قزائجیان

PAKINE
REVUE MENSUELLE
LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE

Propriétaire
Dr. A. KAZANDJIAN

Բ Ա Գ Ի Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԳՐԱԿԱՆ ՈՒԹԵԱՆ

ԵՒ ԱՐՈՒԵԱՅԻ

ՎԱՐԻՑ ԽՄԲԱԳԻՐ

Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ

ԽՄԲԱԳԻՐՆԵՐ

ԵԳ. ՊՅԵԱՃԵԱՆ, Պ. ՍՆԱՊԵԱՆ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ԱՆԴԱՄՆԵՐ

Յ. ԳԵՂԱՐԴ

Յ. ՈՍԿՈՒՆԻ

Բ. ՓԱՓԱՋԵԱՆ

Վ. ՅՇԱԿԱՆ

ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՒՆԻՆ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ. ՊՅԵԱՃԵԱՆ

Լ. ԳԱՐՄԷՆ

Պ. ՍՆԱՊԵԱՆ

Մ. ԻՇԽԱՆ

Ն. ՊԵՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ

Բ. ՓԱՓԱՋԵԱՆ

ՀԱՄԱՍՏԵՂ

ԳԵՂԱՄ-ԳԵՂԱԿ

Յ. ԳԵՂԱՐԴ

ԱՐԱՄ ՍԱՀԱԿԵԱՆ

ՍԻԱՄԱՆԹՕ

Ն. ԱՂԱՍԼԵԱՆ

Ա. ԵՐԿԱԹ

Պ. ՍԵԽԱԿ

Գ. ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ

Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ

ԵՐՈՒԱՆԴ ՓԱՄՊՈՒՔԵԱՆ

Բ. ԹԱՇԵԱՆ

Գ. ԷՄԻՆ

ԺՕՐԺ ԿԻՒՐՃԻԼՅ

● ՆՇՄԱՐՆԵՐ

● «ԲԱԳԻՆ» 1962-ի

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Բազմ

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ Ե ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Ա. ՅԱԿՈԲ, ԹԻԻ 12

ԴՍԿՑԵՄԲԵՐ 1963

ՊԵՏՐՈՒԹ

Ս. ՄԵՍՐՈՊԻ 1600-ԱՄԵԱԿԸ

Երկրի քե Արտերկրի բոլոր ծագերուն վրայ, հրախտագէտ հայ ժողովուրդը, առանց կուսակցական ու յարանուումական խտրութեան, մեծ ազգերու վայել արժանաւորութեամբ եւ շուքով սօնեց այս տարուայ ընթացքին, հայ մշակոյթի եւ բոլոր մշակոյթներու մեծագոյն գէւմբէրէն Մեսրոպ Մաշտոցի ծննդեան 1600-ամեակը: Գործիչին հետ ու գործիչի անձին մէջէն սօնեց մանաւանդ սքանչելագործ վարդապետին ԳՈՐԾԸ, որ այս պարագային կը նշանակէ ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՅԹ, հայ ազգի յստեմական զէն ու գարշ, զէն ու գրահ:

Երախտագիտական այս գեղուն արտայայտութիւնները ազգին բոլոր հատուածներուն ու խաւերուն կողմէ, այսպէս դարեր ետք, հանդէպ բարձրագոյն իտէալներու մշակի մը ծննդեան քուակնին, մեր ազգային ներկայ ժամանակներու ամէնէն պայծառ երեւոյթը իրրեւ կ'արձանագրենք հոս, յիշելով հայ Տառերու Գիտի 1500-ամեակին առիթով կատարուած համագգային ցնծութեան հետաւոր օրերը:

Գրականութեան ու Արուեստի այս համագաղութային ամագիրը - ԲԱԳԻՆ - ,որուն ծնունդը բախտի երջանիկ կարգադրութեամբ մը զուգահեռեցաւ 1600-ամեակի մեծաշուք հանդիսութեանց տարին, թաղ Սփիւռքի գրագէտներուն համեստ մէկ ընծան համարուի, հայ գրականութեան ու մշակոյթին ռակեղարեան հիմեր ստեղծած իրենց շքեղագործ նախահօր:

Տարեվերջի ներկայ թիւը կը բանաճ մեր խմբագիրներէն նդ. Պօլանեանի «Դէմքեր»ու բաժինով: Դէմքը այս անգամ, մեր գրականութեան համար մեծագոյն *դիմակերտե է*, Հասցեկաց գիւղի տարօրինակ ծնեալը, վաղաբշտապատի տարապայման Տեսանողը, Օշականի դամբարանին յաւիտեանական արթնումը:

ԴԷՄՔԵՐ

Վերականգնողական

Հայոց առաջին մտաւորականը՝ ամբողջական առումով: Մեր դպրութեան տեսակ մը Հոգին Սուրբը՝ բառին լի-բառ տարողութեամբ: Գաղափարապաշտ անձերուն թերեւս ամենամեծն ու ամենաշեղբ մեր մէջ, բաղմարդիւնը անհասկած՝ Տառերու Գիւտին այս ու այն կողմը տարածուող ժամանակներուն մէջ: Հայ մտաւորականութեան ընդհանուրին եւ անոր ընդհանրական խոսվածներուն հայրը՝ Հետեւաբար՝ կեանքին մէջ Հայր չեղած այս մարդը, դաւակութեան ու խոնարհութեան մէջ իր գոյութիւնը աւարտած այս տարօրինակ միաբանը՝ տառապակէզ Մեսիայի մը դաւանանքէն ասդին, խորհրդասքանչ ուսմունքի մը ջանակութեան ամենաբարձր օրերուն:

Փոթորիկ հոգիով այս սուրբը՝ գործեց փոթորիկներուն ոճով: Ինքնամաշ, ինքնաարոր, ինքնասպառ կատաղութեամբ մը: Գործեց, - Վաղարշապատի գունատ վանականը, - բոլորովին մոռնալու մարկայոյց շրջանի մը, երբ Հայ մարդը, անտուածընտիր տեսակը անոր, պէտք էր առաւել ուժգին ուրականի մը վերածէր ինքզինք, Հայրենիքին վրայ արեւ եւ գիւլեր սուլող, մոռնալու առ մը՝ ունէլ տարածուող ու միայն մահ սրվող շարիքները զիմազարակելու համար: Այս, առաւել թանձր ու առաւել փոթորկայոյց բան մը հարկ էր ըլլալ:

Կովկասեան լեռներու հարաւային մատոյցներէն մինչեւ հնդկական սահմանները, պարսից մեծազօր արքայից արքաները մոլեգնէր էին, յանուն կրահապաշտութեան աշխարհը կրակի մը ու

մոխրաստանի մը վերածելու անբեկանելի որոշումով: Սասանեան ժոպլ վեհապետները անսասան կը մնային իրենց արձակած վճիռին մէջ, մինչ արեւմտեան կողմն աշխարհի, Բիւզանդացիները, կայսրութիւն ու քրիստոնէութիւն տարածելու փոխարէն, անբարոյութիւն կը տարածէին, տեսա՛կ տեսա՛կ նենգութիւն՝ դէպի հարաւ եւ հիւսիս, դէպի արեւմուտք եւ արեւելք: Կը տարածէին խարդաւաններ, դաւ ու դաւանանութիւն: Անոնց երկիրը այլեւս կայսրութիւն մը չէր իրականին մէջ, այլ մեծատարած, բազմանահանգ ու բազմաշխարհ հանրատուն մըն էր կարծես, - քաղաքական քսոմենիք բարձրու հանրատուն:

Մեր երկիրը, այդպէս, Ոսկեդարու հոկաներէն բուական առաջ, այլ մանաւանդ անոնց ապրած շրջանին, ինկած էր ընդմէջ արեւելեան քաղաքա-կրօնական կրակներուն ու արեւմտեան բազմատեսակ անբարոյութեանց: Երկու համայնակուլ ուժեր սոսնճ՝ մրրիկի պէս աղիտալի, մրրիկի պէս սրընթաց:

Չար ու անողորմ էին օրերը Հայոց Աշխարհի:

Հարկ էր ամպրոպ եւ ուրական ըլլալ՝ աւելի՛ մեծ, աւելի՛ հեռաւորաց, աւելի՛ հեռանուած: Ուրեմն՝ հոգեկան ուժերու անծայրածիր համախմբումով տեսակ մը տարօրինակ անձ, տարօրինակ մարդարէ, տարօրինակ առաքեալ, Ուրեմն՝ իմացական անհուն շղթայաղերձ ուսմով կանխադուշակ էակ մը, Հայրենիքն ու քրիստոնէայ գաղափարաբանութիւնը փրկելու կոշուած կանխագործ

մէկը, իր դարուն, իր ժողովուրդին եւ անոր պատմութեան բոլոր մեծ հրդեհները ապրող մեծ հրդեհակիր մը՝ մէկ խօսքով:

Իր դարէն ասդին, իր ժողովուրդին մեծագոյն հրդեհն ու հրդեհակիրը եղաւ, մեծագոյն մըրիկն ու մըրկութիւնը հոգին եղաւ Հացեկացի հեղեղ գիւղացին, ծո՛ւ՛մ գիւղացին:

Պաշտառափայլ Սահակ Պարթեւի արտաքինացած հոգին էր կարծես, անոր հովանիին տակ ինքզինք եւ իր խռովքները բազմապատկող այս վարդապետը: Անդուզական այդ հայրապետին եւ գեղեցկամիտ արքայի մը բովանդակ քաջալերանքը իր հետ, ներկայէն քալեց դէպի անմիջական վաղը, ընթանալու համար ապա դէպի յաւիտենութիւն:

✽

Իմացական եւ բարի կամքերու աննախընթաց երրորդութեան մը կեդրոնական կամարը եղաւ, դարեր ետք իր տեսիլքով Սիւսանի մը նարեկեան անհուն հրդեհի ու խօլ հանճարի վերածած այս վանմածնունդ գիւղացին: Աւելի ապագային մէջ է, եւ ուրեմն ապագայէն կը նայի իր ժողովուրդին, միշտ տարօրինակ նայած լուսաւորչական այս սուրբը, թէ անցեալին մէջ՝ ու կը նայի անցեալին: Յայտնի չէ: Վասնզի ողջի մը գոյութեան այդ երկու կենարար բեւեռներուն վրայ է շարունակ: Շարունակ անցեալ է այս մարդը ու շարունակ ապագայ՝ որ ըսել է տեւական ներկայութիւն մը, մեր խնդիրներուն ու մեր բոլոր գեղեցիկ բաներուն վրայ տեւական վերահսկողութիւն մը, լոյսի ու ճանաչման հոյակապ արթնութիւն մը, անվախճան եւ անընդմէջ:

Ու յետոյ,

Անցեալին խորունկէն, մեր պատմութեան ամենամութ տապնապները լուծող օրինակի մը լոյսն է, արեւական զօրութեամբ: Ապագայէն դէպի ներկայ՝ կանխագործուող բարութիւն է եւ իմացական բոլոր մարդերու վրայ ստեղծագործական աննահանջ արշաւ...:

✽

Որեքուն մարդը չեղաւ ան: Տարիներուն մտաւորականը չեղաւ: Ու չեղաւ միայն սերունդի մը տաղանդը, քանի մը յաջորդական սերունդներու հանճարը, միադէմ ու միակողմանի սուրբը: Եղաւ դարերու մարդը, դարերուն մտաւորականը, դարերուն տաղանդն ու դարերուն հանճարը: Ազգային ապրումներուն սուրբը, կրօնական ապրումներուն սուրբը, գրական ու կրթական ապրումներուն սուրբը՝ կորիւններուն ու Եղեղիներուն այս նուիրական դաստիարակը, Հայոց առաջին ուսուցիչը:

Տասնամեակներ չեն, հետեւաբար, իր անունին ու ժողովրդականութեան պատուանդանը, Հարիւրամեակներ այ չեն, — դարաշրջաններ են: Մտքի աշտարակ մը՝ Մասիսէն վեր հաւանաբար: Զանգակատուն մը՝ Հայոց յաւիտենական ցիւրիկին ու լոյսի յաւիտենական պատարագին հրաւեր-կանչը զօղանջով:

Հայկական ճամարտութեան միայն մէկ բոպէն չէր Տարօնական աշխարհի այս խորունկ գիւտարարը, այլ այդ ճշմարտութեան անվախճան մէկ դիմն էր: Հոգեկան սոսաւազներութեան գործին մէջ մեծագոյն գէնքը դրաւ մեր ձեռքը, ասկէ հազար հինգ հարիւր ու ասիւի տարիներ առաջ, Վաղարշապատի բարձրադաս ուսում ու բարձրահանճար գինագործը:

✽

Ու եթէ հիմա գումարէք իր մասին եղած խոշոր բառերը, անոնք խոշոր չեն երեւիր, ինչպէս կ'երեւին սահասարակ ուրիշ անուններու քով: Եւ այդ գումարէն սուրբ մը ծնելէ առաջ եւ ետք՝ մարդ մը կը ծնի. գիւտարար մը գոյանալէ առաջ եւ ետք՝ մարդ մը կը գոյանայ. հանճար մը ի յայտ գալէ նորէն տուալ եւ ետք՝ նորէն մարդ մը ի յայտ կու գայ: Եւ ոչ մէկ ապրում եւ իմացում զայն կրնայ լիովին ծածկել, քան հայութեան ապրումին լծորդուած հայրական իմացումը: Աշխարհներ ոտքի տակ առնող եւ բոլոր ձեւի խնդրէնքներուն իր լուսաւոր մտասկեռումը հա-

կազարող վտիւ մարմնով, բայց աշխարհայափ հոգիով այս Հայաստանցին՝ ոչ սուրբ բառով կը բացատրուի եւ ոչ ալ Հանճար բառով: Կը բացատրուի Խաչուքիւն եւ մարդ բառերով:

Անդունդի եզրին կեցած Հայութիւն, եւ մարդկային ներքին ուժերու դերսպոյն պրկում: Բացարձակի Հաւատք:

Ուրիշ ամէն բանէ աւելի, այո, մարդ մըն է Մեսրոպ Մաշտոց: Բայց կարծես ոչ թէ անձի մը բլթնները կըրող մարդ մը, այլ Հաւաքականութեան մը ոգիին, պատմութեան մը ընդհանուր շունչին: Կիւտ ընելու եւ գիւտով վաշխելու սնոտի դպացումէ՞ մը դրդուած ինքզինք կը մաշեցնէր, քրիստոնէական ինքնանշանատեսք մը երկրային փայլէ ու փառքէ ընդմիշտ հեռացած այս սքեմակիրը: Երբե՛ք: Կը տառապէր, տիւ եւ գիշեր, Հայ ոգիին, քրիստոնէութեամբ ոստում կատարած Հայ ոգիին պատմութիւնը սերմանելու պայծառ մղձաւանջով մը: Քրիստոս, սիրոյ, տառապանքի եւ լոյսի յաւերժակիր Մեսիան, յաւիտենութիւն բառը սորվեցուցած էր մարդկութեան: Սորվեցուցած էր՝ թէ կը խաչուին ու կը յաղթեն: Կը տառապին, կը թաղուին ու կ'անմահանան: Մանանելի չափ հաւատք կ'ունենան ու լեռներ կը տեղահանեն: Այսինքն՝ լեռ մը գոռաւորութիւն, լեռ մը անկարելիութիւն, լեռ մը մահ:

Եւ Վառձապուհի արքունիքին նախկին ատենադպիրը, խոնարհ վարդապետ մը հիմա, բայց նաեւ բարձրատաղնապետ մը ու հեռամիտ՝ մտածեց հաւանաբար, որ անձերու անմահութենէն ետք ու աւելի, անհրաժեշտ է եւ արդար՝ ազգերը անմահացնել, սուներէն ետք ու աւելի՝ հայրենիքները յաւերժացնել: Իր ամէնէն առաջ ու աւելի սորված բառերը Քրիստոսէն ու քրիստոնէութենէն՝ յաւերժութիւն, որոնում, ճիգ ու զոհողութիւն բառերը եղած ըլլալու են, համաձայն իր կեանքի ընթացքին:

Աստուածները ամենակարող ըլլալով՝ պէտք չունին տքնելու: Անոնց մը

տածումն ու բառը աշխարհ մը իրականութիւն են արդէն, տիեզերք մը լինելութիւն: Եւ չնչին մարդիկ, իրենց շնչին ըլլալուն իրողութեամբն իսկ՝ զարձալ պէտք չունին տքնելու: Ապարդիւն եւ տխուր պիտի ըլլար անմտութիւն մը, որ չնչին մարդն է՝ մտածելու մղելը, տըքնութեան տանիլը: Աստուածներուն եւ չնչին մարդոց փոխարէն, կը տքնին եւ պէ՛տք է տքնին, ամենայն իմացականութեամբ եւ ամենայն հոգիով՝ անսովոր մարդիկը, տարօրինակ նայումներով, տարօրինակ լսողութեամբ ու տարօրինակ մտքով մարդիկը: Անոնք՝ որոնք իրենց մէջ բան մը կը զգան, մեծ եւ տարօրինակ, մեծ եւ կիզիչ...

✽

Իր ժամանակներուն դերազոյն տարօրինակն էր փոքրիկ գիւղի մը այս մեծածաւալ Հոգին: Մեր երկնակամարին տակ աշխարհ եկած քչիկ մը մարմնով այս լիառատ իմացականութիւնը՝ բովանդակ Հայաստանը ունի աւելի իրիւր ծննդավայր, քան Տարօնի Հացեկաց գիւղը: Իր ծննդեան իրիւր թուական՝ չունի դար մը, օր մը, պահ մը, այլ ունի Հայոց մշակոյթին բովանդակ պատմութիւնը կարծես, մինչեւ իր օրերը: Միայն մէկ տեղի համար խիտ ու շատ մեծ է կարծես այսպիսի ծնունդ մը. ազդով ու ազգային արժէքներով լի հայրենիք մը միայն կրնայ վայրը ըլլալ այդքան բարձր որակի գոյութիւն մը պարփակելու: Այո՛, գիւղ մը չէ, քաղաք մը չէ, Մեսրոպանմաններու ծնունդին համար, աւելի լայն տեղ պէտք է, լայն թուական: Հայրենիք մը և անոր պատմութիւնը:

Բարի հայ կէն մը ծնաւ Մաշտոցը, կ'ըսեն, Հացեկացի մէջ: Խորհրդաւոր Վաղարշապատի պարիսպներու ետին, ծնաւ գինը երկրորդ ծնունդով մը, քրիստոնէութեան բարձրագոյն դաշնակիցներէն առաջինը, — նահանգաւոր Հայաստանի բովանդակ Հայութիւնը: Ծնաւ գինը այս անգամ Այրարատեան դաշտը, ծնաւ հորէն Տարօնը, ծնաւ Վաղարշապատը:

կանը, ծնաւ Սիւնեաց աշխարհը, Գուգարաց աշխարհը... Ս', ծնան զինք մեր երկրին բոլոր հողերը, բոլոր ջուրերը, հողին կանանչներն ու երկնքին կապոյտները... Վանքերը, բերդերը, բիւր տառապանքները ազդին եւ հայկական անկոտրում յամառութիւնը ծնան զինք:

Հացեկացը ցորեանի հացով կերակուրեց զինք. գիւղ մըն էր: Ինք, Հացեկացի աղան, իմացական լուսահացով կերակուրեց մեծ ու պզտիկ անհամար Հացեկացիներ, — Հայրենիք մը ամբողջ, Ժողովուրդ մը բովանդակ: Օրհնեալ Հացեկաց, ջուր ցորեաններու բարի եղանակներու ընթացքին, օր մըն ալ ամենաճառագայթեալ ցորեանը տուէր ազգին, — Մեսրոպը...

✽

Մեծ բան մը կար Հայաստանի մէջ ու այդ մեծ բանին մեծ էակը եղաւ Կորիւն Մեանչելիին զմայլաւորանչ ուսուցիչը: Ահաւոր սպասում մը կար տաղանապահար Հայաստանի մէջ, եւ այդ ահաւոր սպասումին երկայնամիտ հոգին եղաւ նշանադրերու գիւտախտով վտարակուած հինգերորդ դարու այս անբարեկենդի վարդապետը, մշակութային սոսկալի աշահարարութենէ մը տառապող սա կէս ազնուական, կէս ռամիկ, զինուոր ու վանական մարդը:

Հայաստանի մէջ փլչելիք մը կար այլեւս, եւ պէտք էր անոր հսկայ գործաւորը: Կար, հրեղէն անհրաժեշտութեան մը չափ կիդիլ, կերտելիք բան մը, ի փառս երկրի մը յաւիտեանութեան, եւ պէտք էր ատոր համար վիթխարի կորով ու կամք ունեցող վիթխարի որմնագիր մը: Զկար ուրիշ մարդ այդ խորտակման ու կառուցումի էական ու ճակատագրական գործերուն համար՝ քան Մեսրոպ Մաշտոցը, գերարժան պաշտօնեան Քրիստոսի եւ Հայաստան աշխարհի: Օրերը կ'որոտային սահմաններուն վրայ ու սահմաններէն ներս: Ամպեր կը կուտակուէին բոլոր ամբողջներուն, բոլոր վանքերուն, քաղաքներուն ու շէնքերուն վրայ: Բարձրագոյն խելքի մը ու

խորախոր ներշնչելի մը կարիքը կար, ոչ թէ ժամանակի մը, այլ բոլոր ժամանակներուն համար փրկելու Հայրենի սովորական դպրոներու, ու սովորական վեղարաւորներու խելքն ու ներշնչումը բաւարար չէին: Բաւարար չէր արքայական հրովարտակը, ու հերիք չէր բնաւ սպարապետին հրամանը: Անգօր էր ի վերջոյ երկաթ ծեծողներուն զէնքը: Հարկ էր փրկուիլ լայնօրէն եւ ընդամիտ: Հայրենիքը զմայլելի էր, բայց զմայլելի չէին տակաւին անոր զէնքերը: Աստուածաշունչը ամէնէն զեղեցիկ մատենան էր. կասկած չկար այդ մատեն, բայց անզեղեցիկ ունկնդրութեան մը հանդիպելով, կը գառնար կարծես անպարզիւն, գաղափարականօրէն անհասցի: Թարգմանիչներուն խորախոհ եւ խորահնար ռաւոյիչն էր, որ զեղեցկագոյն իմաստը վերնծայեց Աստուծոյ մատենին, անյաղթահարելի զնէքով մը օժտելով նոյն ատեն ազդը հինաւորաց:

✽

Ոչ ոք իրմէ առաջ, ու նաեւ ոչ ոք իրմէ ետք, կրցաւ Հայոց պատմութիւնը այնքան հարապատօրէն ունկնդրել, որքան ինք: Ոչ ոք կրցաւ այդ պատմութեան հոգին իր լոյսին ու ճակատագրականութեանը մէջ այնքան ուր կերպով տեսնել ու իմանալ, որքան Հայոց փառքով հունչերը հաղուեցնել ուղղով այս գերարուեստ դերձակը: Հայոց ճայնքուն տղեն բացուած այս բացառիկ, գերանուրբ լսողութիւնը, — Մեսրոպ վարդապետ —, հիւանդի պէս բան մը հողաւ, մինչեւ որ իր Տառերու գիւտով, հոգեւոր ու գաղափարական առողջութեան գերազանց դեղը բերաւ մեր ազգին: Վէրք ու մահ բուժելու, տաղնապ ու մղձաւանջ փառատելու մտահոգութիւնը՝ զինք տանջող տեսիլքի մը պէս անբաժան եղաւ իրմէ, ընելու չափ զայն գիւտի մը ախտամուր կարծես: Հիւանդ մը, կասկած չկայ, բայց որ գտաւ ի վերջոյ, իր խելքին, հաւատքին ու հոգեկան մոլեռանդութեան կռիւնով՝ ազգի մը յաւիտենական բժշկութեան թիւ

մէկ ղեկաւորմամբ:— ԳԻՐԸ, ԳԻՐՔԸ:

Երկու անգամ ու երկու Հայեր դը-
տան բուն ապատութիւնը, աշխարհի ըր-
լոր ցամաքամասերուն վրայ: Գտան Հայ-
անգերապաշտ լեռնակողից մը մէջ, Նոյ-
եան տապանը Հիւրընկալած լեռան մօտ
ու Հեռու ստորոտներուն: Առաջինը՝ մեր
զգգային առասպելին առասպելական
խոյնքներով Աղեղնաբուն ի, — ՀԱՅՈՒՆ:
Արեւնափայլ էակ մը ասիկա՝ որ ապա-
տութիւնը գտաւ աղեղով ու նետով: Կեր-
տեց ապառնելու Հայրենիք մը, բմբու-
ստութեան ու սպանութեան ճամբով: Բռ-
նակալութեան տատանք մը Թաղելով:
Ազգանազեան Թորոզմէ Հպարտ սը-
ղան՝ լուծած էր ապատութեան եւ Հայ-
րենիքի հարցը բազուկով: Հոյակապ լու-
ծում:

Բայց յաւիտեանակա՞ն է միթէ որեւէ
Հայրենիք, միայն բազումով, միայն չոր
սահմաններով, չոր կամ քանց ուղղա-
դասով: Ինքզով, պարիսպներով ու եր-
կաթի մթերքներով: Երբէ՞ւ, նման Հա-
րենիք մը ամէնէն տկար Հայրենիքն է,
ամէնէն անհրապա՞ր Հայրենիքը զոր կա-
րելի բլլայ երեսակային: Ամէն կողմէ
խաբտով եւ ժամանակաւոր օթեան մըն
է իյբերլոյ: Տեղ մը՝ ուր մարդկա-
յին սեռէն կայ ապրողներու կողքին:
Մեռել, մեռելագոյիշ, բայց երբեք Հո-
ղի: Մինչդէռ իրական ու յաւիտեանական
Հայրենիքներուն մէջ, տարբեր է բոլորու-
մէն: Հոս, պէտք է ոսկորները մեռնելու
ուն ու ոսկորները ողջերուն՝ արմատ ու-
նենան: Անխախտ ու անշէջ բան մը-
նողի: Եւ արիւնը առաւել ջերմ բանի
մը պէտք է վերածուի Հոս, — ոգեկան
անխառն չափ ուժի: Միտքը, Հայրենի-
քին մէջ, պէտք է չքանայ գինը կրող
չնչաւորին մահէն ետք, այլ պէտք է վե-
րածուի Հետոյհետէ զազափարական ան-
հուն ջրաբարձեան մը՝ յաղագս Հայրե-
նիքի ողեկան քիւրահարակաւորեան: Եւ
վերջապէս, այլ բնութիւն նուիրական տա-
րածքին վրայ ցրուած բոլոր նամբանե-

բուն բուրբ ուժերը, պէտք է գոյացնեն,
ու կը գոյացնեն արդէն, ժողովրդատու
ժողովագրութիւն գործութիւն մը՝ յաղագս
Համազգային սիրոյ, Հայրենական Հա-
մընդհանուր գեղեցկութեան եւ յոյսի:

Բազուկով միայն կերտուած հայրե-
նիքներու մէջ, ժամանակը վայրէջք ու-
նայեալմանը կ'արձանագէտէ լոկ, մահ ու
գալալուստ: Բայց երբ հայրենակերտու-
մի գործին մէջ բազուկին կ'ընկերասնն
ու զայն կը կտառովարեն իրացալան ու
հոգեկան օւժը՝ ժամանակը հոն կ'ար-
ժանանայ մտէն քանի աւելի վերելք,
կենսք ու կենսունակութիւն:

Անանց Օչախանի «սահճուն»... մարդուն եւ նման մարդոց, պիտի պղտորկնար, պիտի աղօթէր ու պիտի ջնջուէր Հայկով ու Հայկերբու ստեղծութեան հայրենիքը: Ժայռ պիտի ըլլար, — ու միայն ժայռ: Գիշեր՝ — ու միայն գիշեր: Զարդ՝ — ու միայն վարդ: Քարի համար տիրութիւն, խաւարի համար խաւարատեսիլներ...

Հացեկացի ժիաբանը, կեանքի բարձրագոյն ուխտաւայայեցումն ճանապարհորդ՝ իր տառելիւ գիւտով, ընդարձակեց Հայրենիքին եւ ազատութեան սահմանները: Այնպարագապէս պարզ չըրջած իրի կողքին, բացառ եւ ընդլայնեց ազատութեան եւ Հայրենական նուիրումի նոր ծիր մը: Ռորպէսզ եւ ճոխացուց մարդկային ընդհանրական յոյսը: Ուզած եւ առտառելի ուղիներու կողքին, բացառ իր ժողովուրդին առջեւ Գաղղափարին ու Գիւղեցկութեան զոյգ ուղիները: Ատախին երկու ուղիներով Հայութիւնը քալեց շարունակ դէպի իր աւտօրեան: Վերջին ուղիներով, առ քալեց ու կը քալէ դէպի իր մշտնջենականը:

Հայկին, հայկական ռուսներուն ու բիւրեղափայլ քրիստոնէութեան այս հըր բաշայի ունկնդիրին թիւր օրհնութիւն, թիւր փառք, ու թիւր հաւատք: Հայցեկայ իր ծննդեան վայրը եղաւ, Վաղարշապատ՝ փառքերը, Օշական՝ անճահութեանը . . . :

ԵՐ. ՊՕՅԱՃԵԱՆ

ՄԵՍՐՈՊ

Կը բացուի գիրքը հիմա հանդարտէն, վեհօրէն,
Դրերն անօր կը հոսին ջրերու պէս յորդառաս
Աչուրներու հուն ի վար, կ'անցնին ներքին դաշտերէն,
Մերք դառնալով վսակներ եւ մերք անանց հեղեղաս:

Վսակներու վագֆին հետ կը բարձրանան մամուլներ,
Նարեկացին, Մեծարեցն ու Տէրեանը դաշնային,
Սրտերու մէջ անհամար կը բանան ճոր գարուններ,
Ու յաւերժին կը տանին տառերը մեր լուսածին:

Դեռ կայ հեղեղը հզօր մեր գրերու յորձանքին,
Խորենացին, Վարուժանն ու Չարենցը պէկոծ,
Որոնք տարին անհուն անհաս զագաթին՝
Ծիածանիլ պերճօրէն բարբառը մեր մրրկահոծ:

Ժամանակի արեւուն եւ դարերէն ալ բարձր,
Մեր գրերու հոսանքն այս, իր յորդաբուխ ակունքին՝
Հանճարովի Մեծոփին, բեղմնաւորեց, ծաղկեցուց,
Դարձուց ծառ մը խորամաս հողմահալած հայ հոգին:

ԼԵՒՈՆ ԳԱՐՄԷՆ

Պ. ՄՆԱՊԵԱՆ

Վերջին ՎՃիռը

Ըսին թե աւրբ ես դուն: Մանկութեան հաւատացի սրբութեանդ:

Ըսին թե գիտնական ես դուն: Պատմութեան հաստատեցի կարո-
ղութիւնդ:

Ըսին թե քաղաքական միտք էիր: Գոյութեան երաշխաւորութեամբ
ստուգեցի հեռանկայեաց ակնարկիդ շնայլ պայծառութիւնը:

Մանկութիւնս անցաւ, լոյսդ մնաց: Պատմականութիւնս անցաւ, քա-
նաստեղծութիւնդ մնաց: Բայց երկտասարդութեան կէսօրին ի՞նչ մնաց,
մնա՞ց բան մը Ս. Մեսրոպ, մնա՞ց բան մը սրբութենէդ, բանաստեղծութե-
նէդ, լոյսէդ:

Կը կարծէի թե դուն կը բաւես ինծի: Կը կարծէի թե պիտի կարե-
նամ քու երազդ իրագործել, իմ գոյութիւնս երկարածով: Բայց կեանքը
կը մերժէր քեզ պաշտօնդ տղան, կեանքը կը մերժէր քեզ մէջս, հագիւս մէջ
քեզմէ մնացած ամէն քաղցրութիւն թոյնի՜ վերածեց կեանքը: Զերմութենէ
զրկեց լոյսդ ու քայլերուս առջեւ բացած ճամբադ տատանկներով լեցուց:
Ազօր քո դադրեցուցի յայնժամ, ճշացի, ազադակեցի վերաւոր գագաթի մը
պէս, հայեցեցի, ուրանալ սկսայ քեզ, հերքել սկսայ: Ի՞նչ էր ըրածդ ի
վերջոյ, կ'ըսէի իւրովի, տառապալից գիշերներու ընթացքին, թշուառու-
թեանս հետ գլուխ գլխի եղած երկարատեւ ժամերուս. ի՞նչ էր ի վերջոյ:
Բերբի դաշտերը ժայռերով փոխարինած, ծով ու ծովածաւալ տարածու-
թիւնները ձգելով լեռներն ի վեր խոյսցող այն վայրենի մարդուն երազին
ի խնդիր կ'արժէ՞ր այդքան խռովք, այդքան երկունք ու զինովութիւն:
Կ'արժէ՞ր այդ թոյնը ներարկելու համար միջոցներ որոնել եւ ողջ ժողո-
վուրդ մը թունաւորելով նետել պատմութեան քարքարուտ ճանապարհին:
Կ'ըսէի իւրովի, ու յաջորդաբար կը կանչէի ձեզ դատի, նախ այն քաջայայդ-
վայրենին, Այարասի առաջին ռվտագնացը եւ ապա քեզ, առաջինին տեմ-
չերը յաւերժութեան յանձնած երկրորդ յանցաւոր:

Կը դատէի: Կը կուտակէի փաստեր: Ճակատագրակիցներս վկայու-
թեան կը կանչէի: Բայց վնասկան պահուն, արտաւանդիք վնասիս չափ ա-
նողք ու նոյնքան ճակատագրական ճայն մը վերաբնութիւն կը պահանջէր
յանկարծ: Երկրորդ նիստ ու նայն արարը: Երրորդ նիստ: Օ՛, նայն ճայնը
կրկին: Զորքորդ, եինգերորդ, հարիւր, հազարերորդ նիստ, ու վերջինը,
ուր դարձեալ զգացի քու յազքանակդ, իմ պարտութիւնս:

Ես կը դատէի, դուն կը վճռէիր: Հայեցելու պէտքը կը զգայի,
բռնորդ աղօթք կը դարձնէիր շրթներուս: Կը պոռայի, շեշտերս դուն կը
դաշնաւորէիր:

Վերջին անգամ որոշեցի ձգել քեզ ու հեռանալ: Որոշեցի երթալ հոն
ուր իշխանութիւնդ էիլ է, ապաստանիլ հոն ուր բնաւ չկաս: Անցայ քաղ-

մաթիւ մտարաներէ: Շրջեցայ քաղաքէ քաղաք: Քաղեցի մեծախառն մարդերու հետքերէն: Կանգ առի ամէնէն լուսաւոր կէտերուն վրայ: Եղայ մարդոց հոգիները թեւատրոգ շունդալից բեմերուն դիմաց ու խնջոյքի նստայ խռովարար ազուարներու հետ:

Նոր աստուածներ մտան ներս, բայց դուն տեղդ չգիշեցար:

Նոր լոյսեր թափանցեցին, բայց ամենավառ դուն էիր կրկին:

Նոր բանաստեղծութիւն մը ծաւալեցաւ, արարչութեանդ հմայքը անգերազանցելի մնաց:

Կախարդական էիր դուն, ու ամէն տեղ էր կախարդութիւնդ: Մէջս, շուրջս, ամէն տեղ, ամէն վայրկեան, օդի պէս, շունչի պէս, հոգիի պէս: Ի՞նչ գիտնայի, որ քաղաքներուն առաջինին մէջ պիտի գտայի առաւելագոյն ներկայութիւնդ: Ի՞նչ գիտնայի որ այս ամբողջեամբ կապուած ես էաւթեանն, էութիւն դարձած ես մէջս, տրտի, նայուածք, հա՛մ դարձած: Դո՛ւն՝ կենդանութեա՛նս անխուսափելի եւ անխուսափելի վրայ տարուելիք յաղթանակին համար ինծի տրուած դուն միակ ճամբայ:

Ու հիմա՝ աշխարհի՛ն՝ աշխարհի բոլո՛ր լոյսերը: Ես ինչ ճշգրտով կը փարատեմ հոգիիս մշուշը ու նոր տարածութիւններու բերքը կը բերեմ:

Աշխարհի՛ն՝ աշխարհի բոլո՛ր բանաստեղծութիւնները: Ներս եռուզեռոգ խռովներուն քառերուդ հունչը կու տամ ու յամօնարարուած երգը կը բերեմ:

Աշխարհի՛ն՝ աշխարհի բոլո՛ր իմաստութիւնները: Ես կը վերադառնամ նորէն ու վերստին կը շարունակեմ ինչ պայծառաստեւ անհարկուկ լուսաւորում ճամբան:

Այլ որքա՛ն ուժեղ կը զգամ ինքզինքս, երբ կը մտածեմ ինչ մասնիկ, ինչ ֆա՛ն կը պայծառանայ յիշողութիւնս ու հարստութեան նոր գիտակցութիւն մը նոր ճառագայթ մը կը նետէ հոգիիս: Ինչ որ ունիմ քեզմէ եկած է արդէն ու կը վերադարձնեմ քեզի, որովհետեւ դուն իմ համբերութիւնս ես, յամառութիւնս, անհատականութեանս ցոյքը:

Խռով էիր տակաւին ու լոյս դարձար, ծայն էիր, հրաւէր դարձար, մարդ էիր ժողովուրդ դարձար, պահ մըն էիր, ժամանակ դարձար:

Ամբողջութեանդ ծարաւ, այլ ի՛նչպէս ընդգրկեմ ամբողջութիւնդ:

Այս ֆանի՛ կը փայլեմ, բայց չեմ հասնիր քեզի, ֆանի տարի է ջուրեքուդ մէջ եւ ու ափ կը փնտռեմ: Սկիզբդ մանկութենէս կը ճանչնամ, յորձանգդ հուն չունի ու վախճան ունի՛ս միթէ:

Պարտք մը կատարեցիր ու պահանջ դարձար: Քանի մը գիր կտակեցիր, փոխարէնը ինչե՛ր կ'ուզես: Քանի մը բառ յօրինեցիր, որքա՛ն գիրք կ'ուզես: Մէկ երկու գիրք տուիր դուն, դեռ ֆանի մատենադարան պիտի լեցնեմ մենք սուրբ սրբոց, ֆանի՛: Կատարած գործի՛դ՝ թէ մեր վրայ դրած պարտքերուդ համար շնորհակալ ըլլամ քեզի հիմա, ըսէ, ո՞ր մէկուն, ո՞ր մէկուն համար:

Դուն դժուար ճամբայ, մենք յամառ ճամապարհորդ: Դուն դաժան կոչ, մենք անձնամոռ գործարանակ: Դուն անկէպ մորենի, մենք ինչ կրակներուդ վրայ մոխրանալու կանչուած ուխտի անհաւանջ թափօր, կու գտնեմ քեզի, կու գտնեմ ամէնքս, կը հասնինք շիրմիդ, կը խմբուինք գիւղիդ մէջ, ամենայն տեղ ուր շատ կաս դուն, ուր կրնամք շատցնել քեզ, ինչպէս երազած ես, ինչպէս որոշած ես վերջին վճիռով:

Փաբէլ

Գ. Ս.

Մ. ԻՇԽԱՆ

ԳԵՐԵՋՄԱՆՆԻՆ ԱՌՋԵՒ

Դեղնագոյն եւ վառ այս մոմը, որուն կէսը վառած է արդէն, իր գերեզմանին վրայէն քաղած եմ: Կը պահեմ զայն երկիւղած գուրգուրանքով, ինչպէս կը պահեն հեռուոր բարձունքներէ քաղած հաղուագիւտ ծաղիկ մը, որ օծուն կը մնայ անթառամ յիշատակներու երկնային բոյրով: Այսպիսի մոմերու տառնեակ մը լուսաշիթեր, անդրաշխարհին մէջ առկայծող աննինջ աչքերու նման, կը լուսաւորէին կիսամութը, երբ մտանք Սուրբին հանգստարանէն ներս: Իր մեծ գործին մեծ հաւատքովը լեցուն խումբ մը տարագիր ազաք էինք եւ ուխտի էինք եկած ճանճարանխտ» իր հողակոյտին:

Հայրենի հողը իր յուշարձաններով եւ աւերակներով, իր պտտմալուն սրբավայրերով ու որբագործուած անուններով, մէկ ծայրէն միւսը ուխտատեղի է ամբողջապէս: Բայց այդ աշխարհ մը որբութիւն պարունակող հողամասին վրայ կրնայինք դռնել աւելի խորհրդաւոր եւ անհունօրէն պաշտամունքի հրաւիրող աւելի քաղցր վայր, քան այն խորշը որ կը բացուէր մեր առջեւ, Օլականի եկեղեցիին խորանին տակ:

Գերեզման մը՝ ուրկէ անմահութիւն կը ճառագայթէ. հողակոյտ մը՝ ուրկէ Հայ Հոգիին մեղեդիները կը կարկաչեն:

Նեղ, անշուք, կիսամութ նկուղին մէկ անկիւնը, հայկական սրբատաշ մարմարի մը ծածքին ներքեւ հանգչող իր անկունները, որոնք խռովեցան, ցնծացին կամ գալարուեցան Հայոց աշխարհի պատմութեան վերիվայրումներուն հետ, հիմակ ալ արթուն էին ապահովաբար: Մեղի կը թուէր թէ Հայ գիրքին արարիչը, Հայոց առաջին Ուսուցիչը իր վանական խուցին մէջ նստած, մոմերու պլպլուն լոյսին տակ, կը սպասէր մեղի, կը սպասէր իր բոլոր աշակերտներուն, իր բոլոր զաւակներուն...

Եւ մենք, տարբեր ուղղութիւն եւ դադափարի գինուորեալ խումբ մը սղաքս, միեւնոյն ապրումին հուրովը հղբայրացած, նոյն երկիւղած շարժումով ծունկի եկանք Հայոց մեծագոյն Սուրբին գերեզմանին առջեւ:

Հայ Դպրութեան հայրը, այդ պահուն, մոմերու լոյսով, դարբերու խորէն, հայրօրէն եւ հայօրէն հպարտ՝ կարծես քաղցր կը նայէր իր ծերագիւր զաւակներուն վրայ, որոնց քսլորն ալ իր այրենգիծին համեստ ուխտապահներն էին:

Ձխտտովանուած վախ մը սակայն մեզ լուռ ու շուարուն կը պահէր այդ պահուն: Գանցագործ աշակերտի շփոթն էր այդ անշուշտ, որ կը տանջէր մեր ներքին էութիւնը... Ռ՞րքանով արժանի էինք իր աշակերտները կոչուելու, ռ՞րքանով հարազատ ու հաւատարիմ մնացած էր մեր կեանքին ընթացքը իր սուրբ տեսիլքին, մե՛նք՝ իր առաւապակոծ վաստակին երջանիկ ժառանգորդներս, իր դիպած անսպառ հարստութեան յիարուռն բաժնեկիցները:

Խօսելու, բացատրելու պէտք չկար. լռութիւնը երբեք այդքան պեր-

ճախօս չէր եղած: Մեղմէ՛ ամէն մէկը քանի մը տասնեակ տարիներով դա-
ցած էր հա, դէպի մանկութիւն: Մաղկոց, ալբեհարան, թոթովախօս մա-
նուկներու բազմութիւն: Առաջին դիրք, առաջին դիրք, առաջին հնչիւն: Եւ
այդ բոլորին վերեւ Սուրբ Մեսրոպի ներշնչեալ ու բարի դէմքը, աչքերը
երկինք յառած, հայ հոգիին յաւերժական զօրութիւնը երկինքէն խլելու եւ
երկիր իջեցնելու պաղատագին վճիռով: Մեր բոլորիս մանկութեան վերեւ
սաւառնող առաջին ոգին, առաջին խորհուրդը, որ մարդակերպ էր բարու-
թեամբ, ի վերջոյ մեր առջեւ քացաւ հայ դպրութեան ոսկեղէն դարպասը:
Ի՞նչպէս կրնայինք մոռնալ զայն, ի՞նչպէս կրնայինք չփնտել մեր
քերականներուն մտերմիկ Մեսրոպը, ամէն տեղ, ամէն ժամ:

Մեղմէ՛ ամէն մէկուն համար տն նախ հղած էր կենդանի պատկերը
հայ դպրոցին, հայ ընթերցումին, հայ ձևադրին եւ բանաստեղծութեան,
եւ յետոյ միայն դիտուններու կողմէ՛ դովաբանուած մեծ գաղափարի մը
մարմնացումը: Մեր այրենարաններու առաջին էջին վրայ բազմած՝ տն ե-
ղած էր մեր առաջին ուսուցիչը, ինչպէս եղաւ առաջին ուսուցիչը Կորիւ-
նին, Եղիկին, Պորենայիին, եւ ինչպէս պիտի ըլլար հայկազեան ցեղի թո-
ղո՛ր մանուկներուն, որքան ատեն որ իր հրաշակերտած դիրքը կ'ապրին
այս աշխարհին վրայ:

Հեռաւոր, խորհրդաւոր, աներձենալի մեծութիւն, քայքայ նաեւ
վաղածանօթ, քաղցրադէմ, սրտազին մտերմութիւն... Գիրքերու եւ հոգիներ-
րու ստեղծիչ: Մարդու եւ հայու մեր գոյութենէն որքա՛ն բուն պարտական
էինք իրեն, մեր նահապետին եւ մեր մեծ Վարպետին:

Ու հիմա, իր գերեզմանին քով ծունկի՝ մեր զգացումները թրտա-
յալտելու համար չունէինք ուրիշ միջոց, եթէ ոչ աղօթքի քանի մը միմունջ-
ներ, իր իսկ սորվեցուցած բառերու հնչիւններով եւ շիրմաքարին դրոշմը-
ւած ուխտաւորի համրոյ՝ իր իսկ ներշնչած հայեցի ոգիով:

Եթէ՛ հրաշքով մը վեր առնէր հանճարափայլ իր գլուխը գերեզմա-
նէն, ի՞նչ պիտի ըսէր մեզի՝ արդեօք, մեզի՝ տասնըհինգ դարերու անընդա-
մի մը վրայէն իրեն այցի եկող շառաւիղներու: Ի՞նչ նոր պատգամով մեղ
ճամբու պիտի դնէր իր խուցէն դէպի լոյս աշխարհ...

Բայց միթէ՛ որոշ շէ՛ր յաւերժական իր պատգամը: Կրնա՞ր փոխ-
ուիլ, կրնա՞ր մաշիլ այն պատգամը, զոր Մեսրոպ դրաւ հայոց այլեւհիմի
իւրաքանչիւր տառին մէջ եւ զանոնք նետեց դալիք ժամանակներուն իբրեւ
յաւերժալոյս առաջիկ: Հայրենի երկնակամարին տակ ըլլայ թէ՛ օտար հո-
րիզոններու վրայ՝ Մեսրոպի ցանած աստղերուն լոյսը հայ հոգիին եւ հայ
մտքին փառքը պիտի պատմէ միշտ, դարէ՛ դար աւելի գեղեցիկ, աւելի հրա-
շալի:

Մեղմէ՛ մէկը, ինքնաբոլի մղումով մը, բորձրածայն սկսած էր
արտասանել այս ճշմարտութիւնները, որոնք ոսկայն աժգոյն ու խեղճ կը
թուէին Մեսրոպի ողբէրէն ներկայութեան, անոր գերեզմանի բազմախոր-
հուրդ մթնոլորտին մէջ:

Լռութիւնը երբեք այդքան պերճախօս չէր եղած:

✽

Դեղնադոյն եւ վտիտ այս մոմը, զոր կը պահեմ երկիւղած զուր-
գուրանքով, իր գերեզմանին վրայ վառած եմ:

Ի՞նչ փառք եւ ի՞նչ երանութիւն հայութեան համար, որուն մտքի
մոմը կը վառի Սուրբ Մեսրոպի լուսաափիւռ Սեղանէն...

Մ. Ի.

Ս. ՄԵՍՐՈՊԻՆ ՏԵՍԻԼԸ

Գրեց ՆՇԱՆ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ

Ս. Մեսրոպ, յամուսն հայ գիրերուն գիտին, տաժանելի ճանաչար-
հորդութիւններէ, խորքնազ պրպտումներէ եւ լուսաբազ տփուքիւններէ
յետոյ, կը վերադառնար օտար աշխարհներէ: Կը վերադառնար ճշմունցային:
Մտած էր արդէն Հայաստանի սահմաններէն ներս, բոլորովին յոգնարեկ:
Կը գտնուէր ծաղկածիծաղ լեռան մը կողմէն վրայ: Ա՛լ անկարելի էր
շարունակել ճանապարհը: Ու գիշերեց այնտեղ: Հոգիին մէջ կը դառնային,
իրարու ներքեակ ուղղութեամբ, խռովքի անխնայ: Իսկ մտքին մէջ, փեքակ
փրկութեան, բազմազան գիրերու պարը կը թռչկոտէր շամադաղներու ու
լորտին մէջ:

Խանգէնքը պարգեւեց սուրբ գիտնականին խոր նինջ, ու մտքին մե-
ղունները հանգչեցան բջիջներուն գոգը, եւ ան ճնացաւ արթուն ցանկու-
թեամբ, յամուսն հայ մտաւոր ու անմահական մեղրին:

Իր գլուխը պտտելու էր օրհնութեան ու կ'արտահանէր անկէ լուսա-
սէ լուսապսակ մը, որ կը թրթռար գետնին վրայ եւ արթուն կը պահէր ծա-
ղիկները լեռան:

Վերը, երկնակամարին մէջ, կ'ելեւէին բազմերանգ աստղեր ու
սուրբին երկնարժան գլխուն վրայ մերթ կը կազմէին թագ:

Մեսրոպին միտքը կը բանէր նոյնիսկ նինջի ժամերուն: Բանգի հա-
զինն հանգիստի պահերուն իսկ՝ միտքը մթափ չունէր: Մարմինը մտած էր
հոգւոյն մէջ, մինչդեռ միտքը կը յորդէր մարմնոյն վրայ:

Գիշերը յառաջացած էր իր գնացում: Թաւալած էին երկինքներ, ու
աստղերը կ'իյնային եւ կը հեռանային անհունութեան ուղիւններուն մէջ:

Մեսրոպ կը շարժէր, ու շրթներուն վրայ կ'ոստոստէին միավանկ
ձայներ, ինչպէս թռչունները վարդաստանի մը վերեւ:

Ան հանդիսատեսը եւ ունկնդիրն էր անմահական տեսիլի:

Հրեղէն հրեշտակ մը, երագին մէջ, մարմարիոնի վրայ կ'արձանա-
գրէր լուսատիպ ձայնաւորները հայ գիրերուն, ու ճնարական հագագով կը
հնչէր անուններն ու ձայները, ուռուցանելով վարդապետին:

Մեսրոպի յիշողութեան դափնեծիր տախտակին վրայ կը ցնծային
այդ լուսածորան գիրերը, նման Հայկ համաստեղութեան:

Արթնցաւ Մեսրոպ այդ աստուածառաք, այդ աստուածաշէն գիրե-
րուն ճեւն ու ձայնը իր մէջ: Արթնցաւ երանութեան ժպիտներով, ինչպէս
մարդ մը որ կ'արթննայ ու կը գիտակցի որ յաղթական է եւ հարուստ:

Մունկի եկաւ, յամուսն այդ նուիրեալ գիրերուն, որոնք կը թրթռա-
յին իր յիշողութեան որմերուն վրայ եւ կամարներուն տակ:

Տեսաւ որ երկնի երեսն ալ մշտնապետած են այդ գիրերը, ու նաեւ
միւսները, որոնք նորոնծայ աստղերու պէս տալածուած էին հայկական
կապտանայի գիշերին մէջ:

Ապա, արժանապատիվ Արշակունյաց ծագեցաւ, ծիրանի մը համգոյն, որուն փէշերէն կը տեղան բազմագունեան գոհարներ:

Եւ առաջի ու տեսաւ գիրքերը ամէնուրեք: Լեւան վրայ վերածուած էին ծաղիկներու:

Քալեց ու որոնեց միջոց մը, նշանակելու համար գիրքերը, վախճանով որ կ'անհրեւութեամբ անոնք՝ իր յիշողութեան գանձարանէն:

Հասաւ լնակի մը ասի: Ձուկները դուրս կ'ելլէին լազուարթ ջուրերէն ու կ'առնէին ձկնէրը հայ գիրքերուն:

Թափառեցաւ թաւաւոր մը մէջ, փնտռելով փետուրն ու թանաքը ու մագաղաթը փոխարինող իրեր:

Իր գանձը չէր կրնար կողոպտուիլ ոչ մէկ յաղկահարէ, սակայն, կրնար ջրամոյն չ'առնալ յիշողութեան արժէքն իստարի խորը:

Թռչունները կը դայլայլէին ու կը ստանային հայ գիրքերուն ձայնն ու ձեր, թարմ պահելով յիշողութիւնը սուրբին:

Եւ առաջ թաւաւորէն:

Առաւել կը հեզէր հայ գիրքերը, սիւքը կը շնչէր ձայնը հայ գիրքերուն, ջաղագիւր հայ գիրքերուն ամունները տալով՝ կը քնդացնէր մթնալուրտը: Անցան ձիաւորներ, անցան սայլեր, անցան հօտեր, ու բոլորը կը համէին հագագները հայ գիրքերուն:

Բնութեան մէջ կը գեղգեղէր գիրքերուն հրաշաւայն համերգը:

Ու բոլորի մը վրայ, հայ գիրքերը վերածուած կայսերաւ, կ'երգէին ու կը պարէին: Այդ պարին հանդիսատես էին Աստուած և Քրիստոս (Ա գիրք եւ Ք գիրք):

Երբ համարձակ Գահակալները եւ Գիրքերը, Մեսրոպ տեսնագրեց ու շարունակեց մանապարհը:

Լսեց օդին մէջ ձայն ճախրի:

Արծիւ մըն էր որ կը սաւառնէր, իր մագիլները մխած միտքերուն մէջ գառան մը. եւ արծիւէն ինկաւ փետուր մը...

Սուրբը վերցուց այդ փետուրը: Ապա ինկաւ գառնուկը ժայռերու վրայ: Ապառաժին սուր կռիւները արիւնեցին ու մահացուցին գառը:

Բարձրացաւ Մեսրոպ, ու արծիւին փետուրով եւ գառնուկին արիւնով, իր իսկ կուրծքին տախտակին վրայ արձանագրեց հայ գիրքերը:

(Եւ այնուհետեւ հայ մատենագիրները գրեցին արծիւի փետուրով եւ գառան արեամբ, այսինքն սեփական արիւնով):

Ու ցնծաց սիրտը սուրբին եւ արիւնը այլափոխուեցաւ լոյսի, եւ անոր գլուխը շողշողաց նման պերճ կանթեղի:

Եւ նզովեց այն տրուալ տխրանքները, արմէ, օր մը, պիտի հեռանան կամ հրաժարիլ մտադրեն այդ երկնամուկ գիրքերէն:

Ամէն Հայրազնի բնութեանց իր լոյսը՝ այդ կեդրոնական կանթեղէն:

Առանց այդ կանթեղին երկնագեղ լոյսին հաղորդութեան՝ ոչ ոք կրնայ հարգասն ըլլալ Հայութեան:

Արեւելէն յԱրեւմուտք, բոլոր լոյսերուն մէջ աշխարհի, մեր գիրքերուն լոյսն է ամէնէն կատարեալը, քանզի անոր ակը արիւն մէջն է Աստուծոյ:

Ն. Գ.

Բ. ՓԱՓԱՋԵԱՆ

ՈԳԵՂԵՆԻ ՄԱՐՄՆԱՑՈՒՄԸ

Մերոպ Մաշտոց:

Մարդ՝ նման բոլոր մարդոց:

Մարմին՝ բոլոր մարմիններուն նըման: Մահկանացու՝ ինչպէս ամէն կեանք պարունակող էակ: Ծնած դարեր առաջ, մեռած դարեր առաջ: Փռչիացած, խառնուած Հայաստանի հողին, ու անոր վազող, կարկաչող ջուրերուն միջոցով՝ հողի բոլոր ծալքերուն, բոլոր անկիւններուն, ծառերու կանաչին, գեղնող ու հողին վերադարձող տերեւներուն. վերածուած հիւլէի, մանր, անտեսանելի, բայց ներկայ՝ ամէն տեղ ուր Հայու ոտքը կը դպի:

Մարմին՝ փռչացած. բայց կենդանի, ապրող՝ որպէս ոգի, անխիթ մարդ. որպէս ձգտում, որպէս ներքին էութիւն հայու:

Ամէն օր, ամէն ժամ, ամէն դարու մէջ, շարունակ, կրկին ու կրկին ծնող, հաս կամ հոն մարմնացող մարդ մը:

Մարդ մը՝ տարբեր բոլորէն: Այլեւս ոչ մարմին՝ այլ շունչ. անմահ՝ ինչպէս ամէն զաղափար, որ կու գայ ժողովուրդի մը էութեան ակունքներէն:

Ձայն մը՝ լուած վաղուց. սակայն ամէն օր հնչող՝ որպէս արձագանգը անմահութեան զանգակներու զօղանջին, ամէն Հայու շրթունքներուն վրայ, հոգիէն ներս:

Ձայն մը՝ որ առեւտայ թոճ ու բռնէն մէջ, հասնատակէտ պայմաններու տակ, երբեմն կը դառնայ անխելի. սակայն կը դառնայ հրաման, մտրակի շաշիւն, ամէն անգամ որ վտանգը կը սպառնայ գիմազրկել Հայը՝ խլելով լեզու ու մշակոյթ:

Ձեռք մը: Հայոց լեռնաշխարհի փութորկումներուն մէջէն Այբ, Բեն, Գիմը խլող ձեռքը, որ կը շարունակէր ապրել

մահէն ալ ետք. կը դառնար ձեռքը՝ Թաթարական հալածանքներէն փախչող ու քարայրները ապաստանող պատմադէտին. կը վերածուէր՝ վանքի խուցերուն մէջ, ճրագի լոյսով, մտքի ու հոգիի լոյսը ընդօրինակելով փոխանցող անունուն վրէժգրողներու ձեռքին. կը դառնար ձեռքը Մխիթար արքայօր, Ալիշանի, Աբովեանի, Ռաֆֆիի, Խրեմեանի, Սրուանձառանի:

Ձեռքը՝ որ առաջին Այբ ու Բենը արձանագրելէն դարեր ետք, կը դառնար ձեռքը հայ մամիկին, որ իրմէ ետք դեռ ապրելու կարելիութիւնը ունեցող որբուկին դիմաց, աւազներուն վրայ մահացնող անապատին, կ'արձանագրէր անմահութեան առաջնորդող ճամբուն ըստ կըզքնատառերը՝ Այբ. Բեն. Գիմ...:

Դարեր առաջ, մեղրամոմի վերածուած ձեռքը. բայց կենդանի նաեւ այսօր. ճանաչողութեան լապտերը բարձր բռնած աչքերուն դիմաց մանչուկներուն, աղջիկներուն, որ դեռ մանուկ, դեռ անդիտակ, սակայն ծնած հայ մօր ծոցէն, իրենց մարմինն մէջ կը կրեն, որպէս հայրենական աւանդ թանկարժէք, վաղուայ հայորդին, վտղուայ հայուհին, վաղուայ հայը:

Միտք մը՝ դադրած գործիչ, դարեր առաջ. դարեր շարունակ ճառագայթող միտք մը: Կեանքի ձիւնամբրիկներուն մէջ, սիրտ ու հոգի ջերմացնող միտք մը:

Կամք մը՝ հազարամեակ մը առաջ, շատ աւելի առաջ, դադրած արտայայտուելի. կամք մը՝ որ կը դառնայ ջիղ, վճիռ, վճռականութիւն, նաեւ այսօր, ամէն հայու մտքին մէջ, երբ կը զգայ ճնշումը աշխարհին, երբ կը մղեն զինք եզերքը անդունդին:

Մարդ մը՝ սրբացած մտածումին մէջ մարդոց։

Մարդ մը՝ դարձած լոյսի ճառագայթ, դարձած փարոս։

Մարդ մը՝ դարձած ոգի, ներշնչում, մղում։

Մարդ մը՝ դարձած աղբ, ազգային գոյութիւն, ազգային մշակոյթ։

Եւ ազգ մը՝ որ Մեսրոպներ կը ծնի, որ Մեսրոպներ կը սրբացնէ։

Ազգ մը՝ որ պաշտամունքի կը վերածէ իր դիրքերու գիւտը, դիրքն ու դրամականութիւնը։

Ազգ մը՝ որ խաւարը կ'ատէ, կը սիրէ լոյսը ու փարոսի կը վերածէ Մեսրոպ Մաշտոցը։

Ազգ մը՝ որ դարերու իր պատմութեան մէջէն կու գայ կը հասնի քսաներորդ Դարուն, որպէս ոգիի, սգեղէնի ծարաւ աղբ։ Ազգ՝ որ մարմինը կ'արհամարհէ, արհամարհել զիտցած է միշտ, ու մանաւանդ ճշմարտամի բողբոջներուն, երբ խաչերը կը տնկուին իր ճամբաներուն զոգոթաներուն վրայ։

Ազգ՝ որուն նիւթապաշտ գաւակներն անգամ անակնկալի կը բերեն աշխարհը, ոգեղէնի յանկարծակիւն պոթիկումովը իրենց, երբ ցեղին գոյութիւնն ու դիմաւորութիւնը կը փոփոխուին։

Ազգ մը՝ որուն պատմութեան դարերով մաշած մայթերուն վրայ, ազգային մշակոյթի, ազգային եկեղեցիի, ազգային գոյութեան, ազգային ինքնուրոյնութեան եւ ազատութեան յաւիտենական պայքարին մէջ ինկողներու բանակներ կան. այդ պաշտպանական ճիւղ-տումին համար զոհարարութեամբ ամբողջ ազգ մը կայ։

Ուրիշ ազգեր ալ ունին այդ ուրիշ քանի՜ ազգ պահած են անունը, իրենց զրերուն գիւտը ընողին, քանի՜ ազգ սուրբերու կարգ անցուցած են զանոնք, ու անոնց պաշտամունքը ունին մինչեւ այսօր։

Ազգը կը տօնէ Անոր ծննդեան 1600 ամեակը։ 1600 տարի ետք անոր ծնունդէն, ուրախութեամբ, հպարտութեամբ կը տօնէ ազգը, հազարվեցհազարիւրամեա-

կը իր գիրքերուն զիւտը ընողին։ Կը տօնէ՝ գործածելով լեզուն, որ իր անձան ճկունութեամբն ու հարստութեամբը, հիացումի բացառանքներէն միայն կը խլէ աշխարհի լեզուագէտներէն, երբ անոնք բախար կ'ունենան ծածոթանալու անոր, ուսումնասիրելու զայն։

Կը տօնէ աշխարհաբարով, որուն երակները, ջիւղերը կը մնան սակայն կապուած ոսկեղարու մեր լեզուին, դժբաբարի հարուստ դանձարանին։

Կը տօնէ մեսրոպեան առեւտրով, կը տօնէ Այրով ու Բենով, մեսրոպական ապրումներով ունեցած. կը տօնէ մեսրոպածին պատգամներով. կը տօնէ՝ պահանջելով իր գաւակներէն, ձգտել ըլլալ մեսրոպանման, քանի Մեսրոպի ճամբաներէն, պահել, պահպանել ու տարածել մեսրոպաշունչը։

•••

Ո՞րն է մեծը, ո՞ր է մեծութիւնը։ Ճերմակ այդ թուղթին գիծաց, որուն վրայ, մեսրոպեան առեւտրով կազմաւորուող բառեր իրար կը յաջորդեն ահա, արտայայտելու համար մատնումը, ապրումը, Հայու մը, որ Հայ Հոգը չէ տեսած, հայկական բարձրաւանդակին վրայ ծաղկող ծաղիկներուն գոյնը չէ տեսած. ոչ ալ՝ երկինքին, կամ յիւններուն, քարքարաւանդուն կամ կանաչ անտառներուն երանգները. Հայու մը՝ որ դարերուն ներկայութիւնը փոխանակ փանքերու քարերուն մէջ տեսնելու, գրքերու գեղնած թուղթերուն վրայ միայն տեսած է. ու փոխանակ Հոգէն եկած մղումով մը ապրելու անցեալը, զգայուն անցեալը՝ որպէս մշտաբերուն, կենդանի, ներկայ, մաքի ուժովն է որ կը վերակենդանացնէ ամէն ինչ՝ որ երէկն էր, Հայունն էր, հայկական էր, մեսրոպեան էր։ Կը ծնի Հարցումը, ախմայ։

Ո՞րն էր մեծը. ո՞ր է մեծութիւնը։ Մեսրոպ... Ա՞զգը Հայոց։

Զուա՛կը ազգին, թէ ծնունդ տւող ազգը։

Մեսրոպով կը հարստանայ ազգը ու անձանութեան կ'երթայ, թէ Հայոց

ազգով է, որ Մեսրոպ կը հարստանայ, անմահ կը դառնայ:

Մեսրոպն էր միակ. մինակ էր: Հապա արքան, հապա կաթողիկոսը, հապա շրջապատը: Գոտա դիրքը: Լաւ. հապա թարգմանութիւնները որ կատարուեցան իսկոյն, անմահ ու հարուստ լեզուով մը. ո՞վ կազմաւորեց այդ սքանչելիքը, ե՞րբ, ո՞ւր: Ուրկէ՞ ծնան աշակերտները Մեսրոպի: Մեսրոպ ճառագայթեց անոնց մէջ, թէ ազգը հայոց՝ Մեսրոպի ու իր աշակերտներուն մէջ: Հաշիւայ Աճառահանն ալ Մեսրոպի աշակերտներէն էր. ո՞չ. այո՞: Անշուշտ որ այո. ինչպէ՞ս թէ այո, ոչ. հայու զաւակ էր, այդքան միայն: Ազգն է յաւիտենականը, անմահը, մշտնջենական արժէքը:

Ազգին որտէն, երկներէն հոսող արեւն էր, որ կը զառնար Մեսրոպի արեւն, Մեսրոպի ներշնչման աղբիւր, Սիւրբ Բարսեղի, Վարուժանի, Թէքէեանի, Թումանեանի, Ջարենցի ճամբաները լուսաւորող փարոս, հայոց պատմութեան մթին քառուղիներէն առաջնորդող լոյսի մշտապէս զիծ, ուղի:

Ուրեմն... ազգը ինքզինքն է որ կը գտնէ, տօնակատարելով իր զաւակներէն ու մենակարկառունին ծննդեան հաղարվեցհարիւրամեակը:

Բայց ինչպէ՞ս պիտի կուտակուէր հարստութիւնը հայ մտքին ու հոգիին, առանց Մեսրոպի դիւտին, առանց Այրին ու Բենին, Գիմին ու Դային...: Եթէ զաւակները ազգին, իրենց ստացածին վրայ ազգէն, չեն տուցներ բան մը, որ ազգինը ըլլալով հանդերձ, նաեւ իրենցն է, յատուկ միայն իրենց, այն ժամանակ ինչպէ՞ս կրնայ ազգ մը տեղ քայլ չընել, ու հարստանալ մշակոյթով:

Ձէ. պարզ է: Մեսրոպ հայ է, հայութեան ծնունդն է. սակայն Մեսրոպ Մաշտոց է. մէկ. միակ. մէկ հատիկ. որուն նմանը չէ եղած, պիտի չըլլայ:

Կրնա՞յ իրմէ աւելի մեծ արժէք մը

ծնիլ հայոց ազգը. կրնայ, սակայն տարբեր պիտի ըլլայ ան. Մեսրոպ պիտի չըլլայ ան. Մեսրոպ մէկ է. իր բերած հարստութիւնը չունի իր նմանը, չի կրնար ունենալ իր նմանը:

••

Մահկանացու ու փխրուն Նիւթ էր Մեսրոպ. անփշրելի ու անմահ կրանիթ է հիմա:

Մարդ մը՝ որ միայն մէկ մարդու տարածք կը դրուէր իր ողջութեան. մարդ մը՝ որ կանգնած է հիմա Հայաստանի սահմաններուն իւրաքանչիւր մէթ-րին վրայ, որ կը քալէ սահմաններէն ալ անդին. աւայացած Հայաստանի բարձրաւանդակներուն վրայ իր ռունդերը կը լեցնէ հայկական լեռնաշխարհի բոյրերով. կ'անցնի, կը սուրայ գէպի արտասահման, բախելու պատուհանները ըստփխրելի հայութեան, զիշերտայ լուռութեան մէջ, ելեկտրական լոյսին տակ աշխատող հայ մանուկին մատներուն տակ արձանագրելու համար անմահութեան պատգամը՝ Ա.Բ.Փ.Գ. Ինչպէս, իր ողջութեան, դարեր առաջ, իր աշակերտներուն մատներուն տակ, կ'արձանագրէր մագաղաթներու վրայ՝ «ձանաչել զիմաստութիւն եւ զխրատ. իմանալ զբանս հանճարոյ»:

Մարդ մը՝ որ դադրած է մարդ ըլլալէ. եղած է աւելի բան մը. տարածուն ու յաւիտենական ոգի, որ կը պատնիշէ տուն, երկիր, ժողովուրդ, իրենց սպառնացող բնաջնջման վտանգին դէմ. կը դառնայ անխոցելի զրահ՝ երբ բարձր բունել կրնաս զայն. կը դառնայ հակահարուածի անդիմադրելի պէնք՝ երբ զործածել գիտես զայն:

Մարդ մը՝ որուն անունը դարձած է խորհրդանշիլ գոյութեան, գոյամարտի:

Հայոց Սուրբը:

Սուրբ Հայը:

Հայը:

Բ. Փ.

1600-ԱՄԵԱԿԸ

100% 200% 300% 400% 500% 600% 700% 800% 900% 1000% 1100% 1200% 1300% 1400% 1500% 1600% 1700% 1800% 1900% 2000% 2100% 2200% 2300% 2400% 2500% 2600% 2700% 2800% 2900% 3000% 3100% 3200% 3300% 3400% 3500% 3600% 3700% 3800% 3900% 4000% 4100% 4200% 4300% 4400% 4500% 4600% 4700% 4800% 4900% 5000% 5100% 5200% 5300% 5400% 5500% 5600% 5700% 5800% 5900% 6000% 6100% 6200% 6300% 6400% 6500% 6600% 6700% 6800% 6900% 7000% 7100% 7200% 7300% 7400% 7500% 7600% 7700% 7800% 7900% 8000% 8100% 8200% 8300% 8400% 8500% 8600% 8700% 8800% 8900% 9000% 9100% 9200% 9300% 9400% 9500% 9600% 9700% 9800% 9900% 10000% 10100% 10200% 10300% 10400% 10500% 10600% 10700% 10800% 10900% 11000% 11100% 11200% 11300% 11400% 11500% 11600% 11700% 11800% 11900% 12000% 12100% 12200% 12300% 12400% 12500% 12600% 12700% 12800% 12900% 13000% 13100% 13200% 13300% 13400% 13500% 13600% 13700% 13800% 13900% 14000% 14100% 14200% 14300% 14400% 14500% 14600% 14700% 14800% 14900% 15000% 15100% 15200% 15300% 15400% 15500% 15600% 15700% 15800% 15900% 16000% 16100% 16200% 16300% 16400% 16500% 16600% 16700% 16800% 16900% 17000% 17100% 17200% 17300% 17400% 17500% 17600% 17700% 17800% 17900% 18000% 18100% 18200% 18300% 18400% 18500% 18600% 18700% 18800% 18900% 19000% 19100% 19200% 19300% 19400% 19500% 19600% 19700% 19800% 19900% 20000% 20100% 20200% 20300% 20400% 20500% 20600% 20700% 20800% 20900% 21000% 21100% 21200% 21300% 21400% 21500% 21600% 21700% 21800% 21900% 22000% 22100% 22200% 22300% 22400% 22500% 22600% 22700% 22800% 22900% 23000% 23100% 23200% 23300% 23400% 23500% 23600% 23700% 23800% 23900% 24000% 24100% 24200% 24300% 24400% 24500% 24600% 24700% 24800% 24900% 25000% 25100% 25200% 25300% 25400% 25500% 25600% 25700% 25800% 25900% 26000% 26100% 26200% 26300% 26400% 26500% 26600% 26700% 26800% 26900% 27000% 27100% 27200% 27300% 27400% 27500% 27600% 27700% 27800% 27900% 28000% 28100% 28200% 28300% 28400% 28500% 28600% 28700% 28800% 28900% 29000% 29100% 29200% 29300% 29400% 29500% 29600% 29700% 29800% 29900% 30000% 30100% 30200% 30300% 30400% 30500% 30600% 30700% 30800% 30900% 31000% 31100% 31200% 31300% 31400% 31500% 31600% 31700% 31800% 31900% 32000% 32100% 32200% 32300% 32400% 32500% 32600% 32700% 32800% 32900% 33000% 33100% 33200% 33300% 33400% 33500% 33600% 33700% 33800% 33900% 34000% 34100% 34200% 34300% 34400% 34500% 34600% 34700% 34800% 34900% 35000% 35100% 35200% 35300% 35400% 35500% 35600% 35700% 35800% 35900% 36000% 36100% 36200% 36300% 36400% 36500% 36600% 36700% 36800% 36900% 37000% 37100% 37200% 37300% 37400% 37500% 37600% 37700% 37800% 37900% 38000% 38100% 38200% 38300% 38400% 38500% 38600% 38700% 38800% 38900% 39000% 39100% 39200% 39300% 39400% 39500% 39600% 39700% 39800% 39900% 40000% 40100% 40200% 40300% 40400% 40500% 40600% 40700% 40800% 40900% 41000% 41100% 41200% 41300% 41400% 41500% 41600% 41700% 41800% 41900% 42000% 42100% 42200% 42300% 42400% 42500% 42600% 42700% 42800% 42900% 43000% 43100% 43200% 43300% 43400% 43500% 43600% 43700% 43800% 43900% 44000% 44100% 44200% 44300% 44400% 44500% 44600% 44700% 44800% 44900% 45000% 45100% 45200% 45300% 45400% 45500% 45600% 45700% 45800% 45900% 46000% 46100% 46200% 46300% 46400% 46500% 46600% 46700% 46800% 46900% 47000% 47100% 47200% 47300% 47400% 47500% 47600% 47700% 47800% 47900% 48000% 48100% 48200% 48300% 48400% 48500% 48600% 48700% 48800% 48900% 49000% 49100% 49200% 49300% 49400% 49500% 49600% 49700% 49800% 49900% 50000% 50100% 50200% 50300% 50400% 50500% 50600% 50700% 50800% 50900% 51000% 51100% 51200% 51300% 51400% 51500% 51600% 51700% 51800% 51900% 52000% 52100% 52200% 52300% 52400% 52500% 52600% 52700% 52800% 52900% 53000% 53100% 53200% 53300% 53400% 53500% 53600% 53700% 53800% 53900% 54000% 54100% 54200% 54300% 54400% 54500% 54600% 54700% 54800% 54900% 55000% 55100% 55200% 55300% 55400% 55500% 55600% 55700% 55800% 55900% 56000% 56100% 56200% 56300% 56400% 56500% 56600% 56700% 56800% 56900% 57000% 57100% 57200% 57300% 57400% 57500% 57600% 57700% 57800% 57900% 58000% 58100% 58200% 58300% 58400% 58500% 58600% 58700% 58800% 58900% 59000% 59100% 59200% 59300% 59400% 59500% 59600% 59700% 59800% 59900% 60000% 60

Գրեց՝ ՀԱՄԱՍՏԵՂ

Ծ. դարը մեր ազգային գոյութեան համար հակառակորդական կարեւոր շնորհան եղած է։ Եթէ պետականօրէն ուժեղ ըլլալինք պիտի կրնայինք քրիստոնէականութիւնը դարձնել միջոց մը ազգային նպատակներու, ինչպէս միջոց դարձաւ Բիւլղանդիոնի եւ Հոռոմի աշխարհակալական ձգտումներուն (նոյն ձգտումներուն ծառայեց մահմետականութիւնը Արաբիոյ, Թուրքիոյ համար)։ Մենք, ազգովին թարգրուած, քրիստոնէութիւնը եկաւ զերկարեւ մեզ եւ դարձնել միջոց իր հանդերձեաք նպատակներուն — կեանքէն ու աշխարհէն հեռու ուրիշ ծիրանափայլ ու երանաւէտ աշխարհ մը ստղծելով։ պարտուած ժողովուրդի մը եւ դասակարգի մը աշխարհէ մը ապրելու համար։

Մենք չկանուեցանք Սասանեաններէն, որոնց համար մագղէականութիւնը փոխերուեալ Եւ անթիւ թանակներու ուժն էր: Բայց որ կանուեցանք զրիստոնէականութիւնով եթէ իր առեւին, բաւկ կ'ուզեն պարսութեան անյոյ շրջանին օգնութեան անարարներ հայ գրեթե զիւտր:

Եւրոյ դարը անցման շրջան մըն էր։
 Լեզուն միայն բառ չէ։ Մասունք
 բանի՛ն ու վախճայ՛ն աւելի կրնայ հոց
 ըլլալ։ Լեզուն պատմութիւն է, բարբ է
 ու նկարագիր. դոյն է, երաժշտութիւն,
 թանձրութիւն ու հարմարէ՛լ։ Առանելապէս
 լեզուով է, որ մենք կ'անցնանք, կը
 լինանք։ Լեզուին ետեւ քաղաքակըր-
 թութիւն մը կայ։ լեզուով է որ մենք կը
 ժառանգենք մեր Հին նախնիներու պա-
 քաբներու արդիւնքը, ճիշդ յանկու ին-
 պէս կը ժառանգենք մեր լայնիկ կազմու-
 թիւնը, լեզուական շէշտը, աշգերու ե-
 րանգն ու քիթը։ Ի. երեսակայեւ, որ մեր
 պարտութիւններուն աստե՛ն թուրը եկող ու
 անցնող լեզուներու կոպիւր աղեցնու-
 թիւններուն մէջ, հայ լեզուն պարհած է
 իր ներդաշնակութիւնն ու գեղեցկութիւ-

ըը մեր Հեթանոսական շրջաններէն, ճիշդ այնպէս, ինչպէս ոչ մէկ թշնամի կրօնէսէ Հայաստանէ Հայ կնո՛ր աշքերուն գեղեցկութիւնը մեր հեթանոսական շրջանէն եկած Հայ լեզուէն էր, որ այնքանին որ գեղեցկացաւ Հայ զրբերու դիւտէն յետոյ: Այդ լեզուէն էր, որ յարուսթեան եւ օգոստինեան կանչուեցաւ Սահակին եւ Մեսրոպին օրով:

Ըօի, որ կլանուած էինք զբխառնէնթիւնով եւ կրնայինք կորսնցնել մեր ազգային գոյութիւնն ու նկարագիրը, ինչպէս կրնայինք կորսնցնել՝ մաղղէականութիւնը ընդունելով, ի՞նչ որպէս ու՛մ միզ բերզ չըլլար զբերու գիւտը՝ եւ արդէն զբխտոնեայ Հայաստանը դարձնը էր մէկ խոնդ մանրանկեղծ իրզանգանակ քրիստոնէութեամբ։ Ըսէ՛ կ'ուշեմ, ճղգնանորութեան, մենակեցութեան, սիւննակեցութեան, մարդիկ որոնք սիւներու վրայ կ'ապրէին, իրենց արձանինը չարբելով։ Կ'ապրէին աղօթելով։ Միշտ աղօթելով։ Եւ ապմոտները քրգելով։ Հնուանալ կենեղէն, աշխարհէն, ապրիլ լեռնիցու, ջարդարներու մէջ, սնանիլ բանջարհիւով, մաղէ Հաստ պարեգօգնէր կոյնի մէրկ մարմինի վրայ ու այդ ճեւով մարմինը չարբարիւ։ Կը թալէին ոտարոսիկ, զղղղուած մաշիւրով ու մօրուցով։ Մենքու Մաշուոց, ինզդինը չարչարելու Համար, ոտքի վրայ կ'անդրներ իր քնանալաթը (Կորնի)։

Սահակ Գարթնի - քաջ Հոռետոր, հը-
մուտ երաժիշտ, գիտնական, փխխու-
փայ, առանկապէս յոճական մշակոյ-
թով կատարելագործուած, նոյնպէս ե-
ղած է ճգնաւոր:

«Սա ամենայն առաքինութեանց
Հարցն նմանեալ, աղօթիցն մատամբ ա-
րաւելեաց, քանզի մտացաւ աշակերտ
վաթիւուն ըստ նմանութեան մայրաքա-

դաքացն Սպուդէից (*) , արք կրօնաւորք , խարաղանազդեստք , երկաթապատք , բոկազնացք , որ յար ընդ նմա չըլէին ուրով մշտնջենաւոր պաշտմամբ կատարէր զկանոնն որպէս զայն որ յանապատս էին» կը գրէ Ռորենացին Սահակ Պարթեւի մասին :

Սահակ Պարթեւ այդպէս ապրեցաւ մինչեւ Ռոստով Արշակունի զինք կաթողիկոսական աթոռին կանչեց — Լուսաւորչի տան , իր հօր Մեծն Ներսէսի աթոռին , որ ունէր քաղաքական բնոյթ ոչ միայն մազդէականութեան դէմ այլ դէմ ասորիներուն , որոնք իրենց կրօնական լեզուով տէր դարձած էին Հայ եկեղեցիներուն եւ միշտ ալ սպառնալիք էին դրաւելու Հայ կաթողիկոսական աթոռը նաեւ՝ տէր դառնալ Արեւելեան քրիստոնէութեան , քաջալերութիւնովը Տիգրանին , որովհետեւ ասորական քրիստոնէութիւնը անկախ էր Բիւզանդիոնէն : Սահակի համար քաղաքական կը դառնար , ո'չ միայն պահել իր պապերու աթոռը մատանդաբար , այլեւ պահել յոյն տոհմի ընդարձակ կալուածները :

Մաշտոցի աշակերտի , Կորիւնի փոքրիկ գիրքը «Վարք Մաշտոցի» այդ չլրջանին համար շատ յատկանշական արտայայտութիւնն է եւ միակ աղբիւրը Մաշտոցի կեանքին եւ աշխատանքներուն որ առաւելապէս Հին Կտակարանէն բազմաթիւ մէջբերուած իմաստուն վկայութիւններով է որ միայն կը ներկայացնէ իր ուսուցիչը . կայ Հին Կտակարանը բայց ո'չ իր ուսուցիչը : Անոր համար սրբազան «Վարքը» է չարչարել մերկ մարմինը մազեղէն Հագուստով . բնակիլ քարայրներուն մէջ , սնանիլ բանջարներով : Մեսրոպ Մաշտոց այդպէս չարչարած է իր մարմինը Գրիգորոսի եւ հանդերձեալ աշխարհին համար եւ իր բոլոր մարմնով , հոգիով , իր նեարդներով

եւ այդ խիստ չարչարանքներով նուիրուած՝ Գրիգորոսի եւ աւետարանի : Անոր մէջ Գրիգորոսի նմանութիւնը կար իր աշակերտներու նոյն առաքելութիւնով :

Մենք աւելին չգիտենք Մեսրոպի մասին ինչքան որ Կորիւնը տուած է : Կորիւնով կարելի է մասամբ ըմբռնել նաեւ իր ուսուցիչը — Մեսրոպ Մաշտոցը . միայն այն տարբերութիւնով , որ Մեսրոպի աչքերուն մէջ փայլ մը կար անգութ ըլլալու ու տանջելու Բարբառեանոս աղանդաւորը , ծեծելով , խոշտանակելով եւ տաղելով անոր մարմինը : Կորիւնը , երկնոտ , սարսափահար քրիստոնեայ մըն է որ Հազար ու մի վկայութիւններ կը բերէ ինքզինք արդարացնելու , որ Աստուած մեղք չհամարէ , որ ինքը , մեղաւորը , իր ուսուցիչին վարքը զրի պիտի առնէ : Ինչ մեծ հմտութիւն մասնաւորապէս Հին Կտակարանի , անշուշտ ներշնչուած իր ուսուցիչէն : Կը բերէ Հազար ու մի անուններ եւ չի մոռնար յիշել անունը Մովսէսի աներոջ , որ կարենայ ձեւով մը «Վարքը» գրելու իր գործած մեղքէն զուրս դալ :

Մասնաւորապէս Հին Կտակարանի հմտութիւնը շատ հարուստ եղած է Ծորդ դարու եւ յաջորդող դարերու դպիրներուն եւ պատմագիրներուն մէջ , թերեւս անոր համար , որ Հին Կտակարանը , առաւելապէս եկեղեցականներին մէջ կարեւոր դեր կը կատարէ որպէս կեանքի , սիրոյ եւ կրքի գիրք : Եղիշէ , Փարպեցի , Ռորենացի (ողոր) , Վարդանանցի քաջ եկեղեցականները Հին Կտակարանի իմաստութիւնով վարած են պատերազմը : Այդ քաջալիրով եկեղեցականները աշակերտները եղած են Սահակի եւ Մեսրոպի : Քաջն Վարդան , մանկուց քոտացեր էր քրիստոնէական կրթութիւն իր մեծ հօր Սահակի ձեռքին տակ եւ պատերազմի դաշտին մէջ իր զինուորներուն՝ «Մակարայեցւոյ» կը կարգար : Ղեւոնդ Նրէցի Հոյակապ ճառը կը սկսի .— «Բոլորդ յիշեցէք Հայրերը»ով : Այդ «Հայրերը» Հայ նախնիները չեն որոնք ուժեղ պայքարներով եւ դիւցազներգութիւններով Հայ ազգը հասցուցին մինչեւ Ծորդ դար :

* Ըստ Ստեփան Մայիսեանի Սպուդիմները աւանդին իրօնական կարգ մըն էին Բիւզանդիայի մէջ : Անոնք անդուգար կ'ազօրէին , կ'աղբէին ազնայն ու գրեթե կը գրաւէին :

Այդ «հայրերն» են՝ արդար եւ կատարեալ Նոյը, Մովսէսը, Եղիա Մարգարէն, Իսրայէլի զօրավարները, Յեսուսն, Գեղէոնը, եւ շատեր չին Կտակարանէն: Նոյն գիծը եղած է, Սահակէն, Մեսրոպէն մինչեւ իր աշակերտները — եւ այդ՝ Հիմնական դաստիարակութիւն զարձած է մեր եկեղեցական պատմութեան մէջ մինչեւ 16—17 դար:

Վարդանանցի զօրքերը «Քրիստոսի զինուորներն» են: Հայոց պատմութիւնը կը սկսի Պրիզոր Լուսաւորիչէն, իսկ անկէ առաջ եղածը Հեթանոսներու եւ ղեւերու պատմութիւններ են:

Եղիշէ, որ նոյնպէս Հին Կտակարանով առաջնորդուած է, եւ որ տուած է քրիստոնէական մեծ դիւցազներգութիւն մը, իր կեանքի վերջին տարիները ճշմարտեմբ անցուց Մոկաց լեռներու քարայրներուն մէջ եւ օր մըն ալ յնոր դիտելը զտան այդ քարայրներէն մէկուն մէջ:

Մեր պատմագիրները, այդ չըջանին, քրիստոնէական ծանր հարուածին ներքեւ՝ շատ բաներ այլաբանած են եւ սակայն գրեթե զիւտը եւ Աւետարանի թարգմանութիւնը ուսանողներուն մէջ արթնցուցած են արկածախնդրութիւն մը, — երթալ Բիւզանդիոն, Աղեքաանդերիս, Աթէնք: Այդ ձեւով աւելի սերտացաւ հայ եւ բիւզանդական կապը եւ առաւելապէս այդ էր պատճառը, որ քաղաքական վտանգի մը առաջին առնելու համար Տիրոնը ռաբբիք «Վարդանանց պատերազմը»: Գրեթե գիւտի արդիւնքն էր այդ:

Մեր պատմագիրներէն է՛ն զարգացածը, անտարակոյս, Ռորենացին է, համեմատօրէն քիչ մը աւելի զերծ այլաբանութենէ եւ կու տայ զրերու գիւտի քաղաքական պայմանները — կարճ ու բովանդակալից տողերով:

Որ, Յունարէնը արդիւրուած էր պարսկական չըջանի Հայաստանի մէջ: Որ, Մեսրոպ Մաշտոց ասորերէնէն կը կարդար Աւետարանը ու հայերէնի կը թարգմանէր ժողովուրդին հասկնալի դարձնելու համար:

«Եւ՝ ի վարդապետել երանելոյն Մեսրոպայ՝ ոչ փոքր կրէր վտանգս: Քանզի ինքն էր ընթերցող եւ թարգմանիչ եւ եթէ այլ ոք ընթերցող ուր նա ոչ հանդիպէր, զանխուլ իր ժողովրդոյն լինէր յաղազս ոչ լինելոյ թարգմանիչ»: Ուրեմն եթէ ինք չըլլար այնտեղ, իր աշակերտները պիտի չկարենային հայերէնի թարգմանել:

Հետաքրքրական է, թէ Մեսրոպ իր հայերէն լեզուի ուսումը ո՞ր եւ ինչպէ՛ս ստացեր է, եւ որ կրցած չէր զրերու գիւտէն առաջ այդ լեզուն սորվեցընել իր աշակերտներուն, որ կարենային Աւետարանը բերանացի թարգմանել:

Գիտենք, որ Սահակ, դաւակը Մեծն Ներսէսի, եւ Մեսրոպ Հոսեակցին, աշակերտները եղած են Մեծն Ներսէսի բացած հայ դպրոցներուն: Անտարակոյս այդ դպրոցին մէջ սորված են իրենց այնքան կատարելագործուած հայերէնը — լեզուն ոռոտնի:

Թէ՛ Մաշտոցի եւ թէ՛ աշակերտներուն կրօնական լեզուն ասորերէն էր: «Որք բազում թուակօք եւ հեռազնաց ճանապարհօք եւ բազմաժամանակեայ դեղերմամբ մաշէին զաւուրս իւրեանց ի դպրոցն ասորեզինտութեամբ (Փարպեցի)»: Որպէս թէ այդ ըլլար նաեւ զրերու գիւտի պատճառներէն մէկը Մեսրոպի համար: Է՛ն կարեւոր պատճառը, Մեսրոպ կ'ուզէր Գողթն գաւառի իր աւետարանական առաքելութեան ժամանակ, հայերէնով հալածել ղեւերը դէպի Մարաց կողմը որոնք մարմնի կերպարանք ունէին: Այլ խօսքով, քրիստոնէութիւնը տարածելու համար հայ ժողովուրդի մէջ, անհրաժեշտ էր Աւետարանը հայերէնի թարգմանել: «Վասն որոյ եղ 'ի մահ հնարել զտանել նշանագիրս հայոց լեզուիս, եւ արկեալ զանձն ի փանս, պէս պէս փորձիք տաժանէր»:

Եւ կու գայ Սահակին: «Առ նա եկեալ Մեսրոպ յաղազս խնդրոյ նշանագրաց հայոց, եզիտ զնա առաւել եւս փափաքող այնմ»:

Կը տեսնէ, որ Սահակ առաւել եւս մտահոգուած էր զրերու գիւտով:

Մենք ուղի Մաշտոց ինչքան ալ դործ ունենայ գեւերու և հրեշտակներու հետ, կեանքը ըլլայ աղղային, ըլլայ անհատական իր պայքարի, հետեւաբար իր քաղաքական ընթացքն ունի և այդ է պատճառը, որ Հոմերոսի աստուածներէն սկսեալ, թէ քրիստոնէութիւնը և թէ մազդէականութիւնը մտած են քաղաքական դիրքաւորումին մէջ, և առաւելապէս այդ էր պատճառը, որ քրիստոնէական իւրեւոր յենակէտ եղաւ Սահակ Պարթեւի համար ինչպէս եղած էր իր հօր, Մեծն Ներսէսի օրով: Հայ նախարարները Սահակ կաթողիկոսի միջնորդութեան կը դիմէին, ինչպէս ըրին՝ վերջին Արշակունք, Արտաշէսի համար:

Գրեթէ գիւտին համար զեւս առաւել փափաքող Սահակ Պարթեւ ունէր իր քաղաքական պատճառները: Ան, Տիգրանի հսկողութեան տակ, ազատ չէր Բիւզանդիոնի հետ յարաբերութիւն պահելու, զոչնչակ որպէս քրիստոնէական ու մշակութային կեդրոն: Որ, Հայ եկեղեցին ասորական լեզուով և ասորական ծէսերով կը կատարուէր տաքի և ասորական կրթութիւն ստացած Հայ եկեղեցականներով: Ինչ փառաբանողը, ասորիներու սպառնալիքն էր: Անոնք կ'ուզէին գրաւել Լուսաւորի կաթողիկոսական գահը: Այդ սպառնալիքները կ'ըլլային Տիգրանի քաջալերութեամբ: Որ, կալուածներու բռնազրաւումներ կ'ըլլային նոյնիսկ Տիգրանի կողմէ և միշտ ալ կար ըստ պատճառները մազդէականութեան, և հետեւեալ կը շատնային ատրուշանները: Եւ արդէն Վռամշապուհ նախաձեռնեցին էր որպէս Արշակունի թագաւոր և կաշկանդուած՝ դարձած էր տեսակ մը գործակատարը Տիգրանի: Այդ կացութիւնն էր, որ ստիպեց Վռամշապուհի և Սահակ կաթողիկոսի միջեւ դործակցութիւն Հայ գրեթէ գիւտին շուրջ ինչ որ Վռամշապուհի եղբայրը, Սոսրով չկրցաւ քաղաքականապէս երկու Հայաստանները միացնել և Անուշ ըրեղ աջատրուեցաւ, Վռամշապուհ Սահակի հետ գործակցելով ուղեց ստեղծել հոգեկան կալ մը երկրեղուած երկու Հայաստան:

Ներու միջեւ, մանաւանդ որ կար Մենք ուղի հմտութիւնն ու գրեթէ աշխատանքին լծուելու ուժեղ տենդը:

Առաքեալ մը՝ առաւելապէս քրիստոնէութեան նուիրուած: Վռամշապուհ միայն իմացեր էր, որ Յդեսիա, Գանիէլ եպիսկոպոսի մը մօտ Հայերէն նշանագրեր կան: Բերուած գրերը բաւարար չէին: Անհրաժեշտ կը տեսնուէր Մենք ուղի ճամբու դնել, Եդեսիա, Սամոսատ, արքունի ծախսերով: Կորին կը յիշէ՝ «Սքանչելի սուրբ աջովն իւրով, նշանագրեր Հայերէն լեզուին»: Սոսրեանցին Մենք ուղի երազով, սրտի գործարանով կը լրացնէ պակաս ձայնաւորները: «Եւ սրտի գործարանի երեւութեանց հոգւոյն թաթ ձեռքին աջով գրելով է վերայ վիմի»:

Սամոսատի մէջ, նշանաւոր Եպիստանոսի աշակերտ, Հոսիանոս կարեւոր դեր կը կատարէ Հայ գրեթէ ձեւաւորումին մէջ, ինչպէս կը գրէ Կորին: Այլ խօսքով, այնպէս մը կը ձեւաւորուին, որ «փոխառեալ» լրջան տաւերը: Սամոսատի մէջ է, որ Մենք ուղի իր երկու աշակերտներով կը թարգմանէ Սոսրովի տակապէս «ձանաչել զիմաստութիւն և զիւրաքանչեւ»:

Այս հրաշափառ գիւտին յետոյ ինքը, Սահակ Պարթեւ առաջին անգամ կը գրադուի, «Պարապետալ» Աւետարանի թարգմանութեամբ, ասորական Աւետարանէն, որովհետեւ արդիւրեւ էր յունարէնը: Ըստ Սոսրեանցի՝ կարելի չէր ձեռք ձգել յունարէն Աւետարանը, որովհետեւ Մերութան Արժանիքն աչրած էր բոլորը:

Արդե՞օք ցոյց մըն էր, երբ Փարպետին կ'ըսէ, որ ժողովուրդը հաւաքուեցաւ ու պահանջեց, որ Սահակ Պարթեւ Աւետարանը թարգմանէ յունարէնէն:

Մենք ուղի՝ Բիւզանդիոն կը զրկուի: Սահակ կաթողիկոս ուզած է, որ անոր բնակեցանայ իր թոռ Վարդանը: Կը վերադառնան իրենց ուզած արտօնութիւնով, որ Հայ գրեթէ օրհուրած գայրութիւնը մուտք գտնէ նաեւ արեւմտեան Հայաստանի մէջ: Սահակ կաթողիկոս,

Մեսրոպին կը յանձնէ արեւմտեան Հայաստանի ուսուցումը: «Վասն որոյ թողու զՄեսրոպ ի վերայ վարդապետութեան կոչմանն արեւմտից» (Խորենացի): Աւետարանը կը թարգմանուի յունարէնէն, Սահակի, Մեսրոպի եւ աշակերտներու աշխատութեամբ: Այդ՝ «թաղուն թարգմանութիւնն է» ազնուական լեզուով: Սահակի, Վռամշապուհի քաղաքական նախադրութիւնով եւ Մեսրոպ Մաշտոցի «արտի գործարան»ի ու երազի հաւատքով, գրեթե գիւտը լիովին կատարեց իր գերը, ոչ միայն այդ պարտը

ւողական շրջանին, բաժնուած երկու Հայաստաններու մէջ հողեկան ամուրկապ մը ստեղծելով այլ՝ դալիք դարերուն համար գրեթե գիւտը, հայ դպրութիւնը դարձաւ անսովի բերդ մը:

Գրեթե գիւտի 1600-ամեակը առնենք զանգակներով ու մեր սրտերու զողանջներով, եւ սակայն չբաժնենք Ս. Սահակը Ս. Մեսրոպէն: Այդ երկու սուրբերուն անունները դարերուն մէջ է, միասին եկած են հայ ժանուկին՝ երբ սերտեց առաջին դասը. «Ա. Բ. Գ.» եւ հեղեց՝ «Արարատ»ը:

ԽՕՍԻ ԱՌ Ս. ՄԵՍՐՈՊ

Անա՛ ի՛նչնցնի սերունդը հին, — պահակն արթուն քու գիրերուն, —
Որ չկըցաւ ակօս բաճալ սիրտերուն խոր, նար ծիլերուն.
Հողը օտար, գիրքն օտար, գատած են նորմ մեկնադ հիմէն,
Ասանց քեզի, քու գիրերուն, ք՛վ պիտ' փրկէ նարն այս վիեէն:

Ճանէ՛ մէջը մեր սիրտերուն գմբախտ սերմը քու գիրերուն,
Սերմերուն հետ սէրդ խառնէ անըջակամ քու քերս հագուցն,
Ներսէն, զրսէն մեզ պողպատէ տեսիլներուդ տնջնովը հուր,
Փռքիկ ածան պողպատքեմք, ու նիզը մեր չանցնի ի գուր:

Հուրն աչքերուդ երկնաեայեաց, ցօղէ՛ վրան հանդերուն մեր,
Որ հասուննան, պողպատքիմ արքայական քիւր քարիքներ,
Մառանները լեցուին հունտով ու գինիով կարմիր, կակաչ,
Բեղմնաւորուին միտքերը մեր քու գիրերովդ ռսկեցանանչ:

Հալէ՛ գիրքդ մեր զանկին մէջ, կաղապարէ մտքիդ լոյսով,
Լոյսը ուրէ՛ սիրտերուն մէջ նոր սերունդին ծովէ ի ծով,
Օտար քարքեր չգօսացնեն մասպաշ ծիլերն անոնց մտքին,
Որ ամբուքեամբ կըման կառչիլ մեր պատմութեան կուռ առանցքին:

Պրկէ՛ սիրտերն պանդուխտ հայոց երկրադարձի կարօտով հուր,
Ճիգերն անոնց, հին իղձերը չթարչամին, չանցնին ի գուր,
Ձօտաբանան չխառնուին ծալքերուն հետ հողին օտար,
Սուգ չընէ, չհեծեծէ մեկուսացած Հայոց աշխարհ....:

Հալէ՛ դու

ԳԵՂԱՄ-ԳԵՂԱԿ

ԱՂՕԹՔ

ԵՒ

ՈՒԽՏ

ԱՌ ՍՐԸ. ՄԵՍԻՈՂ

Վարդապետ,
Դարերու խո՛ր անձամերէմ,
Հայկի սրտէմ,
Արարիչի կոյս շրթումէմ
Հնչող ձայնի՝
Ոսկեփանդակ ո՛ւնկ հայրենի:

Հըզմարանիդ լուռ ու խաւար
Բացի՛ր դուռը, կարօտալա՛ր՝
Զգեցիր ետ խունկ ու խաբան,
Խաչ ու վեղար,
Պալատներու արքայանան
Մուր ու մական,
Ու անծանօթ արեգակէ մը բացալստ
Մըտքի հրքի՛ռ,

Սըլացար վե՛ր,
Արարատի քիւրեղաշող գմբէթներէմ,
Ու քաղցիր երկնի խորէմ
Աստղեր՝ բո՛ւռ-բո՛ւռ,
Հաճանչ ու հո՛ւր,
- Մեր այրուքեմն աստուածագիր:

Ըրիր այսպէս,
Որ չխօսինք մեմք Աստուծոյ, Աստուած
մեզի

Լեզուով օտար,
- Աստուածաշունչ ռսկերարքառ -
Որ երբ դարեր դառնայ աշխարհ,
Մռռնայ նոյնիսկ զմեզ Աստուած,
Մըմանք միմա՛կ, տարաեպա՛ծ՝
Ունենանք մի՛շտ արծիւի քե՛ւ,
Անմա՛ր արեւ,
Հաղորդութեամ մատո՛ւնք, մշխութ,
Զուրեքում վրայ լեռնակուտակ՝
Տուիր մեզի դեկ մանխորտակ,
Քառսին մէջ՝ լոյս պատարագ,
Անապատի աւագին վրայ արեւակէզ՝
Կենսաշատայլ յո՛յս, մանանա՛յ,
Համբում համար արիւնեծոր՝
Զէնով Օհան մամլապապագոռ,

Թուր-կէծակին մեր մշտայազք,
Որ նուանենք մենք դար ու մահ,
Քալենք ազա՛տ, բարձրանալա՛տ,
Մընանք անխախտ:

Ո՛վ վարդապետ արեւածին,
Երեսը դուն որ ա՛լ չմեռնիս.
Ոսկոր ու մի՛ս,
Ո՛չ, արարիչ ու փաղցրահունչ
Աստուծայ շունչ:

...Օր մը մտար Նարեկայ վանք,
Ալեկոծ սիրտ, բազմախռով գանկ
Վանականի փետուրին տակ՝
Դարձար մասնամ մը լուսուցայտ,
Ցաւի անդունդ, սիրոյ գագաթ,
Աստուծոյ հետ՝ բարձրադադակ
Բարբառեցար դառնալեղի:
Անհուններէն աստեղավառ
Իջար աշխարհ՝
Մըտար ազատ, խօ՛ւ սիրերգակ՝
Հիւզ ու պալատ,
Քամանչայի դուն ձակի լար,
Աշուղ Քուչակ:
Յետոյ ձգար,
Մեր երկրին մէջ խաւարումած
Կայծ ու վառող ցանաղ մըշակ,
Կըրակ, երդե՛հ համատարած,
Դո՛ւն, խենթ Ռաֆֆի:
Ցեղի սիրտին Քուրմն հեք-անու
Առաւ Քեզմէ կայծակնավազ
Հրեղէն թեզաս:
Սիւմանթօն տառապալկոծ
Խմեց գինիդ արեւաշող,
Հոգեւարժէն ելաւ ռոֆի,

Վառեց անմար ջահեր յոյսի,
Ու սրբատաշ մարմարներէն,
Ձեռքերովն իր վսեմադոզ
Քանդակեց Քե՛զ, վե՛մ անկործան,
Քե՛զ, հոգեղէն շրջե՛ղ արձան:

Եկար, հասար մեր օրերուն...
Վրամշապուհ, Սահակ Պարթեւ
Այսօր՝ հեֆիաթ ու ռակի յուշ...
Գիրքիւղ սուրբ, երկնապարգեւ,
Դարձած եմ փուշ, ժամգոտ բռնեւ
Մեր ձեռքերուն, մեր սրտերուն...
Բայց կ'ապրիս Դուն,
Կ'ապրիս անշէջ արիւնին մէջն
Այն ֆիշերուն,
Որոնք մարմին ունին վրտիտ,
Սակայն եղբի՛, սիրտ կըրանիթ,
Որ կը ճալեն՝ փշապըսակ,
Կ'ըլլան խաչիդ գոհ, պատարագ,
Կը յաղթեն մահն իրենց մահով,
Եւ կը ծընին միշտ նոր կեանքով:
Կան, ու կու գան,
Դիօշակիրներդ այդ սրբազան,
Սիւմանթօ, Սեւակ Պարոյր,
Կու տան փառքիդ նոր հըրապոյր,
Ու կը մընաս, սուրբ մշտաբքուն
Անուանի գանգակատուն,
Կ'անցնին զարեւր,
Սերունդները մեր անվեհեր
Ուխտի կու գան սուրբ Օշական,
Կը չոփն ծունկ,
Հոգակոյտիդ կը ծխեն խունկ,
Դո՛ւն, մեր Արա՛քս, Նոյեմն տապան,
Յայսմյետէ միմչ յաւիտեան:

Յ. ԳԵՂԱՐԴ

ԱՐԱՐ ՍԱՀԱԿԵԱՆ

ՍԻԱՄԱՆԹՈՅԻ «ՍՈՒՐԲ ՄԵՍՐՈՊ»Ը

Մկրտչա Մաշտոցի ծննդեան հազար լից հարիւրամեակը արժանավայել շուքով տօնուեցաւ Հայաստանի մէջ։ Այս առթիւ, հայրենիքի մեր դրեթէ բոլոր դրողները՝ բանաստեղծ թէ արձակագիր, պարտականութիւն նկատեցին խանգավառ առղեր նուիրելու Մեծ Հայուն յիշատակին։ Առաւել կամ նուազ յաջողութեամբ տրտայայտութիւն գտած այս գրական էջերը, իրենց վրայ ունէին անկեղծութեան շեշտ մը եւ շատ բուռն հայրենասիրական թոխչի մը կնիքը։ Պատուարներ քանդող հեղեղի մը հոսանքը յիշեցուցին այս գրութիւնները։ Երկար տեսն ամբարուած հայրենասիրական տենդի մը պոռթկումը նաեւ՝ որ դուրս կու գար անվտանգ նկատուած նիւթի մը ստեղծած առիթէն։

Մերոպ Մաշտոցի նուիրուած գործերուն այն բաժինը սակայն, որ արուեստի կնիքը պիտի կրէր իր վրայ ու սահմանուած պիտի ըլլար զերծ մնալու տօնական օրերու մթնոլորտէն, դառնալով մնայուն արժէք, դժբախտաբար, մեծ մասամբ դատապարտուած պիտի ըլլայ մոռցուելու։ Գրուած բանաստեղծութիւններու մեծ քանակին մէջ, քիչ չեղուն տրուած է ունենալ անհրաժեշտ որակը։ Այս պարագան կը շեշտուի, որովհետեւ Հայաստանի ներկայ գրողներուն մէջ կան դէմքեր, որոնք կրնային աւելի արժէքաւոր ու մնայուն գործեր նուիրել Մաշտոցին։ Բարեբախտաբար, ինչպէս շեշտեցինք, անկեղծութիւնն ու քաղութիւնը, որոնք առաստաբալ րացուկայած են սովետահայ գրողներու դործերէն, Մաշտոցի ծննդեան 1600-ամեակի ընթացքին, ի յայտ եկան լայն տարողութեամբ ու անբաղդատելի չափե-

րով։ Այս պարագան, իր շահու բաժնին մէջ պէտք է արժանագրէ մեր գրականութեան պատմութիւնը։

Արտասահմանը, դժբախտաբար, անհրաժեշտ տարողութեամբ չզիմարեց Մերոպ Մաշտոցի ծննդեան 1600-ամեակը։ Տեղ տեղ՝ պատահական հանդիսութիւններ։ Թերթերու էջերէն՝ թռուցիկ յօդուածներ ու խմբագրականներ։ Ու դրեթէ տյաքան միայն։ Մինչդեռ, արտասահմանը, իր կազմակերպութիւններով եւ մտաւորական ուժերով, կըրնար շատ աւելին ընել, մեծ հայուն յիշատակը յարգելու համար։ Երանի թէ «Բազին»ի խոստացած թիւը, նուիրուած Մերոպ Մաշտոցին, չափով մը զոցէր մատնանշուած պակասը։

Մաշտոցի նուիրուած այս տարին, մեղի կը յիշեցնէ 1912 թուականը, երբ տօնուեցաւ գրերու գիւտին հազար հինգ հարիւրամեակը եւ հայ տպագրութեան հինգհարիւրամեակը՝ մեծաշուք հանդիսութիւններով եւ ժողովրդական լայն խաւերու մասնակցութեամբ։ Այդ օրերուն եւս, մեր թերթերը լայնօրէն պանծացուցին մեծ գիւտին արժէքը եւ շեփորեցին գիւտարարին փառքը։ Նաեւ գեղարուեստական գրականութեան նիւթ դարձաւ Մաշտոց։

Արդ, աչքի առջեւ ունենալով 1912-ի ընթացքին եւ 1962-ին Մերոպ Մաշտոցի նուիրուած գրականութիւնը, կշիռքի զարնելով երկու շրջաններուն հունձքը, անվարան կարելի է հաստատել, որ Մերոպին արժանի, Մերոպին հանճարը փայլեցնող, Մերոպին նման յաւերժանալու սահմանուած անուն մը միայն, Սիւսմանթօն, կըցաւ տալ երկ մը՝ «Մուրք Մերոպ»ը, որ մեր գրականութեան մէջ

պիտի պահէ իր ազամանդեայ արժէքը, որքան ասին որ դոյատեւէ մեր ժողովուրդը:

Սիւսմանթոյի չորս քերթուածներ պարունակող այս գործը, կը կրէ չորս աւետիսն խորադիրներ, — Ներքազակամ, Աւարքին ազօթքը, Տեսիլքը եւ Գիտիմ փառքը:

1912-էն 1915 թուականներուն, երբ մեր ժողովուրդը կը գտնուէր պապենական օճախներուն շուրջը, Սիւսմանթոյի այս քերթուածները դարձած էին տեսակ մը ազօթքի միմունք՝ մեր երիտասարդութեան շրթներուն: Ձափազանցութիւն չ'ըլլար, եթէ ըսենք, որ Մեսրոպ Մաշտոցի հանճարը լայնօրէն կը ժողովրդականանար, շնորհիւ Սիւսմանթոյի այս քերթուածներուն: Դարաւոր ստեղծութիւնը, կտրած էր մեր ժողովուրդը իր պատմութենէն, եւ սուրբերու անունները միայն անուն էին մեր զանգուածներուն համար, իսկ Մեսրոպը սովորական ոտուր մը: Մեսրոպի այս ճակատագրական դերին տարողութիւնը ըմբռնած էին միայն մեր հին եւ նոր մատուցականներն ու պատմաբանները: 1913-ի հանդիսութիւնները յատուկ էին մեծ քաղաքներու հայութեան: Սիւսմանթօ մը պէտք էր, որ նոր նարեկ մը տար մեր ժողովուրդին, որպէսզի Հայաստանի բոլոր քաղաքներն ու գիւղերը եւս հաղորդակից դառնային Մաշտոցի խորհուրդին: Ինչպէս ներկայիս, այդ օրերուն եւս ասմունքի նիւթ էր Աւարք Մեսրոպը՝ ամէն կողմ եւ բոլոր բեմերուն վրայ:

Մեսրոպ Մաշտոցի ստեղծած գիրքերը, Սիւսմանթոյի երկերով փոթորիկ դարձած, կը ցնցէին մեր ժողովուրդը: Մաշտոց հայ լեզուի գրերն էր ստեղծած, իսկ իբժէ հոգ, հին եւ նոր մեր պարզեաներու գրչին տակ, այդ լեզուն դարձած էր մերթ յետակ ու սահուն առուակ եւ մերթ դահալիժող ջրվէժ: Այդ ջրվէժումը Սիւսմանթոյի Աւարք Մեսրոպ երկին մէջ կը հասնէ արտակարգ ուժգնութեան, եւ հեղ ու խոնարհ սուրբը կը վերածէ ցեղին յաւերժութեան նուիր-

ուած մարտիկի մը: Աւարք Մեսրոպը ներքազակամէն քանի մը տող բաւական են հաստատելու համար այս պարագան:—

«Օշակամի ամեռն մեռեալ
Դուք բիւքաւոր միւղերով,
Ոսկեհոս գետ գիտութեամ,
Մտի փրկիչ, յոյսի հսկայ, կեանքի
կեդրոն,
Դուք ամվայնամ փոշիացեալ,
Դուք քաներու ամմարիլի շտեմարան,
Ուրկէ աղբիւս, մանկութեամ օրերուն,
Սա՛ աղատուելն եկայ վառել...»:

Աւարքին ազօթքը, յաջորդ քերթուածին մէջ նարեկեան շունչով եւ արդարականութեամբ, եւ սակայն արժանաւորելի գիտակցութեամբ իր կատարելիք գիւտին, լոյս է որ կը պաղատէ բարձրեալէն Մաշտոց:—

«Լոյս տուր ինձի, Աստուած անհրաժեշտ
Տիեզերքի ամմեկնելի մարտարապետ,
Հակառակդի եւ մանաւանդ ստեղծիչ,
Շունչի մրրիկ, կեդրոնակամ

կարողութիւն,
Աւարք սեղանիդ սարկաւազն Մեսրոպ՝
Իր մշուշապատ մեծ երազին,
Քու ձեռքերէդ յստակութիւն
կ'աղերսէ...»:

Աւարքին ազօթքը, մեր ժողովրդական աւանդութեան լրիւ պատկերացումովն է որ կու տայ Սիւսմանթօն, ու հիշդ ատոր համար ալ սիրելի դարձաւ բոլորին:

Մեր ժողովուրդը գիտութեան ջահերով չէ որ կը մօտենայ մեր պատմութեան. ու այս, առաւելապէս Մեսրոպի Գիտին կապակցութեամբ: Անոր համար հրաշք մըն է գրերու գիւտը եւ գիտութեամբ՝ սուրբ մը: Հրեղէն բառեր պէտք էին, որպէսզի տիեզերքի ստեղծիչը ցնցէր ու լեցնէր Մեսրոպի պարզած սափարը գիւտին լոյսով: Աղօթքին ուժը միայն գեանատարած խոնարհումը չէր, այլ բառերու պերճաւոր շարանն էր, որ անհրաժեշտ եղած է ողորջելու համար պատմութեան բոլոր աստուածները: Կրկին մեր յիշողութեան բերեմք հաս-

ուած մը սուրբին Ազօթէն.—

«Ես իմ հագիիս հանդէպ փշրոյ կերկա՞ր
ալիք,
Ես գերեզմանի տախտակն եւ մեռելո՞ց
հաշուակալ,
Ես հրեղէն հացիդ կարօտ
ցօքեմնա՜հալ...
Ես աներդիք գիշերոյ եւ անափօր
ծարաւի,
Ես մեմատր մշակ տատակներու մէջ
կօրուսեալ,
Ես անճառագայթ աղբամուղջ եւ անլար
քնտր,
Դեռ անբարբառ հայկազնեաց հոգիին՝
Բացատրութեան բանալի մը
կ'աղերսեմ...»:

Սուրբին աղօթքը քերթուածին յա-
ջորդող Տեսիլքը քանի մը տող է միայն:
Քանի մը տող, որոնք սակայն, լրիւ
կերպով կու սան զրեբու գիւտին պատ-
կերացումը: Աստուած լսած է սուրբին
ձայնը եւ իր քերթութենէն միջոցաւ կը
լուսաւորէ զայն:

Նկատելի է, որ մեր Հրաշքներն ան-
զամ, վեհութեան խորք մը ունին. ծայ-
րայեղ համեստութիւն, որ չի պահան-
ջեր Աստուծոյ իջնել ամպերէն վար եւ
թաքնուիլ այրուող մորենիի մը ետին,
ինչպէս պատահեցաւ Հրեաներու Մով-
սէսին: Երկնային զօրութիւնը այնքան է
ազնիւ, որ բաւական է քերթութի մը երե-
ւումը սուրբին, այն ալ անոր մրափին
մէջ, Հրաշքը իրագործելու համար:

Այս կարճ քերթուածին մէջքերումը
բաւական է, ամբողջ ժողովուրդի մը
նկարագիրը բնորոշելու տեսակէտէն:—

«Ո՛վ, ՀՐԱՇԱԼԻՔ, ո՛վ հաւատի
աննիւթակամ հուր,
Ո՛վ գարմամագործ գորութիւն,
Ո՛վ բօցեղէն բժժամբ, ո՛վ անլոյծ
խորհուրդ,
Ահաւասիկ քերտվրէ մը մրափին մէջ
Մեսրոպին,
Իր աջ ձեռքով լուսագիծ՝
Ակնքարք մը՝ մեմատանին սրմին վրայ
Հայկազնեան Այբբեմարանը
տառագրեց...»:

Յանկարծ՝ սուրբը մեծ տեսիլքէն

ցնորաշարժ՝

Մեռեալի մը պէս ընդոստ ռտփի,
Փետտար գրիչն եւ տախտակն ի ձեռին,
Հրաշքիմ տակ արտասուելով,
Որմին առջև անհուճօրէն ծնրադրեց...»:

Վերջին երկարաշունչ քերթուածը՝
Գիւտին փառքը, անհուն փառարաններն
է Մեսրոպ Մաշտոցին. անոր աստուա-
ծացումը. ժողովուրդի մը հոգիին խորէն
բարձրացող պաշտամունքը: Այստեղ ար-
դէն, Սիւրբին ձեռքին ինքզինք կը
զերաղանցէ. ինքն ալ կը դառնայ Հրաշք
մը, Հայ ժողովուրդի ծնած Հրաշքներէն
մէկը: Ամբողջ ցեղի մը երախտագիտա-
կան ազդակն է Գիւտին փառքը, որ
Հրաշունչ տողերով կը բարձրանայ եր-
կինք՝ Հասնելու համար Մեսրոպ Մաշ-
տոցին: Տանկելէց դարերու ամբար-
ուած երախտարիքն է, որ Սիւրբին
զրնով, իր յապաղած տուրքը կու տայ
մեծ տեսնողին:—

«ՄԵՍՐՈՊ, հայ դարերու դիմաց կնցող՝
Դու ան աղամնդեայ ապառաժ,
Դու ան մանկեմբում մերկ ուղեղէն
Միջնի համեմարը ցոլքի ցամազ
Գիտակցութեան անգլուս փարոս...»

Ու այսպէս ամբողջ քերթուածը փա-
ռաքանիւր տող փայլատակում մըն է
Հայ լեզուի գեղեցկութեան իւրաքանչիւր
բառ կրանիթեայ պատուանդան մըն է,
որուն վրայ կը բարձրանայ մտածումը
Հայ Հանճարին. իւրաքանչիւր հառ-
ուած, ամբողջ գիրք մըն է՝ քանի մը
տողերու մէջ ամփոփուած. տողեր, ո-
րոնք կու տան պատմութիւնը Հայ ցեղի
տառապանքներուն, Հերոսական խո-
յանքներուն եւ անոր լուսաւոր յարու-
թեան:

Այսպէս ուրեմն, Սիւրբին ձեռքը հաշ-
ուող Հայ գրականութիւնը՝ արժանի ե-
ղաւ Մաշտոցի գիւտին: Ստեղծուած տա-
ռերը իրեն զարդաքանդակ չմնացին
մեր պատմութեան էջերուն վրայ, այլ
դարձան ցեղը ապրեցող կենդանի խօսք:

Այդ գրերով քանդակուեցան անուն-
ները մեր անմահներուն, Նարեկացիէն
մինչեւ Սիւրբին:

ԳԻՒՏԻՆ ՓԱՌՔԸ

ՍԻԱՄԱՆԹՕ

● Տառերու Գիւտի 1500-ամեակին առթիւ գրուած Սիւսանիթոյի այս երգարանը՝ քերթուածը՝ անհաւատարմի՛ր գեղեցկութեամբ քերթուած մըն է Մեքսիկոյ Մալտոցին Նուէրուած բոլոր բանաստեղծութեանց մէջ՝ արձակ թէ չարձակ, ինչ որ, մեր բովանդակ մատենագրութեան մէջ, — ոսկեղարեան զրաբարէն սկսեալ մինչեւ այսօրուան զոյգ աշխարհաբարները —, յաջորդած է այնքան խոր ու խանդավառ տրամադրութեամբ, տեսակ մը անհման շունչով ընկալել ու ապա հայ առեւտրուն հրաշքն ու հրաշագործը, որքան կրակ, ու լոյս, ու մարտմար Սիւսանիթոյ 1500 տարիներուն հեռաւորութիւնը ընտելացնէ մը չեղան բանաստեղծին, աւելի յստակ ու ամբողջական վիճակի մը մէջ տեսնելու մեքսիկոյի ճիշդին հրաշքը, քան Սուրբին օրն ու աստուծոյ միտման բաժնած կոբլանը:

Սիւսանիթոյի այս քերթուածին մէջ, Կորինեան խանգաղին տրամադրութեան ու ապրումին հետ, որ իր ներշնչման նիւթը գիտելու անժամանակ բարձրադասութիւն մըն է ի վերջոյ, կայ նաեւ, իրեն յենարան ալ ունեւած՝ Նաբեկեան առատարութիւնը, զի խորոց արտից... մինչեւ Աստուած հասնող արտայայտութեանց իր անհղուղով: Նաբեկայ վանքի գերաբաշխ ժողովին եւ ջանքերով դարձու հայ գիւցաղներգչակին տարբերութիւնը այն եղաւ միայն, որ առաջինը բոցեղէն լեզուով մը խօսեցաւ Աստուծոյ հետ, իսկ երկրորդը նման լեզուով մը՝ այդ Աստուծոյ բարձրահանճար մէկ պաշտօնեային:

Կրեան օր մը Ս. Մեսրոպի մասին գրուած քերթուածները ժողովնալ այս քերթուածին, բայց հաւատարիլ անոր, այլ մանաւանդ զերազանցել զայն՝ դրժուար թէ. վասնզի ըստածը ամբողջական է հոս, եւ ըստած է՝ ամբողջական գեղեցկութեամբ: ●

ՄԵՍՐՈՊ, հայ դարերու գիտաց կեցող՝
Դուռն աղամանդեայ ապառաժ,
Դուռն մանուկներու մերկ ուղեղէն
Մինչեւ համալիր ցոյժեր ցանող,
Գիտակցութեանց անգիտ փարոս...
Դուռն որում կոփիւնը կանխին,
Ժամերում պէս, բոպէին հեռ անդադար,
Իմացական քանգարանի՛ն արձանները մեզ կը ձուլէ...
Դուռն անմիջ հսկող, դուռն տխրանեան Տեսանող,
Դուռն օրորոցէն մինչ գերեզման,
Մեր մէն մի խօսքին մէն մի շունչին
Գեղեցկածայն բացատրիչ...
Դուռն բարբառի արարիչ, Բանի իշխում,
Դուռն անբաւ բարիք տնտաղութեան,
Դուռն գոյացութեան արգասանդ հայր,
Դուռն լոյսի ամիւ, դուռն հաւատքի հրաւեր,
Դուռն հայրենի հողին վրայ մըրկին պէս բարձրացող
Անտառ անհուն, անտառ սրտի,
Որում մէն մի հաստատարում ծառերն հսկայ,
Մէկ մէկ ճնար, մէկ մէկ փանդիւ եւ մեր շունչին...

Մէկ մէկ շեփոր մեր հագագին ռազմական,
 Մէկ մէկ պատնէշ մակատագրի պատուհասին...
 Դու՛ն անվատնելի ցորեննի դաշտ, դու՛ն ձրի՛ հաց,
 Դու՛ն հունձ՛ հարուստ, եւ դու՛ն հնծան հրաշէկ,
 Դու՛ն արբեցութեանց եւ գինիի աւագան,
 Որում մէջ ե՛ս ալ ոսկի ռափռք եմ մխրճեր...
 Արեւներու ծարաւէս խենթ՝...
 ԴՈՒՆ մեծաքափանց մայուածֆներով առափնալ,
 Դու՛ն էիր որ զճեզ ելգոզ ցեղոջ այսօրում,
 Հելլէններէն եւ հաննարեզ եւ հրավառ,
 Ու աշխարհակալ մեծ Հռովմի որդիներէն
 Ու հրապաշտ Պարսիկներէն դրացի,
 Մայր-բարբառիդ էիմնաֆարսով յակիմդ,
 Հայկազունեաց մեր շառաւիղն ազատեցիր...:
 Դու՛ն երկրորդ Աստուած,
 Եւ մտածման Դու՛ն առաջին արաբիչ...:
 Դու՛ն բեղուն րարիֆ, սրտի ազրիւր,
 Դու՛ն երկու գանձ, զքութեանց գանհ,
 Դու՛ն քաջոզ դարերն մէկգմէկու կամարոզ՝
 Կամարջ անգիծ, ուրկէջ ցեղոջ միլիոններով՝
 Կամ պերճօրէն կամ վատարար...
 Կեանքէն ի մահ կու գայ կ'անցնի...:

ԴՈՒՆ Հելլէններէն հռչակուած,
 Մեծատիտոս Ակումիդ,
 Ո՛վ մեհակեաց, ո՛վ մագիստրոս, ահաւասիկ,
 Երկու Հայքերն «Ովսանմա՛յ քեզ» կը գոռան...
 Եւ ովսանմայ վաղարշապատի Հայրապետին
 Ստակ Պարթ-ու գուգակշիւ արբանեակիդ,
 Եւ Վոսմշապուհ Արֆային,
 Որովհետեւ քու մեծ գիտի՛դ գորավիգ,
 Մէկն իր հաշին միւսն իր Սուրին համագօր
 Քու քայլերուդ հեռ՝ քայլով՝
 Արարատեան արշալոյսին,
 Դարութեանց դուռք մեզ քացին...
 ...

Ա՛հ, ամբողջ արիւնը քու ուղեղիդ,
 Ի՛նչ տենդերէ քրպի՛սի տենդ,
 Եւ սարսուռներէ ի՛նչ սարսուռ,
 Ի՛նչ գեհեմական գալարումէ գալարում,
 Եւ վարանքէ վարանք, եւ վարկածէ ի վարկած,
 Եւ ծովային ծփանքներէ ի ծփանք,
 Այլակերպիչ նծարէ մը ուրիշ նծար,
 Եւ կշիռէ ի կշիռ, զքե՛զ տարաւ...
 Ու մէն մի էիւլէն քու հոգիիդ,
 Մէն մի մանանչքն քու աչքերուդ,
 Մէն մի կաթիլը քու հաւնարիդ կայծերուն,

Հողմային հեւք, եւ խօս քափը քոփչնեբուդ,
Ազօթֆնեբուդ յորճամֆնեբն հրեղէն,
Քառասուն օր տիւ եւ գիշեր,
Մեմութեանդ մէջ, մեռեալի մը պէս մեմաւոր,
Զքեզ՝ դէպի Տեսիլքդ տարին...:
Եւ ամուրջին մէջ ծնանող ծաղիկ ծիլէն
Ու բողբոջէն դեռ անբայս,
Դուն մարդ լոյսէն, դուն տեսական ստուերէն,
Անգոյն գծէն, անձայն շեշտէն, անգոյն քառէն,
Դուն ծածանող եւ անարժատ ծուկններէն
Դաշնակցութեանց Ալիաիկեան ստեղծեցիր...
Եւ Ջորճորդ դարու Ոսկի Մեմէն,
Մինչեւ մեր օրը, մեր արիւնովը մքին՝
Ահաւասիկ Հայ Հանգաբը քաղապար
Քու ճեղքուդ մէջ կը ձուլուի...:
Ո՛վ անլուծելի առեղծուած՝
Ո՛վ ջղերու՛կ կայծակէ խորճ,
Արեան հնոց, անուրջներու անքիծ ծաւալ,
Ո՛վ զարմանալի եւ տեսական զգայախար,
Քնարական ահեղաբի՛ր քիմեոստես,
Դուն Աստուածագիծ ծիածան...
Հաշտութեան հուրը մեզ բերող,
Դուն տարակոյսին եւ տարտամին տիրապետ,
Դուն տարօրինակ եւ տարագիծ գմբէթ...
Դուն մեծ կրքերու կրօնաւոր,
Ա՛յր Աստուծայ, մտքի եղբայր, քնարի բոյր,
Քու քաժակէդ քոյլ տուր որ ես ալ ըմպեմ...:

Եւ այսօր, քու սրբութեամբդ սնած՝
Ես ապաժաման քնարահար,
Եւ անվնար ու անարժան երայտագէտ,
Ես՝ քու ցեղիդ հագիլին՝ հայելին քեզ կը բերեմ...
Աչքերուս մէջ անոր աչքէն հուր առի...
Ու իմ խօսքերս անոր սրտէ՛ն եմ քաղեր,
Եւ ի՛նչ որ կարդաս հակտիս վրա՞ն,
Ի՛նչ որ կարդաս ժպիտիս մէջ,
Անոր Յոյսո՛վն եմ ես գրած...:
Եւ քոյլ տուր այսօր, ո՛վ Մարտալ,
Որ՝ Հայոց հողէն մինչեւ աստղերը հասնող,
Քու ոսկիէ՛ տանգուլիէ՛դ վեր քարճաբանամ,
Եւ հաստատաբայլ, աստիճանէ՛ աստիճան
Ու պսակէ՛ ի պսակ եւ լոյսէ՛ ի լոյս,
Իբր զաւակ մը մտածումիդ,
Ես ի քե՛զ գամ, իմ այս երգս երգելու...:

Ն. ԱՂԲԱԼԵԱՆ

ՀԱՅ ԳԻՐԵՐՈՒ ԳԻՒՏԸ

Պայծառիմաց ու պայծառադատ Ն. Աղբալեան, որ հայ լեզուի մասին ու հայկական պատմության մասին տարածելու համար հիմա գրում է. Շաբթի հետ Հայ ձեռագրերի, եւ որ 20րդ դարու ամօրինակ քննարկում մէջ Եզնիկի մը չափ Ոսկեդարու խառնում ու գեղեցկութիւնը տարեցաւ, հետեւեալ ձեռքը կը մերկայացնէ Մեսրոպ Մաշտոցն ու անոր կատարած գործը:

Հինգերորդ դարուն սկիզբը Հայ դարձանութիւնը կը հայանայ Հայ լեզուով, որովհետեւ այդ դարուն սկիզբն է, որ կը գտնուին Հայ գիրքերը:

Հայոց ազգը գիրքերուն գիւտը պարտական է Ս. Մեսրոպին. բայց անոր կենսագիրը՝ Կորիւն, իր գործին մէջ միայն Մաշտոց անունով կը յիշէ, որ գիրքներուն կարծիքով պարսկերէն Մագդա բառէն է եւ իմաստութիւն կամ իմաստուն կը նշանակէ:

Ուշագրութեան արժանի են այն պայմանները, ուր Հայ գիրքը գտնուեցան: Մէկ դար առաջ էր, որ Հայերը քրիստոնեայ էին (303), Գրիգոր Լուսաւորչի ջանքերով: Բայց քրիստոնէութիւնը արժատ բռնած չէր. հեթանոսութիւնը դեռ շատ զօրաւոր էր: Գիտենք որ մէկ քանի կաթողիկոս շարաչար մահով մեռան: Վրթանէն Հայրապետի գէթ թագուհին սաղարանքով դաւադրութիւն մը կազմուեցաւ, որմէ հաղիւ աղատեցաւ. Արիստակէս զոհ դնաց ծեծի, Յուսիկ՝ նմանապէս: Այնուհետեւ Դանիէլ ասորի կաթողիկոսը խեղդամահ եղաւ: Ասկէ կը պարզուի, որ իրօք հեթանոսութիւնը շատ զօրաւոր էր: Փաւստոսի խօսքը՝ թէ քրիստոնէութիւնը չէր հետաքրքրեր ազնուական եւ շինական դասը, իսկական պատկերն է այդ դարու կացութեան: Բայց Ներսէս Մեծ դպրոցներ բացաւ Հայաստանի մէջ. պաշտօնէութիւն մը

կար Հայ թէ օտարազգի, որ կրնար Ս. Գրքը կարգաւ յունարէն կամ ասորերէն լեզուներով: Պարսիկները չէին հանդուրժեր Յունաց լեզուի կիրարկումին Հայոց մէջ. Ասորիները քաղաքական ազդակ չէին. բայց այսպէս թէ այդպէս, այս երկու լեզուներով ուսած Հայեր, պաշտօնեաներ կային Հայաստանի մէջ: Այս դարը յաղթական քրիստոնէութեան դարն է. Կոստանդին կայսեր օրով քրիստոնէութիւնը զօրացաւ:

Ասկէ յետոյ փորձ մը եղաւ գէպի հեթանոսութիւն, բայց անյաջող: Թէոդոս կայսեր օրով փակուեցաւ հեթանոսութեան վերջին դպրոցը Աթէնքի մէջ: Այդ դարուն երեւան եկան քրիստոնէութեան ամենափայլուն հեղինակները՝ Բարսեղ Կեսարացի, Գ. Նիւստացի, Գ. Աստուածարան: Քրիստոնէութիւնը յարձակողականի անցաւ ամէն ուղղութեամբ, գէպի Արեւելք, Արեւմուտք, Քրիստոնէական շարժումին մէկ ալիքը կը կազմէին Հայերը եւ Մեսրոպի գործունէութիւնը այս շարժումին մէկ շրջան կը կազմէ:

Բայց մենք չունինք գիր ու գրականութիւն. բերանացի խօսքը կրնար դեր մը խաղալ, սակայն անցողիկ կերպով. խօսուելէն յետոյ կրնար մոռցուիլ: Հայոց իշխանութիւնը, որ սկարացած էր, մեծ դեր մը կատարել չէր կրնար քրիստոնէութեան տարածման մէջ: Ինչ որ խօս-

ուէր, պէտք է լսողը կարգաւ հասկնալու համար: Հայերը մինչեւ այդ ժամանակ Ս. Գիրքը կը կարդային յունարէն կամ ասորերէն: Այս ժամանակի կացութիւնը լաւ կը ներկայացնէ Ղ. Փարպեցին, որ Ե. դարու վերջերը կ'ապրէր եւ Սեդան Արծրունիի աշակերտն էր: Խօսելով Մեսրոպի մասին՝ կ'ըսէ.

«Որովհետեւ շարունակ կը տրամէր երանելի Մաշթոցը, տեսնելով Հայաստան աշխարհին երիտասարդներուն մեծ ջանքը եւ մեծագոյն ծախքերը, որոնք շատ պաշարով եւ հեռաւոր ճամբաներով եւ երկարատեւ դեղերումներով իրենց օրերը կը մաշէին ասորերէնի գիտութեան դպրոցներուն մէջ: Որովհետեւ եւ կեղեցիկն պաշտամունքը եւ Ս. Գիրքին ընթերցումները ասորի լեզուով էին Հայաստանի վանքերուն եւ եկեղեցիներուն մէջ, որմէ ոչինչ կրնար լսել կամ օգտուիլ այսպիսի մեծ աշխարհի ժողովուրդը, եւ կ'ըլլար պաշտօնեաներուն յոգնութիւն եւ ժողովուրդին անհաշուելին՝ Ասորաց լեզուի անծանօթութեան պատճառով»:

Ուրիշ տեղ մը նոյն Ղ. Փարպեցին կ'ըսէ. «Ժողովուրդին բաղձութիւնը ունայն եւ թափուր կ'երթար եկեղեցիէն, եւ ուսուցիչները հոգոց հանելով եւ հաւաքելով կ'ափսոսային իրենց սնոտի ջանքը, որոնցմէ ոչ ոք կ'օգտուէր հոգեւոր խրատներու վարդապետութենէն»:

Ուրեմն հայ լեզուով Ս. Գիրքը ունենալու պահանջը համատարած էր: Գիրքն ուր, Գանիէլ Ասորի անուն եպիսկոպոսին մօտ հայերէն դիւրեւ եղած են: Նոյն Ղ. Փարպեցին կը պատմէ, թէ երբ Մեսրոպ գիրերու անհրաժեշտութեան մօտին կը խօսի Ս. Սահակի հետ, ան կ'ըսէ թէ մենք պարտաւոր ենք այս մասին իմացնելու թաղաւորին եւ կը յարէ. «Քանի մը օր առաջ եկեղեցիին մէջ խօսք եղած է այս կարեւոր պէտքի մասին, եւ մէկը ըսած է թաղաւորին թէ, ինչ որ եպիսկոպոսի մը մօտ, գիւղի մը մէջ տեսած է հայերէն նշանադրեր եւ թաղաւորը այդ մասին պատմած է ինծի»:

Ուրեմն ուրիշներն ալ զբաղեցուցած է հայ գրերուն խնդիրը:

Այնուհետեւ մեր երիտասարդները, որոնք ուսանելու կ'երթային Կեսարիա կամ Սեւսիա, կը տեսնէին որ Ասորիները եւ Յոյները սեփական գիր ունին, եւ անշուշտ նուաստութեան զգացում մը կ'ունենային:

Ո՞ր է Ս. ՄԵՍՐՈՊԹ.

Գրերու գիւտի այս մեծ խնդիրը լուծեց Մեսրոպ Մաշթոց: Ո՞ր է սակայն Մաշթոց: Ծնած կը համարուի 361-ին, երբ Արշակ Բ. թագաւոր էր եւ Ներսէս Մեծ՝ կաթողիկոս: Տարօն գաւառին մէջ ծնած է, որ լեցուն է բազմատեսակ զբոյցներով: Հոս է հիմնուած հայ առաջին եկեղեցին, հոս էին հայ հեթանոս աստուածներուն արձանները: Այստե՛ղ էր նաեւ որ կործանեցան այդ կուսքերը, այստե՛ղ քրիստոնէութեան յաղթանակի աւանդութիւնները կային. այստեղ էին Լուսաւորչի սերունդին կառուածներուն մէկ մասը. այս շրջանին մէջ կը ըրջէին նաեւ ուրիշ ուղղութեամբ զրոյցներ, Մամիկոնեան սպարապետներու մասին:

Հետեւաբար Մեսրոպ Ծնած է չըրջանի մը մէջ, որ զրոյցներով լեցուն էր, թէ՛ հեթանոսական, թէ՛ քրիստոնէական, թէ՛ ռազմական: Ինչն ալ նտխապէս եղաւ զինուորական մը, որով ռազմական ոգի կրող մըն էր:

Մեսրոպ Տարօնի Հացեկաց գիւղէն էր: Այս գիւղի մասին Փաւստոս յիշատակութիւն ունի եւ կ'ըսէ թէ՛ Յուսիկ կաթ. որ Տիրանի փեսան էր, երկու զաւակ ունեցաւ, որոնցմէ մէկը՝ Պապ՝ զաւակ չունեցաւ իր օրինաւոր կնոջմէն, այլ որդի մը ունեցաւ իր հարճէն, որ Հացեկաց գիւղէն էր եւ կը կոչուէր Վերիկ: Ոմանք կ'ենթադրեն, որ Մեսրոպ այս Վերիկի որդին էր եւ ուրեմն այդ հարճին թոռը:

Մեսրոպ երիտասարդ հասակին կու գայ խնորով Գ. թագաւորի պալատը եւ կը դառնայ արքունական գիւտնի պաշ-

տօնեայ: Միաժամանակ հմտացած էր աշխարհական կարգերուն եւ գիտութեան ծառայութեան մէջ ալ՝ սիրելի իր պաշտօնակիցներուն: Մեծարող պետական կեանքի մէջ խաղացած է որոշ դեր, բայց սովորական զօրավարներէն չէ այն իմաստով, որ ան զուարճութեանց հետամուտ եղած չէ, այլ պարապած է Ս. Գիրքի ընթերցումով եւ «Թեւածուխ եւ միջամուխ» եղած Ս. Գիրքի իմաստներուն:

Ներշնչուելով Յիսուսի եւ Առաքելաներու օրինակէն, լաւապէս կը խորանայ քրիստոնէական ոգիին մէջ, եւ այսպէս կը շարունակէ մինչեւ 33 տարեքէն (Յիսուսի տարեքը): Այս շրջանին ալ ահաւաստիկ, ներքին յեղաշրջում մը կը կատարուի իր մէջ, որ կը մղէ զինք տաճարականութեան: Այնպէս ինչպէս կը քաշուի, կը փակուի վանք մը, բայց այս վանական կեանքէն ալ դուրս գալով կը դառնայ միայնակաց: այսինքն այս ուսանող տեղ առանձնանալով կ'աղօթէ, ամէն տեսակ տընութեանց կը դիմանայ, լեռնակեցութեան, քաղցի, ծարաւի, բանջարակերութեան կը վարժուի:

Քրիստոնէութեան այն ժամանակուան գաղափարներէն էր՝ զրկել մարմինը, զօրացնելու համար հոգին: այսինքն, ծոմապահութիւն բռնել, ծարաւ անցնել, լեռներու մէջ բանջար ուտել, վարժուիլ անյոյս արգելարաններու, կամ մովին մութին մէջ առանձին խոկալ, «խարաղանապոստ» հագնել, զետնաւարած քնանալ, անքուն մնալ եւ քունի պահանջն ալ՝ քտրի վրայ, ակնթարթ մը միայն անցընել:

Այսպէս, Մեսրոպ անձնատուր կ'ըլլայ ճգնական կեանքի ամենախիստ վարժութեանց:

Անշուշտ պետական պաշտօնեայի մը այսպէս անապատ քաշուիլը պէտք է որ մտնէ զրդէր՝ հետեւելու անոր: Եւ ահա աշակերտներ կը հաւաքուին իր շուրջը, եւ ինք կը դառնայ կեդրոնը խմբակի մը, որ մեծ ոգեւորութեամբ կ'ուզէր իրաւունքները քրիստոնէութեան այն ժամանակուան գաղափարաբանութիւնը:

Տակաւ անոր հոյակը կը տարածուի: Բաւական ժամանակ կ'ապրի ներքին դուրսնակութեան այն վայելքը, որ կուտայ առանձնական կեանքը: Այն ժամանակ կը ցանկայ այդ վայելքին մասնակից դարձնել նաեւ ուրիշները եւ, չոք հոնալով իր աշակերտներով, կ'ընէ աշխարհ, կ'երթայ Գողթն դաւառը, որտեղի իշխանին աջակցութեամբ այդ շրջանի ժողովուրդին կը քարոզէ: Այդ շրջանը Պարսկաստանի մօտ էր եւ համարեա հեթանոսական:

ՄԵՍՐՈՊ ԵՒՔ ՄԸ ԿԸ ՆՈՐԶԻ—

Իր կենսագիրը կ'ըսէ թէ այդ շրջանին Մեսրոպ կը քարոզէր եւ հոգեկան ներքին ապրումներ ունէր: Այսինքն միշտ կը մտածէր բովանդակ Հայաստան աշխարհի մարգիկը այս ձեւով սփռուիլ եւ առաքելի խօսքով կ'ըսէր. «Տըրտմութիւն է ինձ եւ անպակաս ցաւ իմ սրտին, իմ եղբայրներու եւ ազգակիցներու համար», եւ տրտում հոգեով պաշարուած «նորհուրդներու ծփանքներուն մէջ էր, թէ ի՞նչ էլք արդեօք կարելի է գտնել այս վիճակէն»:

Եւ իբրեւ մենակեաց եւ ճշմարտ, ուրիշ միջոց չունէր քան աղօթել, բազմատարած աղաչել Աստուծոյ եւ անդադար արցունք թափել, որ Տէրը ցոյց տայ հնար մը, որով ան լուսաւորէ Հայոց բովանդակ աշխարհը: Այսպիսի մըթնոլորտի մը մէջ է, որ ան կը գտնէ ելքը, այսինքն ունենալ սեփական գրեր: Եւ երբ այս եղբայրացութեան կը յանգի, կը փութայ Վաղարշապատ Ս. Սահակի մօտ, անոր հետ խորհրդակցելու: Ս. Սահակ իր հաւանութիւնը կու տայ: Բարեբախտաբար կաթողիկոսը հայ մը ըլլալով կ'ըմբռնէ հարցին կարեւորութիւնը: Երկուքը միասին գործի կը լծուին եւ կ'որոշեն ամէնքը հասցնել «Քրիստոսաբեր» փրկութեան եւ այդ նպատակին հասնելու միակ միջոցը գիտնէր:

Բայց Սահակ կաթողիկոս կ'ըսէ թէ պէտք է նախ թաղաւորին հարցնել: Կը դիմեն թաղաւորին, որ կ'ըսէ թէ Դա-

նիւն Ասորի եպիսկոպոսին մօտ հայերէն գիրեր կան: Երբ այս կը լսեն, կը խընդորեն թաղաւորէն որ հոգ տանի այս մասին: Այնուհետեւ Վահրիմ անուն մէկը կը գրկուի Հարէլ անուն քահանային մօտ, որ ստանալով Վրամշապուհի հրովարտակը կը փութայ Գանիէլ եպիսկոպոսին մօտ, կը ստանայ գիրերը եւ կը գրիէ Վրամշապուհին:

Այն ատեն կը խնդրեն թաղաւորէն պետութեան հաշտոյն աշակերտներ հաւաքել, որ բերուած գիրերը կիրարկեն: Երկու տարի այս ընթացքով կը շարունակեն, եւ կամայ կամայ կը նկատուի գիրերուն թերութիւնը: Այս գիրերով Հայոց լեզուին ձայներու կապերը չէին կրնար արտայայտուիլ: Ոմանք կը կարծէին, որ այդ գիրերը ասորական գիրերու թիւն ունէին, որ բաւարար չէր հայերէն լեզուի ձայները արտայայտելու: Կորիւն կ'ըսէ թէ այդ գիրերը օտար զպրութեան մոռցուած գրերը եղած են եւ անբաւարար՝ մեր լեզուին համար:

Ուստի Մեծորդ եւ Սահակ նորէն անձնատուր կ'ըլլան իրենց նախկին հոգեւուն:

Ոմանք կ'ըսեն թէ Մեծորդ Ասորիք ղնաց գիրնականներու հետ խորհրդակցելու եւ լուծում մը գտնելու: Ասիկա հիմնական չեմ գտներ. հիմնականը գիրերն են որ կային: Օտարնէ՞ր պիտի սորվեցնէին մեզի մեր պակասը:

Ես կը կարծեմ թէ Մեծորդ եւ Սահակ երկարատեւ փորձերէ յետոյ կու գան այն եղբակացութեան, որ այդ գիրերը անպէտք էին եւ իրենք նորէն կը դիմեն հին միջոցին, այսինքն բերանացի թարգմանիչներ պատրաստել: Այս պատճառով ալ Մեծորդ իր աշակերտներով կը մեկնի Ասորիք՝ Եղեւսի, Ամիդ, ուր իր աշակերտները կը տեղաւորէ յոյն եւ ասորի վարժարանները: Այստեղէն կ'անցնի Սամոսատ եւ կրկին անձնատուր կ'ըլլայ ամբողջապէս, տրամութեան խառնաբերութեան, իր երկու աշակերտներուն հետ: Այստեղ ալ Մեծորդ կը յաջողի հայրակամ չափով ծնիլ հայերէն գրերը: Յան-

կարծ բոլոր խնդիրները կը լուծուին եւ Մեծորդ իր սուրբ աջովը նոր նշանագրեր կը յօրինէ հայ լեզուին համար: Հոն անմիջապէս տասները կը կարգաւորէ, կ'անուանէ եւ ապա իր աշակերտներով կ'իջնէ Սամոսատ քաղաքը, ուր կը գտնէ Հռուփանոս անուն հիլլենական զպրութեան գրիչ մը, որուն գեղագրել կու տայ իր նշանագրերը, տարբերելով անոնց նրբագոյնները, կարմիրը, արագ-ծիրները, եւ կրկնաւորները: Այնուհետեւ կ'անցնի թարգմանութեան:

Այս ընդգծուած բաներուն իմաստը մինչեւ այսօր ալ բաւարար լուծում չէ տալ:

Ուրեմն, գործի անցնելով, կը թարգմանեն Առակաց Գիրքը. բայց Մեծորդ ինքն է որ կը թարգմանէ, եւ Հռուփանոս գրի կ'անէ, միաժամանակ աշակերտներուն զրել սորվեցնելով: Արդ, այդ Հռուփանոսը, կը կարծեմ հայերէն գիրէր. կրնայ ըլլալ որ Հայ մըն էր. որովհետեւ Առակաց Գրքին թարգմանութիւնը, որ Մեծորդ կը կատարէր, յորնը պէտք է հասկնալ, որ գրի առնէր Նուազագոյն պարագային՝ հայագէտ յոյն մը կրնայ ըլլալ:

Գտնելով հայերէն գրերը, Մեծորդ կը վերագաւնայ Հայաստան, Վրամշապուհի թաղաւորութեան Ձ. տարին (404): Թաղաւորը, կաթողիկոսը, նախարարները, ազնուականները եւ մեծ բազմութիւն ընդառաջ կ'երթան Մեծորդին, Վաղարշապատէն մինչեւ Սեւ լուք, ուրախութեամբ ու երգերով: Եւ որովհետեւ գարուն էր, Զատիկը հոն կ'անցընեն:

Այստեղ կարգ մը խնդիրներ կան, որ պէտք է շօշափել:

Ա.— Ո՞ւր գտնուած են իրօք հայ գրերը: Այս հարցը զարմանալի թուելու չէ. որովհետեւ Մեծորդ գրերը գրողն էլ յետոյ իջաւ Սամոսատ, կ'ըսէ Կորիւն: Հետեւաբար Սամոսատէն դուրս տեղ մը ըլլալու էր Մեծորդ որ հոն իջնէր: ԺԱ. դարուն կը. Սասնեցի ներքողեան մը ունի Մեծորդի մասին: Այս ներքողին մէջ ան կ'ըսէ թէ հայ գրերը

զտնուած են Պալուենեաց զգեսակին մէջ, որ Արածանիի շրջանն է: Թ. Գ. Գարուն Վ. Բարձրերկրացի կ'ըսէ թէ Հայ գրերը զտնուած են Բալուի մէջ, որ կրկին նոյն շրջանն է:

Արդ, ասոնք մտացածի՞ն բռնեք են: Կորիւնի եւ Սորենացիի մէջ չկան հետքեր, որ ըսեն թէ Բալուի մէջ զտնուած են Հայ գրերը: Բայց, այդ շրջանի աւանդութիւն մը եւս կ'ըսէ թէ Հայ գրերը զտնուած են Բալուի մէջ: Իսկ այս պատմագիրներուն տեղեկութիւնը կու գայ Հին աւանդութիւններէն: Իր աշակերտներէն մէկը Պաղանական տունէն էր, միւսը՝ Երզնկայի շրջանէն: Կը թըւէ թէ Մեսրոպ, իր աշակերտները յոյն եւ ասորի վարժարանները տեղաւորելէն ետքը, այդ երկու աշակերտներուն Հետ զացած է անոնց կողմերը եւ Հոն ալ անձնատուր եղած ճշմութեան եւ միայնակեցութեան: Անկարելի չէ, ուրեմն, որ Մեսրոպ այստեղ յղացած ըլլայ գրերը եւ այստեղէն իջած Մոմսատ:

Բ. Ի՞նչ գտաւ իսկապէս Մեսրոպ: Պէտք է նկատի ունենալ, որ թէեւ բոլոր ազգերը այրուբն ունին, բայց անոնց բոլոր նոյն գրերը ճշգրտապէս նոյն ձայնը չունին: Կրնայ գրեր նոյնը ըլլալ, բայց հնչիւնը տարբեր: Հայոց լեզուին մէջ հնչիւններ կային որոնց համազօրը ո՛չ Պարսկերէնը, ո՛չ Ասորիները, ո՛չ ալ Յոյները ունէին: Իսկ եղած հնչիւնները երանգապէս համազօր չէին, եւ Դանիէլեան գրերուն մէջ ալ ձայնաւորներ չկային: Արդ, Մեսրոպի գիւտը եղաւ զատել Հայոց լեզուին յատուկ եզրով հնչիւնները: Երկու տարի դասաւանդելով՝ Մեսրոպ փորձառութեամբ տեսաւ թէ ո՞ր հնչիւնները կը պահուէին, եւ ուրեմն մասնորէ վերլուծումով գտաւ մեր լեզուին հնչիւնական կազմը եւ գտնելէ յետոյ նշեց իր յատուկ նոր գրով եւ բոլոր Հին տառերը ձգելով՝ նոր այբուբեն յօրինեց: Ուրեմն Մեսրոպի գիւտը կ'ըլլայ զտնել Հայ լեզուի հնչիւնները: Ասկէ յետոյ ասորական դրութեան կերպը մերժելով՝ ձայնաւորներով կը սկսի գրել, յունական կարգով դասաւորել:

ՀԱՅ ԱՅԲՈՒԲԵՆԸ ԳԼՈՒԽ ԳՈՐԾՈՅ Է՝

Այս ձեւով Մեսրոպ կը ստեղծէ կատարիսլ գործ մը, որու մասին առաջ կը բերեմ աշխարհահռչակ Փրանսացի լեզուագէտ Փրոֆ. Մէյէի կարծիքը:

«Յայտնի է, որ հայ այբուբենը գլխաւոր գործոց մըն է: Հայ հնչաշարքի հնչիւններէն իւրաքանչիւրը յատուկ նշանով մը նոթագրուած է եւ թիւով մը այնքան լաւ հաստատուած է, որ Հայ ազգին հայթայթած է հնչարանութեան վերջնական արտայայտութիւն մը. արտայայտութիւն մը՝ որ պահպանուած է մինչեւ այսօր, առանց փոփոխութիւն մը կրելու, առանց բարելաման պէտքն ունենալու. վասնզի սկիզբէն իսկ անկեղծ կատարեալ էր»:

Իսկապէս, 16 դար անցած է Հայ գրերու գիւտին վրայէն եւ այդ ժամանակաշրջանին շատ փոփոխութիւններու ենթարկուած է մեր լեզուն, բայց մեր տա՛ն մէջ, եւ առանց նոր գրերու գիւտի պահանջ ունենալու:

Տեսնե՛ք որ Մեսրոպ թարգմանութեան անցաւ Առակաց Գիրքէն սկսելով. որով ան ոչ միայն գտաւ Հայ գրերը, այլ եղաւ առաջին թարգմանիչը եւ ուրեմն Հայ գրականութեան հիմնադիրը: Հայ լեզուով թարգմանուած առաջին բառերն են. «Ճանաչել զիմաստութիւն եւ զխրատ. իմանալ զբանս համեմարոյ»:

ՄՈՎՍԷՍ ԵՒ ՊՕՂՈՍ

ՀԱՅԵՐԷՆ ԿԸ ԽՕՄԻՆ...—

Գրերու գիւտը մեծ տպաւորութիւն կ'ընէ մտաւորական շրջանակին վրայ: Այս մասին կ'արժէ յիշատակել Կորիւնի կարծիքը. «Այն ժամանակ երանելի, ցանկալի եւ անօրինակ կերպով օքանչելի կ'ըլլայ Հայոց աշխարհը, որուն մէջ, յանկարծ օրէնուսոյց Մովսէս՝ մարդարէական դասով եւ յառաջագէտ Պօղոսը առաքելական գնդով, Քրիստոսի աշխարհակեցոյց աւետարանին հետ եկան Հասան երկու Հաւասարներուն ձեռքով՝ Հայաբարբառ եւ Հայերէնախօս եղան»:

Ահա՛ նաեւ Ղ. Փարպեցիին. «...Այ-

նուհետեւ շտապով կանգնուեցան դռպրոցներ հօտին ուսման համար, բազմոցան շարքերը գրիչներուն, որոնք իրար գերազանցել կը ջանային, ուրբ եկեղեցւոյ պաշտամունքները զարգարուեցան, յարգարուեցան ժողովուրդի այրերուն եւ կիներուն բազմութիւնները Փրկչի աօնին եւ մարտիրոսներու ժողովին: Որոնք, ցանկալի լըիւ հողեւոր օգուտով՝ խընդալից կ'ընթանային մեծ խորհուրդին հաղորդութենէն, երթալով իւրաքանչիւրը իր տունը, մեծամեծներ եւ տղաքներ սաղմոսելով եւ կցորդ ըսելով ամէն տեղերուն, հրապարակներուն, փողոցներուն եւ ուռներուն մէջ:

Պատմութիւն:

ԳՐԵՐՈՒ ԳԻՒՏԻՆ ՆՊԱՏԱԿԸ:—

Հանգամանք մը եւս: Պատմագիրները ընդհանրապէս ենթակայ են մեծ սրբալի մը — հեռանկարի սխալներին: Եւստինը անփորաբար մարդիկ իրենց շրջանի իղձերը կը վերադրեն անցեալին: Այսպիսի մէկ տեսական հեռանկարի սխալի ենթակայ է հայ գրերու գիւտի խնդիրը: Ղ. Փարպեցին — իր գործը գրած է 480-էն յետոյ, որու կարծիքը տեսանք: Տեսանք նաեւ Կորիւնի կարծիքը: Եւստինը Մեսրոպ կը մտածէր թէ Հայոց աշխարհը ի՞նչ միջոցով կրնար լաւ քրիստոնեայ դարձնել: Այս մասին Կորիւնի գնահատութիւնը կրօնական տեսակէտէն է: Ղ. Փարպեցի նոյնպէս կրօնական տեսակէտով կը մօտենայ խնդրին: Ոմանք այն կարծիքը կը յայտնեն թէ Մեսրոպ հայ գիրերը գտաւ՝ պարսկական հայածանքին դէմ պաշտպանելու համար Հայոց եկեղեցին: Այս տեսակէտը սխալ է: Գրերու գիւտը պարզապէս եղած է քրիստոնէական քարոզչութեան յաջողութեան համար: Բայց մենք այսօր, երբ 1500 տարի յետոյ կը գիտենք երեւոյթը, կըրնանք դանդաղ կարծիքներ յայտնել գրերու գիւտի հետեւանքներու մասին:

Գրերու գիւտով հայ մշակոյթը ուրոյնացաւ եւ զատուեցաւ Յոյներու եւ Ասորիներու մշակոյթէն:

Գ.— Գրերու գիւտով համաարած

կրթութեան դժուարութիւնները մէջտեղէն մերցան, որովհետեւ այլեւս Հայ լեզուով կրնային կրթութեան հասնիլ:

Դ.— Գրերու գիւտին հետեւանքն եղաւ քրիստոնէութեան աւելի խոր արմատացումը Հայոց մէջ՝ բարբերու, հոգեբանութեան փոփոխութեան տեսակէտէն: Կար նաեւ պարագայ մը, որ ամէն մարդ չէր կրնար յոյն կամ ասորի վարժարանները յաճախել ուսում ստանալու համար: Հայոց գրերու գիւտով՝ այդ դժուարութիւնն ալ կը լուծուէր: Սէ վերջապէս, գրերու գիւտը հնարաւորութիւն կու տար ազգային ինքնուրոյն գրականութեան մը ստեղծումին:

ՄԵՍՐՈՊԻ ԱՆՁԸ ԵՒ ԳՈՐԾԵՐԸ:—

Ընդհանուր հայեացք մը նետելով Մաշիթցի եւ իր գործին վրայ, կը տեսնենք որ ան բազմակողմանի եւ մեծատաղանդ անձ մըն է: Եկեղեցական պաշտօն ունէ՞ր: Հին գրութիւն մը կ'ըսէ, որ Գրեկոսկոպոս էր (թեմ լուսէր, քարոզիչ էր): Բայց հաստատ է որ ան քարոզիչ մըն էր, որ Գողթին մէջ սկսաւ եւ գրերու գիւտէն ետքն ալ անցաւ Մարաց կողմերը, Սիւնիք, Աղուանից եւ Վրաց աշխարհները: Մինչեւ Ռուսաց տիրապետութիւնը, այդ կողմերը շրջապայիլը դժուարին գործ մըն էր, ճամբաներու չգոյութեան պատճառով: Ի՞նչ պէտք էր ըլլար ուրեմն Մեսրոպի ժամանակ: Այնուհետեւ Մեսրոպ կ'անցնի արեւմտեան Հայաստան. անձամբ տեսակցելով Բիւզանդիոնի կայսեր հետ՝ արտօնութիւն կը ուսանայ անկէ հայ գիրերը տարածելու նաեւ: Եւ շրջանին մէջ: Քրիստոնէութեան մեծ ալիքի աշխատաւորներէն մէկն է Մաշիթցոյ եւ նախորդախնդիր՝ քրիստոնէական ուղիղ դաւանութեան: Ան եղած է վարդապետ: Եւստինը ուսուցիչ եւ վարդապետ քարոզչական դասընթացքի: Շարունակ կը կարդայ յոյն մեկնիչներու գործերը: Ինքը կը հմտանայ եւ ապա դաս կու տայ ուրիշներուն: Ան կը մտածէ նաեւ աշխարհական դասի մասին, կ'ըլլայ աշա-

կերտաւոր վարդապետ, ինչպէս կ'ըսէ Կորինն: Իսկ թէ ի՞նչպէս կապուած էին աշակերտները իրենց ուսուցչին, այդ մասին Հիսնալի օրինակ մը ունինք Եղնիկի նամակէն, ուղղուած Մեսրոպի. «Երանի անոր, որ մշտապէս կը տեսնէ քաղցրահայնաց տեսքը աստուածազեղ երեսիդ: Եւ ի՞նչ կ'ըսեմ թէ մշտապէս, այլ գոնէ օր մը, կամ ամիս մը, կամ տարի մը: Պիտի ըսէ իմ աստուծոյ անձըս. ո՞վ արժանի կ'ընէ զիս հասնիլ, ինչու ոտքերը աւետարանչիդ եւ ըսել. մեղա՛յ երկինքի եւ քու առաջ. արժանի չեմ կոչուելու քու որդիդ, այլ համարէ զիս քու բազմադուք ողորմութեամբ իրրեւ մէկը քու վարձկաններէդ: Ուրկէ՞ պիտի տրուի ասիկա ինձի, բայց եթէ ոչ սուրբիդ ազօթքով, որ արժանաւորներուն եւ անարժաններուն համար ամենասուրբ Աստուծոյ կը հասուցանես»:

Մաշտոց հայ գրականութեան հիմնադիրն է եւ թարգմանիչներէն առաջինը. Առաքեղ Գրիգոր եւ ուրիշ գործերը (թէ եւ չենք գիտեր թէ ի՞նչ գործեր) անոր կը վերագրուին: Մեսրոպ մէկն է որ աշխարհը մոռցած չէ: Երբ կը ըսէ որ այս ու այն տեղ կարգադրուելիք գործ մը կայ, անմիջապէս կը փութայ, կը կարգադրէ եւ նեղուած պարտապաններու մուրհակները պատուել կու տայ՝ համոզելով անոնց տէրերը: Վերջապէս, Մեսրոպ ինքնուրոյն գործի հեղինակ եւս կը համարուի. գրած է Տաւեր որ սոսկային մէր ձեռքը հասած չեն: Հայ գրականութեան մէջ երկու գործ կայ, որ անտէր են. մէկը Վարդապետութիւն Գ. Լուսաւորչիմ, միւսը՝ Յանախապատումը: Բանասէրները աշխատած են այս անանուն գործերուն տէրեր գտնել, Հ. Ն. Ակինեան Մեսրոպին կը վերադրէ Լուսաւորչի վարդապետութիւնը: Գերման գիտնական Փէտտէր կը կարծէ թէ Յանախապատումը Մեսրոպին գործն է:

Մեսրոպի ազդեցութիւնը մեծ էր: Նախ Ս. Սահակէն յետոյ ինք կաթողիկոս եղաւ: Իր մահէն առաջ իրեն յաջորդ նշանակեց իր աշակերտներէն Յովսէփը: Իր աշակերտներէն է Վարդանանց Ղե-

ւոնդ Երէցը. իր աշակերտներէն են՝ Եղնիկ, Կորինն, Յովսէփ, Յովհան եւայլն: Եւ վերջապէս իր աշակերտներն էին որ ստեղծեցին հայ ինքնուրոյն գրականութիւնը:

Մեսրոպ մեղի կը ներկայանայ իր ժամանակէն վեր մարդ մը. ան ոչ միայն գիրեր գտաւ Հայերուն, այլեւ Վրացիներուն եւ Աղուաններուն: Ան իր Հոգիին բարձունքէն իր առջեւ ինկած աշխարհը կը դիտէր: Ըստ աւանդութեան, Մեսրոպի կը վերադրուի նաեւ Մաշտոցը, Հայոց ծիսարանը, թէ եւ այս խնդիրը քննուած չէ: Անոր կը վերագրուին նաեւ շարականներ, յատկապէս ապաշխարութեան շարականները Մեսրոպ յօրինած է:

Բանասիրութեան կանոնն է. քանի որ գիտութիւնը չի կրնար աւանդութիւն մը հերքել, այդ աւանդութիւնը կը մընայ իր ուսին մէջ: Ե. դարուն կային արդեօք եկեղեցական երգեր: Ղ. Փարպեցի կ'ըսէ թէ Հայերը Սաղմոս եւ Կըցարդանք կ'երգէին: Կցարդանքը Մաշտոցի ժոռաներու յարասութիւններն են: Անհրանարին չէ, որ ճգնական Մաշտոցը Կըցարդանք յօրինած ըլլար եւ ապաշխարութեան զգացումներ արտայայտած անոնց մէջ: Որով այդ շարականներուն Մեսրոպի վերագրումը հակասական չէ:

Հայաստանեայց Եկեղեցին զնահաւասած է Մեսրոպը, անոր անունը պատառազին մէջ յիշատակելով: Թարգմանչաց տօնը նաեւ անոր տօնն է: Հակառակ բազմապիսի աւերածութիւններուն Հայաստանի մէջ, անոր գերեզմանը մինչեւ այսօր ալ մնացած է Օշական գիւղին մէջ:

ՆԵՐԱՆՁՆԱԿԱՆ ՄԱՐԴԸ—

Մեսրոպ ներանձնական կեանքով ապրող մարդ մըն էր, ճգնաւոր մը: Իր շրջանին էր որ Կապադովկոյն մէջ Բարսեղ Կեսարացի վանական կեանքի հիմունքը կը դնէ: Ներանձնական կեանքին մէջ սեռական բնազդը կը փոխակերպուի, կ'սղծուանայ, տեսակ մը օրհնութիւն:

բազան կերպարանք կը ոտտնայ: Ներանձնական մարդը յաւերժութեան մէջ կ'ապրի: Մեզի հետ կ'ապրի, կ'ուտէ, կը խմէ, բայց չապրիր այս քաղաքին մէջ, այլ հողում կ'ապրի տիեզերքի մէջ: Իր ոտքերը աշխարհի վրայ են, իսկ իր մըտքերը՝ բարձրերը:

Մետրոպի գործին մէջ ես կը նկատեմ ներանձնական կեանքի ապրումը եւ արդիւնքը: Ներանձնական կեանքը այնպիսի հոգեկան վիճակ մըն է, որ տիեզերական ուժերու հետ հաղորդակից կը դարձնէ մարդը, և ոչինչ մարդը այս ուժին հաղորդակից ըլլալով կը դառնայ հզօր: Ով որ այս ճամբով դադարէ է, մեծ եղած է. Նարեկացիին՝ Ժ. Ղարուն, Մը-

Այսպէս՝ Մետրոպի անխոնջ աշխատանքը ես կը վերադրեմ իր ճշմարտական կեանքին: Այս բարձր ոլորտին մէջ մարդուն սիրտը կը մեծնայ, կը լայննայ եւ մեծ իմացականութեան տէր կը դառնայ, ոչ գիտական իմաստով եւ վկայականներով նիշուած: Ուժ մը՝ որ ամբողջներ, բազմութիւններ տեղէն կը շարժէ: Մետրոպի եղաւ այն մարդը, որ նուենով քրիստոնեայ հայը, իրօք քրիստոնեայ դառնալու ճամբուն կը հրաւիրէ: Իր աշակերտները եղան վարդանանց մեծ դէմքերը: Մետրոպի իր յաւերժական գրողը դրած է իւր մշակոյթին վրայ. ահ է՝ ու պիտի մնայ անմոռաց անուն մը:

Ն. Ա.

Զ Ա Ր Թ Ո Ւ Մ

Աստեղավառ գիւտեր մ'անհուն արթնցաւ ան,
Տասնըվեց դար կ'անցնէր ի վեր իր ծնունդէն,
Ու ծիրանի պատանքին մէջ խունկը գարնան
Գոգցես դեռ նոր ծխած էին առաջօրէն:

Շուրշը դիտեց, ադամանդեայ ցոյժեր կային,
Մագաղաթեայ երկաթագիր մասեան մը բաց,
Քաղցրամրմունջ երթներու վրայ աղօթք մը հին,
Սիրտը ցեղի մը բարախում եւ լուսաբած:

Երբ մօտեցաւ սուրբ մասեանին, զմայլահար
Տեսաւ անունն իր ասկեհուր, յաւերժական,
Հոն երաժիշտ էր լռութիւնը դաւնալար:

Բայց կը հնչէր փառապանծ երգը Յաւութեան,
Եւ գերեզմանն էր ձիւնահեւ աղաւնեսուն
Հայաստանի վարդահեղեղ առաւօտուն:

ԱՐՄԷՆ ԵՐԿԱԹ

«ԽԱՅՐԱՐ»

ՄԱՇՏՈՑ ԱՆՈՒՆ

ՊԱՐՈՅՐ ՍԵՒԱԿ

Թէեւ մեր խմբագիրներէն Պ. Մնացեան այս թիւի Նշմարմնորտ բաժնին մէջ ուրիշ բանաստեղծներու գերթումներէն եւ յատկապէս Պ. Սեւակի ներկայ գերթումներէն լայն մէջբերումներ կատարած է եւ առ այդ իր տպաւորութիւններն ու կարծիքը արժանազատ, տառահանգիւրդ, նկատի ունենալով Պ. Սեւակի բանաստեղծութեան բացառիկ արժէքը, կ'ուզենք առանձնացնել զայն եւ առկարգ մը յապաւումներով, որոնք բազմաթիւ տարբար տեսակ յաջող առգներ են ըստ մեզի, եւ յին վեասեր ամբողջութեան:

Գալով գերթումներ արժէքին, իրեն լրացուցիչ Պ. Մնացեանի ըսածներուն, յայտնենք թէ՛

Մերոյ Մաշտոցի մտքին գրուած բանաստեղծութեանց մէջ, Միսմանթոյի նմանօրէն գերթումներն առկին, մենք չենք յիշեր հանդիպած ըլլալ Պ. Սեւակի ներկայ գերթումներն տարողութիւնն ու կի՞րը ունեցող ուրիշ բանաստեղծութեան մը, արուեստի զգացական թէ՛ մտքի փլանմներու վրայ հաւատարմութեամբ արժանազատ: Մերոյն առաջ եւ ետք, եւ կարծես Մերոյն առաջ՝ գերթումներն հիմնական սեւեռակէտը ոգեկան լայն տեսողութեան մը հեթարկուած հայոց պատմութիւնն է, — այս անգամ շատ աւելի հսկայական Մերոյ մը իտրերդանդ: Առանց հայոց պատմութիւն, հայոց ոգեկան կեանքն ու ընդհանրական խոռոչէ կոչուած այս վերջին Մերոյն, զոր էր ազատի մարդէակ Մաշտոցի մը, — ըսել կ'ուզէ Հայաստանի երկրատար բանաստեղծը, գեղեցկորէն եւ իրաւամբ:

❖

Մենք կայինք մաւր Նրամի՛ց առաջ
եւ դարեր առաջ:

Մենք բռնաթիւնից խոյս էինք տալիս՝
բեղուն դաշտերին գերադասելով
լեռները քարտա,
իսկ մեզ ստնկալի հետապնդողին
դիտապատա անում
եւ դրանով իսկ անուն տաւում՝
կաշկով մեզ Հայկ:

Մենք անշունչ քարը դարձնում էինք
մուկ,
մո՛ւկ,
որ անցողի լեռնալանջերի շիկացած
հաղից
իր փոքր վառած՝

կիսաբաց բերնով
երկընճից անցուր
գոնէ անձրեւի շիթ էր պանծանում:

Լեռը ծակելով՝
մենք նրա միջով քար էինք տանում
ու շռայլ բանում
մեք այգիների այրի արգանդին:

Իսկ ամուկ կաւին տալիս էինք մենք
մեր վարսանդի
եւ կոչում կարաւ,
որի մէջ յետոյ լաղացնում էինք գարին
մեր մահուր,
եւ մկրտութեան այդ քարը դեղին
հարբածութիւնից նայնիսկ առաւել
գարման էր ազդում այն գոռագնդին,
որ մեզ այնուհետ
չէին յանդգնում կոչել «բարբաբա»:

Մենք տալիս էինք անյատան վիճին
մի մար խորութիւն,
երկնամուխ կիրճին՝ բարձրութիւն
մի մար
եւ - կոչում Գառնի...

Մեր դիցազների եւ կտրիճների
արածի վրայ չարածը դրած՝
նրանց գործն էինք դեռ շարունակում
լարերի վրայ բամբ բամբիոնների
եւ-դա անուանում երգ վիպասանաց...

Մենք կայինք նաեւ Նրանի՛ց առաջ:

Մենք աստղերն էինք մեր աչքով
զինում,
արփայոյս էինք թելերով հինում,
տանարից ելնում ու թատրոն գնում,
վայելում նաեւ հաճոյքը վսեմ
մեր այն պարուհի-կախաղմների,
որոնց մարմինը նուազ էր լաւ
եւ որոնք նաեւ «երգէին ձեռամբ»...

✽

Հենց այսպէս էինք մենք ապրում
այնժամ:

Հայաստան կոչուած աշխարհն էլ
արդէն
լոկ անունով էր Հայաստան կոչում:

Ձոռուած արջառի շաւուկ սրտի պէս
մեր հողն էր կիսում
ու բռնի փշուած
երկու շիկացած ու սուր շամփուրի,
որոնցից մէկը պարսիկն էր բռնել կրակի
վրայ,
միւսը բռնել էր մամերի վրայ մենք
բիւզանդացին:

Խորովում էինք:
Արցունքի տեղակ
մեր ճենճերն էին կաթում-կաթկթում,
առես կամենում իրենց խորովող կրակը
մաքել:

Սակայն ճենճերից - այդ ո՞վ չգիտի -
չի՛ մարում կրակ,

այլ բորբոքում է մոլութեամբ մի մար:

Հայաստան կոչուած աշխարհը
կիսում
նստել էր այնժամ
իրար չկաւ ծայրերի վրայ ա՛յն
աթոռների,
որոնց տակ անտակ անդունդն էր
բացում:

Աւերակուել էր երկիրը հայաց:

Ու եթէ նրա տէրերը տանու
զէթ ունենային ազնութիւնը իրենց
նախորդի՝
նրա պէս պիտի մոռային նո՛րէն.
«Աւերակացըս ո՞ւմ թագաւորեմ»...

✽

Քաջերի սահմանն իրենց զէնքն է հենց:

Քաջեր մի՛շտ էլ կան,
զէնքն է հաբկաւոր:

Քաջեր մի՛շտ էլ կան,
պէտք է ասպարէ՛զ,
որ նո՛յնպէս չկար:

Կար միայն պարի՛սպ,
որ տարածում էր աշխարհից-աշխարհ:
Եւ կային նաեւ ազնիւ ճակատներ,
որոնցով երբեք պարիսպ չե՛ս փանդի...

Աշխարհի վրայ իշխում էր արդէն մի
նշմարտութիւն.

որ հարի՛ւր տարի,
հարիւր ճի՛ւղ տարի
չէր կարողանում իր նշմարտութիւնը
կարգին հաստատել.

մի նշմարտութիւն,
որ ամէն վայրկեան
կամայ-ակամայ հերքում էր իրեն՝
անվերջ բացելով իր մերկութիւնը
եւ իսկութիւնը:

Իսկ իսկութիւնը...

Յիսուսը վաղուց դարձել էր արդէն

Վի բիւզանդացի խառամանկ ու նենգ,
 եւ նոր հաւատի եղեմ-դրախտի

պանաւնամքի տակ
 հին Քիւզանդիոնը նոր հնարանքով
 իր օտարակուլ դժոխքն էր տանում
 ուրիշ Երկրները,
 իր կայսերական մականն էր զարկում
 աշխարհի մէջքին,
 ա՛յն խեղճ աշխարհի,
 որ զարկի ցաւից մոյճիսկ տնօրէն
 իրաւունք չունէր,
 եւ տնօրէն տեղ
 դեռ «աւելուիա՛» պիտի որոտար:

Իսկ իսկութի՛ւնը...

Իսկ իսկութիւն չէ՞,
 որ զօրքից յետոյ
 Վիշտ էլ լեզուն հն մարդաշատ հանում,
 եւ ինչ չի կարող ո՛չ մի զօրք անել՝
 լեզուն է անում:

Իսկ իսկութի՛ւնը...

Գէթ լեզուն գործեր:
 Մինչդեռ մեր լեզուն...

❖

Իրաւունք չկար երգել երգը մեր,
 որ դարեր ի վեր
 հնչել է լեզուով մեր ռսկեղենիկ՝
 ե՛ւ մեն ու մենիկ -
 սիրոյ խօսքերով,
 ե՛ւ ուրախութեան տաճարների մէջ՝
 գինու հաւերով,
 ե՛ւ մեր եօթնօրեայ հարսանիքների՝
 մեր փակ բակերում,
 բաց տանիքներին:
 Իրաւունք չկար նաեւ մուսկով՝
 ո՛չ վիճի վրայ,
 ո՛չ էլ բամբուկի:
 Այս կհամքի համար հոգացի՞ր՝
 պիտի ես,
 ե՛ւ անօրէն ես,
 ե՛ւ բանադրուած:
 «Ամէ՛ն ինչ արա յամուսն ա՛յն կեանքի,
 որ քեզնից յետոյ, յետոյ է գալու»...
 Թատրո՞ն ես գնում՝

ուրեմն պիտի ես:

Պարի՛ նայեցիր
 եւ կամ պարեցի՞ր՝
 ուրեմն պիտի ես:
 Սիրասքա՛նի եղար,
 նոր սէ՛ր արեցիր՝
 ուրեմն պիտի ես:
 Այս կեանքի համար գէթ մի՞տք արեցիր՝
 ուրեմն պիտի ես:
 «Ամէ՛ն ինչ արա ա՛յն կեանքի համար,
 որ քեզնից յետոյ, յետոյ է գալու»...

Եւ այս ամենի՛ց, այսօրի՛ց յետոյ
 իրաւունք չկար մինչեւ իսկ լալու:

Որդո՛ւդ ես ոգրում՝

ուրեմն պիտի ես,
 սգում սեւ օ՛րդդ՝
 ուրեմն պիտի ես:
 Իրենց իսկ տուած ցաւի՞ց ես լալիս՝
 անօրէն ես դու,
 արժանի մահուան:
 Դաւանում կոչուած դաւի՞ց ես լալիս՝
 անօրէն ես դու,
 արժանի մահուան:
 «Մտածիր միայն ա՛յն կեանքի մասին,
 որ քեզնից յետոյ, յետոյ է գալու»...

...Եւ այս ամենի՛ց, այսօրի՛ց յետոյ՝
 իրաւունք չկար մինչեւ իսկ ...լալու:

❖

Իրաւունք չկար
 արեան փոխարէն գէթ արցունք ոքել:

Եւ ի՞նչ էր մնում:
 Այլ բան չէր մնում:
 Բան քէ ազօթել:

❖

Եւ այդ պահին էր, որ աշխարհ եկաւ
 նա՛
 այր մի՛
 : Մեարայ Մաշտոց անունով:

Որտեղի՞ց եկաւ:
 Ի՞նչ ակից բխեց:

Եւ ինչպէ՞ս եկաւ:
Հոսեց ի՞նչ հունով:

այր մի՛
Մաշտոց անունով:

Այդպէս՝ արցունք է ծնում աչքի մէջ,
երբ որ աչքի մէջ ընկնում է աւազ:
Այդպէս՝ դառնում է աւազն ապակի,
եւ ապակին է հայելի դառնում:

...Քաջերի տաճարն իրենց գէմն է
հենց:

Քաջեր մի՛շտ էլ կան,
գէմն է հարկաւոր:

Այդպէս՝ արեւը ամենից առաջ
լուսաւորում է բարձրաբերձ ծառի
կատարին քառած քաչուկի բոյնը:
Այդպէս՝ գոյութեան անհղ
պայքարում,
անփոփոխ պահած իր ներքինն էլի՝
զազանն է փոխում իր մաշկի գոյնը,
եւ դա քաւում է ամապանելի...

Քաջեր մի՛շտ էլ կան,
պէտք է ասալարէ՛ղ:
Եւ Նա էր ահա, որ ճեւարեց
մի գէմն ժամգախոյս,
եւ ծովաւորեց
ասալարէ՛ղ մի նոր,
ուր քոյլ-ուժեղի,
շատ ու տակաւի,
քիչ ու բազումի
մրցութեան համար ասալարէ՛ղ չկա՛յ,
հանգի նորատիպ այդ մտառման մէջ
այրուծի տեղ մտերն են կուտւում,
Քանաք է յեղում արեան փոխարէն,
եւ յաղթանակը կաշուում է Մատեան...

Նրանց ծնունդը միշտ էլ քաւում է
անսպասելի
եւ յետոյ մարդկանց դարեր շարունակ
գարման պատճառում,
բայց նրանք կանգնում միշտ էլ ծնունդ
են լույս աշխարհում,
որ անչափ շատ են սպասել նրանց:
Ժողովրդի մէջ մեզում են նրանք,
ինչպէս ջրի մէջ՝ անհղ գալուշիւն,
ինչպէս ընտանի ախաղաղի մէջ՝
իր իսկ երբեմնի Քաչուկութիւնը,
ինչպէս մանուկի պարսպ բերանում՝
սկոռայ-աստամբ:

Մենք կայինք, այո՛, Նրանից առաջ:
Սակայն Նա ծնունդ,
որ գոյ ու դառնայ ինչ-որ նոր Սկիզբ:

Նրանք ծնունդ են իրենց ծնողի
անօգնութիւնից,
որպէսզի դառնան նոր գործողութիւն:
Նրանք ծնունդ են ինչ-որ հանճարեղ
մի յազմութիւնից,
որպէսզի դառնան հանճարեղութիւն:
Նրանք ծնունդ են, որ ապացուցեն,
թէ վերջը մի տեղ դառնում է սկիզբ:
Նրանք ծնունդ են, որ ապացուցեն,
թէ հրաշք չկայ,
կայ միայն կարիք:
Նրանք ծնունդ են, որ ապացուցեն,
թէ այնտեղ է լույս սխրանքն սկսում,
ուր վերջանում է ամէ՛ն մի հնար...

...Նրանից առաջ ունէինք դիցեր՝
երկրնքի, սիրոյ, պարագայումի,
ինչպէս փոքորկի, մահւ... դարութեան:

Եթէ բոլորը՝ մինչեւ իսկ տոյգ,
վերջինըս սուտ էր, սուտ ստուգապէս.
- Աստուած կար, սակայն դարութիւն
չկա՛ր:

Նա՛ հաւատարմորն իր նոր հաւատի,
դպրութեան մեր սուտ աստծուն վաղնդեց
եւ իմքը մնաց նրա փոխանակ:
Բայց մինչ դարութեան հին
Աստուածը մեր
շարունակ միայն մի գործ էր անում՝
մարդկանց հոգին էր առնում ու տանում,
յիս եկաւ, որ մեզ հոգի՛ պարգեւի...

✽

Այսպէս էլ ծնունդ մէկը նրանից,
ծնունդ Նա՛

Այո՛, մենք կայինք Նրանից առաջ:

հզօր թէ տկար՝
մարմին էինք մենք:

Սակայն նա եկաւ, որ Հոգի դառնայ,
շօշափուտ՝ Հոգի,
եւ անմեղ Հոգի:

Այս՝ մենք կայինք նրանից առաջ.
բիշ թէ շատ՝ կար հաց,
եւ ունէինք ջուր:

Սակայն նա ծնունց, որ Սնունդ
դառնայ:

Ծնունց, որ ծնեմք,
եղաւ, որ լինեմք,
եւ անմահացաւ,
որ անմահանանք...

Կիսուած էր արդէն հայրենիք մեր,
եւ յետոյ պիտի այդպէս էլ մնար.
դարերով յեզուած մեր արիւնը տարբեր
պիտի ապարդիւն կոչուէր ու գնար:
Դեռ պիտի գային օրեր ահաւոր.
մեր հողը պիտի մեզ կարօտելուց
պատուեր եղինքով ու փշով խայթիչ,
իսկ մեր երկինքը՝
մեր աչքից զրկուած,
պիտի որ ինքն էլ գուքից զրկուէր:
Յետոյ պիտի մեզ խաբէին այնպէս,
որ հին խաբերան՝
նոր քիւզակացիներ,
գարնամար ինքը:
Յետոյ պիտի մեզ...

Միջահատուած էր մեր հողը բնիկ,
նեղեռուած էր արդէն հայրենիք մեր:

Եւ նա չծնունց ինչ-որ մի մօրից:
Նա հենց այդ նեղից ծառացաւ.
յանկարծ,
որ նեղքը լցնի ինքն իրենով:

Եւ այդ նեղքը նա լցրեց իսկապէս.
մեր բաժան-բաժան հողերը նորից
այդ նա էր միայն, որ բերեց իրար

ու միաւորեց... արդէն մեր մտքում:
Եւ այդ օրից վեր
ու մինչեւ այսօր
այդ միացումը մնում է անխախտ...

Ջունէինք արդէն պետ ու պետութիւն.
հայրենեաց գահը փուածք էր տունի:
Եւ նա չծնունց ինչ-որ մի մօրից.
Նա այդ փուածքից բուսեց սխրանքով,
որ այդ փուածքը ողջանայ նորից:

Եւ այդ փուածքը իրօք ողջացաւ:
Այն, ինչ որ անել չկարողացան
Արշակ-Վաղարշակ,
Մուշեղ ու Մուշէ,
Սա՛ արեց միայն՝ անգէն ու անգօրք.
մեզանից խլուած մեր պետութեան տեղ
ստեղծեց մի նոր՝
չեղեա՛լ պետութիւն,
թագաւորութիւն մի հզօրագօր՝
ո՛չ թէ մեզանից խլուած հողերի,
մեր բաժան-բաժան հայրենու վրայ,
այլ մեր անբաժան,
մեր անկիւնիլի՛,
երբե՛ք չխլուող հագինների մէջ:

Եւ այնուհետեւ անվախման եղաւ
թագաւորական նրա տունը մեծ.
Եւ մեր հոգեւոր թագաւորութեան
գանիւն բարձրացող ամէն թագաւոր
ծնունց նո՛յն տնից,
նո՛յն ցեղից սերեց
եւ պատուով-փառքով - վեհութեամբ
կրեց
նո՛յն տոհմաւաններ՝
Մեսրօպ-Մատթեոսներ...

Այսպէ՛ս ծնունց նա:
Բախտի հակառակ,
թէ՛ վայրկեանական նրա զգացումով,
նա եկաւ, որ մեզ վերագործենի
այն, ինչ խլել էր նայն բախտը երէկ:

Մեզ սպառնացող վտանգի չափ մեծ
եւ այդ վտանգից նաեւ ահագին՝
նա օտար հրի մարակի դիմաց
մեր ինքնութիւնը կտփեց ու կռեց.
օտար եկամուտ վարակի դիմաց

մահ համտես արած մեր ամենիմաց
առողջութիւնը շրմի պէս դրեց.
դրեց խարդախուած կաթի դէմ՝ մերան,
ֆանսկի դէմ՝ թեւ,
թուի դէմ՝ թռիչք,
արեան դէմ՝ թանաք,
սրի դէմ՝ գրիչ,
եւ դարամի դէմ՝ Մատենադարան...

Եւ մենք՝ Նշանով միշտ

զինավառուած,

միասին եղանակ՝ ցիր ու ցան արուած,
անվերջ կրելով զարկեր ու հարուած,
նոյնիսկ յաղթանակով ժամոտ բանակներէց՝
ժամոտերէց ժամոտին յաղթեցինք

կեանքում -

յաղթեցինք դաժան ժամանակներին.

կանգուն առ կանգուն թաղուելով

հողում՝

յառնեցինք դարձեալ,

մնացինք կանգուն.

անվերջ ընկնելով՝

վերաթեւեցինք,

մեռնելով անվերջ՝

գոյատեւեցինք...

Եւ եիմա արդէն այդ մեզ չեն պեղում,

այլ մենք ենք պեղում,
այդ մեզ չեն յիշում,
այլ մենք ենք յիշում,
մեզ չեն վկայում,
մենք ենք վկայում՝
հասնելով ուրիշ ժամանակների,
երբ մենք՝ տառապած միշտ

ֆանակներէց,

հպարտ ենք արդէն մեր նոր որակով
ու եղբայրական մեր նոր քանակով.

մենք՝ բռնադատուած արքանեակութեան,

Հպարտ ենք եիմա այն արքանեակով,

որի ծիրի մէջ կայ եւ վազքը մեր.

եւ հպարտ նաեւ երթիւքով այն նոր,

որի թիւի մէջ կայ երաշխի մեր...

Այսպէս ապրեցինք

եւ այստե՛ղ հասանք:

Այսպէս շիթուելով՝

դարձանք գոռ հոսանք:

Մենք՝ հինը հնից,

նորացա՛նք նորից:

Եւ այս ամէնը՝

Նրա՛ շնորհիւ:

Պ. Ս.

Գ. ՄԻՒԹԱՐԵԱՆ

Ս. ՄԵՍՐՈՊ ԵՒ ԻՐ ՍԵՐՈՒՆԴԸ

Շատ դրուած է Ս. Մեսրոպի անձին, հանճարին ու անմահ գործին մասին, որ ազդ մը, հայ ժողովուրդը, կերակուրեց հաշիւը՝ դարերու փոթորիկներուն մէջէն:

Կաթիլի է շատ դրել զեռ՝ ոչ միայն իբրեւ յարգանքի արտայայտութիւն, այլեւ իբր նոր հաստատում մը իր ըստեղծագործութեան մասին, ճշմարտութենէն հերաժէ նկատելով զայն, 1600 տարի ետքն ալ:

Արդարեւ, ի՞նչպէս հրաշք չնկատել իր դիւտը, երբ փոքրիկ, բաժան բաժան եղած ժողովուրդ մը կրցած է այնքան չարչարանքներու մէջ իսկ, մտածել նաեւ ազգային գիրեր ունենալու, մշակոյթի մասին, կամուրջ մը՝ որ կրնար փրկել զինք դժոխքէն:

Տարակոյս չկայ, որ Մեսրոպ մեծագոյն մտածողն ու գործողն է եղած 1600 տարի եւ թերեւս աւելի առաջ ապրող սերունդներուն մէջ, սակայն, մեզի կը թուի թէ անհատ մը չէ ան միայն, այլ հաւաքականութիւն մը, սերունդ մը, առնուազն:

Լուսապսակ ճակատ մըն է Մեսրոպ, բայց երբ յիշենք իր անունը, անմիջապէս արդար եւ աւելի՝ ճիշդ պիտի ըլլար մտածել խումբի մը, սերունդի մը մասին, որուն ձգտումներուն եւ նպատակներուն իրազորողը, գլխաւոր դէմքն է ան:

Յաւիտենական խորհրդանշան մըն է, որ իր գործով եւ գործունէութեամբ, կը սփռէ ամբողջ սերունդի մը եւ նախընթաց սերունդներուն իմացական լոյսը:

Առանձին չէր ան: Կար Սահակը, կաթողիկոսական դահլիճ վրայ, քաջ հեղ-

ինապէտ, հեռատես, հեղինակաւոր եւ քաղաքագէտ, որ կը վարէր հայ ժողովուրդի ճակատագիրը, կրօնականին հետ, նաեւ, յաճախ, քաղաքական ալ:

Կար Վոսմշապուհ թագաւորը, որ իր քաղաքական դիրքով, նիւթական լայն միջոցներով եւ լայն հորիզոնով, զաղափարակից դարձած էր Սահակի եւ Մեսրոպի եւ քաջալերանք առած հետապնդուած նպատակին:

Պարզ է, որ յանկարծակի չէ պատահած հրաշք-դիւտը հայկական տառերուն: Գիւտի թուականը՝ 404, ինչպէս ընդունուած է, ընդհանրապէս, մէկէն չէ որ արձանագրուած է, ինչպէս կը հաղորդէ մեզի պատմութիւնը: Մեծ ձեռնարկները մէկ անգամէն գլուխ չեն բերուիր: Մեծ նպատակները յանկարծակի չեն իրադրութիւն եւ անհատի մը կամ քանի մը անհատներու ուժերէն վեր կը մնան անոնք:

Դարերը, երբ «ոսկեդէն» են անոնք մանաւանդ, մէկէն չեն ծնիր: Հինգերորդ դարու սկիզբը, ապահովաբար, շատ աւելի երկար ժամանակի եւ ճիշդութեւնովն է եղած: Մեսրոպէն ու Սահակէն առաջ, կային անպատճառ ալ Մեսրոպներ ու Սահակներ, որոնք առնուազն նոյն մտահոգութիւնն ունեցած են: Այն վկայութիւնը թէ Եղեմիոյ մէջ, հին, «հայերէն» դանիէլեան տառեր գտնուած են, որոնք երկու տարի փորձի ենթարկուած են Հայաստանի մէջ, բայց անբաւարար գտնուած են, ապացոյց մըն է նախընթաց փորձերու մասին: Նոյն յիշե՛ր ալ առարկիւն-աւանթիւններ ալ, թէ Մեսրոպէն առաջ կար, եղած է հայ տառեր ունենալու դադար: Մեսրոպի գիւտը, գլխաւորա-

բար, ձայնաւոր զիրերու յաւելումով, նախընթացաբար եղած ճիշդութեամբ ընտրուած է, պատկուծով:

Հայր՝ հարկատու ամէն կերպով, օտար իշխանութիւններու, հայրենիքի կէտով՝ Բիւզանդիոնի եւ միւս աւելի մեծ մասով՝ Պարսկաստանի միջեւ բաժնուած, ենթակայ էր լեզուով եւ մշակոյթով ալ օտարներուն, յոյն, ասորի եւ պարսիկ լեզուներուն ու մշակոյթին, քաղաքականութեան հետ:

Հայերը քաղաքական ազատութիւն թիւն չէին կրնար ունենալ. ուժ չունէին հզօր կայսրութիւններուն դէմ: Եւ շատ ընտանի կերպով, տիրող իշխանութիւններուն ազդեցութեան տակ կը մնային, ծնունդէն վտանգէին առջեւ: Չէին կրնար հայրենիքը՝ միացնել իր բաժանումէն ետք, (385), սակայն կրնային իրացնել միայն մտաւորական արժէքներով, ազատ ըլլալ իմացական մարդերու մէջ: Քաղաքական ազատութիւնը կորսնցնելէ ետք, կը մնար միայն սեփական ճշմարտութիւնը:

Նախամետաքսական շրջան մը եղած է, անբարձեւտօրէն, լեզուի, մշակոյթի ազատութեան թաղուն ձգտումներուն համար. առնուազն՝ հայ սեփական մրտքի ու մտածումի ազատութեան համար ջանքեր թափուած են: Լուսաւոր շրջաններ եղած են:

Այս ձգտումի դոյութեան ապացոյցներէն մէկը այն է, որ Հայը շատ կանուխէն, հեթանոս աշխարհի մը մէջ, իր գրաւորներէն շատ առաջ, գիտցած է զբնութեան ըլլալ, հոգ չէ թէ գաղանօքէն: Որդեգրած է վարդապետութիւն մը՝ բարոյականով եւ փիլիսոփայութեամբ աւելի բարձր, քան մազդէականութիւնը կամ իր հեթանոսական կրօնը, քաղաքական ու ընկերային սփոփանքով մըն ալ, սիրոյ ու ապագայ խոստումներով, արդարութեան ու հաւատարմութեան իր սկզբունքներով:

Յիշեցինք այս կէտերը, ըսելու համար՝ թէ՛ Հայուն սեփական զիր ունենալու պահանջը՝ մտքով ու հոգիով ազատութիւն ունենալու պահանջ մըն է, ա-

զատաւերութեան ձգտում մը, ապահով ապաստանի մը փնտռումով:

Այս մշակոյթին ու նոր վարդապետութեան, անոնց զարգացման ու տարածման արդիւնքն է Աստուածաշունչի թարգմանութիւնը, որուն լծուած են Սահակ ու Մեսրոպ՝ իրենց աշակերտներով, շուրջ վաթսուն հոգի: Այս աշակերտները՝ Աղեքսանդրիա, Բիւզանդիոն, Աթէնք, Անտիոք եւ Նիքիա գրկուած են, ուսանելու եւ լեզուներ սորվելու, հիլլենիքէն, ասորիքէն, գլխաւորաբար Աստուածաշունչը թարգմանուած է իբրեւ այդ ժամանակի մշակոյթին ու գիտութեան, գրականութեան ու նոր վարդապետութեան մեծագոյն դանձարանը:

Այս կերպով, զիրերու գիտք չէ որ ծնունդ տուած է հայ մշակոյթին, այլ հայ մշակոյթն է որ ծնունդ տուած է հայ գիրերուն, յաւելաւ ու հզօր ազդակով մը, որ քրիստոնէական վարդապետութիւնն էր: Գիրերու գիտք ծնունդ տուած է դպրութեան, գրաւոր մշակոյթին:

Մեր պատմութեան առեղծուածներէն մէկն է Աստուածաշունչի լեզուն, մշակուած եւ կատարեալ, պայծառութեամբ ու բազմակողմանի հարստութեամբ: Այսօր իսկ, հիացումի առարկայ է ան, Հայերու եւ օտարներու կողմէ: Մէկէն, Աստուածաշունչի թարգմանութեամբ ծնունդ տուած կամ կազմուած է ան: Սահակի եւ Մեսրոպի հանճարէն բխած է այս հանդիսաւոր ու չքնդ լեզուն, որուն իրենց նպաստը բերած են իրենց աշակերտները՝ Եղնիկ, Կորիւն, Ռորենացի, Եղիշէ եւայլն: Անշուշտ, լեզուներու վարդապետական մտքները ցոյց կու տայ, թէ մեծ, արուեստագէտ գրողներ գիտցած են հրաշակներու լեզու մը, իրենց գործերով հնչեցնելով՝ Հոմերոսի գործերով կազմուած է. Տանդէ մը իտալերէնը զեղեցկացուցած է, Լուտեր մը՝ գերմաներէնը, Շէյքսպիր մը՝ անգլերէնը, եւայլն: Ինչպէս միեւակ չէին իրենք:

Մեր մէջ, արեւմտահայ լեզուն բնականապէս է Պ. Գալեանով, որ իր ժա-

մանակի գրադարախառն լեզուէն ստեղծած է նոր աշխարհաբար մը, որ այսօր իսկ խորթ չի թուիր մեզի: Իր ատեն եւ իրմէ առաջ կար անշուշտ աշխարհաբար մը, սակայն Դուրեան մը, Պէշիկ-թաշիւեան մը, Տեմիրճիպաշեան մը եւ վերջապէս Հին սերունդը, Արփիարեանի զխաւորութեամբ, գիտցան գեղեցկացնել զայն, մինչեւ որ մեր լեզուն հասաւ Մեծարեւոյցեան ներուժեան ու գոնաւոր գեղեցկութեան, մինչեւ մեր օրերը:

Ի՞նչպէս պատահած է որ Աստուածաշունչի լեզուն այնքան գեղեցիկ ու կատարեալ, խիտ ու չափական (բիթմիկ) եղած է: Ձի բաւեր Սահակ-Մեսրոպի եւ իրենց աշակերտներուն ռակեղարեան դործը: Հարկ է մտածել, անշուշտ, նախընթաց սերունդի մը մասին:

Ձեռք հաւատար թէ խօսուած ըլլայ, ժողովուրդին կողմէ: Թերեւս, բարձր դասու մը քուսմբուռ նեղ շրջանակի մը մէջ խօսուած ըլլայ, Արարատեան բարբառը հիմ ունենալով: Աղաւոյաբար, իր ժամանակի «գրական», այսինքն՝ բնորոշութեամբ լեզուն էր ան, Սահակի եւ Մեսրոպի կողմէ տեւի՛ մշակուած ու գեղեցկացուած: Այս իրողութիւնը կ'ապացուցուի Գողթան երգերու գոյութեամբ եւ անոնց մէջ գործածուած պարզապէս լեզուով: Կը բաւէ կարգաւ արքայական Հարսնիքի մը նկարագրութիւնը (Արտաշէս եւ Սաթենիկ), կամ Վահագնի ծնունդին նուիրուած չեղ նկարագրութիւնը, Քրիստ. Թուականէն առնուազն մէկուկէս դար եւ աւելի առաջ յօրինուած, որոնք կը վկայեն թէ նոյն լեզուն մշակուած էր առնուազն «ժողովրդական» երգերու ու քերթուածներու մէջ, անպիտան զարգացման բնականորէն մէջ:

Այս բոլորը եղած են, անշուշտ, «բերանացի», իրրեւ չգրուած զարուսթիւն, ինչ որ անկարելի չէ: Այսօր իսկ, Քիւրտերը յունի՞ն բերանացի, անպիտան զարուսթիւն մը, մշակոյթ մը, երգ, առասպել, պատմութիւն, հեքիաթ ու բանաստեղծութիւն, հում այլ ինքնատիպ

լեզուով, թէեւ չունին դեռ պիտի: Մնաց որ, ինչպէս բանասէրները կը հաստատեն, քրիստոնէական առաջին դարերէն իսկ, կային արհեստով կամ ասպարէզով քարգմանիչներ, որոնք յոյն ու ասորի քաղցրերու վրայէն հայերէնի կը վերածէին Աստուածաշունչը, անշուշտ, հետզհետէ կոկիկով լեզուն, մինչեւ վերջնական թարգմանութիւնը: Քրիստոնէութիւնը պաշտօնապէս ընդունուած էր Հայաստանի մէջ Դ. դարու սկիզբը, 305-ին, 83 տարի առաջ քան Հռոմը: Սակայն, չափ հինէն հայերը քրիստոնեայ եղած են, անպաշտօն կերպով: Դուրեան Պատրիարք այս տողերը գրողին հաւատարմ է (1927), թէ ըստ նոր եւ անտիպ փաստերու, զոր ինք միայն գտած է, Բ. դարուն իսկ Երզնկայէն 800 ձիւրք քրիստոնեայ Հայեր Երուսաղէմ ուխտի եկած են...

Այդ օրերուն, (Ե. դար), մեր նախահայրերը փնտռած են ազատագրութեան ճեւ մը, եւ գտած են հայ գիրը, օգտագործելով յունական տառերը եւ նորեր հնարելով եւ պատշաճեցնելով հայ լեզուին:

Սեփական կեանք, ինքնօրինութիւն, հոգեկան անկախութիւն, մտածումի եւ ստեղծագործումի ազատութիւն ճանշնալու այս ձգտումին ու պայքարին արդիւնքն է Վարդանանց պատերազմը, որ յարձակողական ոչինչ ունի, այլ միայն սեփականը, ազգայինը, հոգեկանն ու մտաւորականը պաշտպանելու բնոյթ: Հայուն այս ձգտումը հեռացուցած է հայն ու իր հայրենիքը Պարսկաստանէն, ոչ միայն կրօնական, այլեւ մշակութաւորին իմաստով, մօտեցնելով զանոնք Արեւմուտքի, ինչ որ մտահոգութիւն պատճառած է Պարսկաստանի, քաղաքական տեսակէտէն:

Հայուն զփթախութիւններէն մէկն եղած է իր միջնադարէն անջատումը: Ապրած է Ասիոյ մէջ, սակայն փնտռած է միշտ Արեւմուտքը, անոր կապուած. աւելի բարձր վարդապետութիւններու, նշանախօսքերու, նպատակներու եւ մշակութիւններու: Բայց նաեւ իր բարբառա-

տուութիւններէն է այս ձգտումը, որովհետեւ այս կերպով պահած է իր գոյութիւնը, անջատուած է դէպի վար քաշող միջավայրէն ու գրացիներէն եւ պաշտպանած է իր անկախ կեանքն ու գոյութիւնը. ապրած է մեծ զոհեր տալով, բայց ապրած է։ Ահա թէ ինչո՞ւ Վարդանանց պատերազմին մէջ թէեւ պարտուած է, սակայն յաղթական ու ազատ մնացած է ան, ապաստանելով իր մտքի ու հոգիի բերդերուն, որոնք անառիկ ու ամուր մնացած են միշտ։

Բանասէրները թող վիճին, ճշգիւռ համար թէ ո՞ր թուականին գտնուած են հայ դիրքերը, և ի՞նչ պարագաներու մէջ։ Կարելոյը այն է՝ որ գտնուած են անոնք, սերունդի մը ղեկավար ղէմքերուն՝ Մեսրոպի ու Սահակի կողմէ։ Տարակոյս չկայ, որ Մեսրոպ զազափարապաշտ, երազող ղէմք մըն էր, բազմակողմանի յատկութիւններով. զինուորական, ճշնասուր, հոգեւորական, քարտուղար եղած էր, ճշմարիտ գործիչ մը եւ նուիրեալ մը։ Առաջին զիւտարարը, ուսուցիչը, դպրոցներու հիմնադիրը։ Հաւատքի մարդ էր եւ իր հաւատքին ուստիւն է որ գտած է հայ դիրքը, աստուածային «հրաշք» նկատուած, ինչ որ անհիմն կարելի չէ նկատել, որովհետեւ Մեսրոպ տեսիլքի մարդ, կրնար տեսիլքի մէջ տեսած ըլլալ։ Այսօր, հոգեբանօրէն կարելի է բացատրել երեւոյթը, որովհետեւ անսովոր բան մը չէ մտքի աչքերով «տեսնել»ը, պատկերացնելը զեռ շիրադործուած որեւէ իրողութեան մը իրադրո՞ւմը, առարկայականացումը, անլոյծ նկատուած խնդրի մը լուծումը. հետապնդուած գիւտի մը իրականացումը, երազի մը մէջ։

Մեսրոպին գիւտին հետեւանքները պարզ է որ կարծուածէն աւելի մեծ եղած են։ Հայութիւնը պահուած է մինչեւ այսօր, ազատ մտքով ու մշակոյթով, նոյնիսկ հայրենիքի սարկութեան դարերուն մէջէն։ Իր դրականութիւնն ու մշակոյթը ազատ ազգի մը վայել երեւոյթներ են։

— Ծամբան զոր բացած է Մեսրոպ,

բայց կը մնայ միշտ, եւ իր գործը միայն անցեալին չի վերաբերիր, այլ տպագրւած յին, յաւերժութեան։

Կը բաւէ յիշել՝ թէ իր ազատագրական շարժումը կը շարունակուի այսօր ալ, ո՛չ միայն հայ մտքի դաշտին մէջ, այլեւ աւելի լայն, տպագրւած գոյութեան գեանին վրայ։

Հայկական ազատագրութեան առաջին դարերն կը մնայ ան, իր սերունդէն գործակիցներով։ Եւ իր գործը ենթադրուածէն աւելի է, որովհետեւ կ'ընդգրկէ բովանդակ փորձութիւնը։ Իր յիշատակը կը տօնուի այսօր Հայաստանէն մինչեւ գաղութները, փառարանութեամբ, հաւատքով եւ ոգեւորութեամբ։ Սերունդէ սերունդ, Հայը կը քալէ այս լուսաւոր ճամբան, մինչեւ որ հասնի ան իր կատարեալ լրտմին, — հայ ժողովուրդի ամբողջական ազատութեան, ժողովրդական ու հայրենական։ Զարթօնք մըն է որ ծայր տուած է Մեսրոպի օրերուն մանաւանդ, եւ աւելի տալիս, նոյնիսկ, անցնելով Աւարայրի դաշտերէն մինչեւ Դաւիթ Բէկի օրերը, մինչեւ հայկական Ազատամարտի արիւնոտ թուականները եւ մինչեւ Մայիսեան լուսաշող օրերը եւ մինչեւ այսօր։

Ուրախ ենք որ լայն ու լոյս կը մընայ այս ճամբան, որուն ճամբորդ կ'ուզենք տեսնել բովանդակ հայութիւնը, տարագրութեան մէջ ըլլալ թէ հայրենի լեռներու շուրջին տակ, ամբողջական կազմով ու հոգիով, հաւատարիմ միշտ՝ Հայոց պատմութեան։

Մեսրոպ, իր սերունդին դորձակցութեամբ, հոգեկան ու իմացական շքեղ գօտի մը հիւսեց հայութեան համար, եւ կը հաւատանք թէ օր մը, պիտի դառնայ ան նաեւ քաղաքական ու ընկերային ազատագրութեան անքակտելի կապը։

Մեզի կը մնայ ոչ միայն յարգել իր պանծալի յիշատակը, այլեւ ծաղկեցնել իր ազատագրական դործը՝ նոր մեծագործութիւններով։

Գ. Մ.

15 Օգոստ. 1962

ՊԵՏԵՐՆ

4. ԱԱՍՈՒՆԻ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԿԱՆ ԿԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿՈԴԵՔՍՏ

Մ Ե Ս Ր Ո Պ Մ Ա Շ Տ Ո Ց

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՋԸ

Առն, գործի մասնակցի քանիսն ընտանիքի, վստահության և փոխարինության մեծ պատմության, էր Մալքոնց անուն, ի Տարածական գաղափար, ի Հանգիստ գեղջի, որի անունը հրամայված վարչական կոչման էր:

ԿՈՐԻՆԻ

1.

Հայ մշակույթի մեծագույն դէմքը Մեսրոպ Մաշտոցն է, որ սրբազան ու պաշտոնապես անհատականությունն էր եղած է տառն եւ վեց դարերու ընթացքին: Մանկական շրթունքները Ա. եւ Բ. ին Հետ սուրբին պատկերն ալ դրոշմած են հայ մարդուն հոգիին մէջ, անոր անունը ընտանի դարձնելով անցած դարերու բոլոր սերունդներուն:

Եւ սակայն, հակառակ այն իրողութեան որ Մ. Մեսրոպի անունը հայ տառններէն ներս ամէն օր կը հնչուի պաշտամունքով, շատ քիչ բան գիտենք այս մեծ Հայու մասին:

Այդ Համառօտ տեղեկութիւններն ալ կը պարտինք Կորինին, որ գրած է ՎԱՐՔ ՄԱՇՏՈՑԻ գրքոյն *:

Կորինը ՎԱՐՔ ՄԱՇՏՈՑԻն գրած է 444-449 թուականներուն: Վարդանանց պատերազմի փոթորկալի իրողութիւնը եւ անկախութեան ու ազատութեան համար մղուած պայքարները հայ նորահաս մտաւորականներու ուղադրութիւնը կը գրուէին: Մօտաւոր անցեալի պատ-

մութիւնը, ակտիւ տեսի հարազատ վերականգնման գրելու կարող անձնաւորութիւնները վախճանած կամ ճակատակուած էին: Ու Կորինի գրքոյնը կը մնար միակ վաւերական աղբիւրը, որմէ քաղուած քանի մը ակնարկութիւններ պիտի գտնէինք կարգ մը հեղինակներու աշխատութեանց մէջ:

Հայ աղբի ճակատագիրը կերտող եւ ոսկեղարեան նոր դարաշրջանի հիմնադիր Մեսրոպ Մաշտոց ընդհանրապէս հայ գիր ու գրականութեան եւ եկեղեցական սրբութեան տաճարներէն պաշտօնապէս էր պաշտօնապէս ընտրելով իր անհատականութիւնը, բայց անոր քաղաքական դերը վերահանուած չէ հոն դամանորէն:

Պատմական բացայայտ վկայութեան պակասը պատճառ մը չէ որ Մեսրոպ Մաշտոցը չնկատուի քաղաքական մեծ գործիչ մը, նոյնիսկ միայն հիմնական ունենալով Կորինի Համառօտ կենսագրութիւնը: Թերեւս իր ստեղծած գիրն ու գրականութիւնն ալ իր քաղաքական ձգտումներուն եւ մոլեռանդ աշխատանքին արդիւնքն են:

Անշուշտ երեւակայական ենթադրութիւններու վրայ հիմնուած՝ չենք կարող ապացուցանել Մեսրոպ Մաշտոցի քաղաքական գործունէութիւնը: Աղբիւրները կը պակսին, ու մեղի կը մնայ ապաւինել իր կենսագիր աշակերտին, Կո-

* Կորինի գրքոյնի վերնագիրն է.

«ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՎԱՐՈՒՑ ԵՒ ՄԱՇՏՈՑԻՆ»

ԱՌՆ ԵՐԱՆԵԼԻՈՑ ՍՐՈՑԵ ՄԱՇՏՈՑԻ

ՎԱՐՔԱՊԵՏԻ ՄԵՐՈՑ ԹԱՐԳՄԱՆՑԻ

Ի ԿՈՐԻՆԻ ՎԱՐՔԱՊԵՏԻ ՑԱՄԱԿՐԵՑԻ ՆՈՐԻՆ»

րին վարդապետին:

Կորին վերջացնելով Մաշտոցի կենսագրութիւնը, գրքովի վերջարանին մէջ կը խոտտովանի թէ շատ մը արարքները մէկ կողմ թողնելով, համառօտը միայն գրի առած է: Կը թուի թէ քաղաքական եւ եկեղեցական պայմանները թոյլատու չէին շատ բաներ գրելու: Բայց Կորինի վերջարանէն դիւրութեամբ կարելի է ենթադրել, թէ քաղաքիւ նշանակալից աշխատանքներ կատարուած են, որ կենսագիրը կը զգուշանայ գրելու:

Այս պայմաններու մէջ մենք ստիպուած ենք ուղեկցիլ Կորինին, անոր գրքովի քանի մը հատուածներուն փակագիծերը բանալ եւ տրամաբանական վերլուծութեան վերջում Մաշտոցի քաղաքական գործունէութիւնը:

2.

Օրակին քայլին իսկ կը հանդիպինք Մաշտոցին, Տարօնի Հացիկի դիւղի մէջ: Անոր երանելի հօր անունը վարդան է: Ուրեմն Մամիկոնեան տան ազատանիներէն մէկն է՝ Վարդան, ինչպէս նաեւ իր որդին՝ Մաշտոց: Ու եթէ աւելցնենք Մահակ կաթողիկոսի խնամքութիւնը Մամիկոնեան տան հետ, մենք կ'ունենանք մթնոլորտ մը ուր կը տիրապետեն հայրենիքի պաշտպան դիւցազուն սպարապետները եւ լուսաւորչի տան վերջին արու շառաւիղը, Ս. Սահակը, իր անվիճելի հեղինակութեամբ:

Մաշտոց մեծցած է այդ մթնոլորտին մէջ եւ հագեցնուած է Մամիկոնեաններու քաջութեամբ եւ անճեղքողութեամբ: Եթէ գործերով եւ ուշագրաւ արարքներով անյայտ կը մնայ պատանի եւ երիտասարդ Մեսրոպ Մաշտոց, մենք Կորինին ուղեկցելով զայն կը դտնենք Հայաստանի մայրքաղաքը հասած եւ մտած թաղաւորական տունէն ներս, որպէս գիւտագետ:

Պատանի Մաշտոց հետեւած է հեռ-

լինական կրթութեան եւ դարձած է գինուորական: Կորինի քանի մը նախադասութիւններէն յայտնի կ'ըլլայ թէ Մաշտոց մեծապէս գնահատուած է որպէս գինուորական եւ սիրուած վերին հրամանատարներէն: Ուրեմն, պէտք է ընդունինք թէ Մաշտոց յունարէն եւ պարսկերէն լեզուներուն կը տիրապետէր, զարգացած քաղաքական միտք ունեցող սիրուած գինուորական մըն էր եւ ազդեցիկ շրջապատ մը ունէր՝ թաղաւորական պալատը հասնելու: Թաղաւորի հրամանները կատարելու կոչուած Մաշտոց, որպէս դրան քարտուղար, անշուշտ լայն քաղաքական օժանդակութիւններ պիտի ունենար իր ժամանակի հզօր պետութիւններուն, անոնց ձգտումներուն եւ դիւանապետական յարաբերութեանց մասին: Իսկ որպէս գինուորական աւելի քան քաջամեծ էր բիւզանդական եւ պարսկական գինուորական ուժերուն:

Աշխարհական կարգերու ծանօթ, գինուորական արուեստով սիրելի, քաղաքական զարգացմամբ՝ թաղաւորական դիւանապետ Մաշտոց իր շնորհներուն վրայ կ'աւելցնէ զատուածային զրբերքու խորամուխ ծանօթութիւնները եւ բազմակողմանի պատրաստութեամբ «զանձն զարդարեալ», իշխաններուն ծառայութիւն կը կատարէր, այսինքն, հայ պետութեան կը ծառայէր:

Իր ժամանակի պետական մեծ մարդը, որուն խորհուրդին պէտք ունէին թաղաւորը, կաթողիկոսը, հազարապետն ու սպարապետը: Այն շրջագիծը որու մէջ գրուած է Մաշտոց, տրամաբանօրէն այս եզրակացութեան կը բերէ մեզ, որքան ալ ժլատ թուի Կորին կենսագիրը:

Մաշտոցի քաղաքական, պետական եւ աշխարհիկ կեանքը 394 թուին հիմնական փոփոխութեան կ'ենթարկուի: Կղերական զգեստը կը զգենու եւ կը միանայ խաչակիր դուռդին եւ շուտով միայնակեցական եւ ճգնակեցութեան կը նուիրուի:

Իշխաններն ու թաղաւորները շատ

յառաջ հրաժարած են աշխարհիկ կեանքէն եւ իրենց հոգեկան բաւարարութիւնը գտած են կրօնական նուիրումի մը մէջ: Բայց Մաշտոցի ճշնակեցութիւնը հետու է միաբնիկ ապրումներէն: Աւելի բարձր է, եթէ ըսենք թէ անձնութեան է, անձնութեան մը որոշ նըպատակի մը հասնելու համար, նպատակ մը որ գերազանցապէս Ազգային Ազատագրութեան կը ձգտի:

394 Թուականին հայոց պետութիւնը ծանր վտանգներու ենթակայ էր: Արդէն 387-ին մեծ Հայաստանը թափուած էր Հռոմէական եւ Սասանեան կայսրութիւններու միջեւ: Արեւմտեան Հայաստանը կը կառավարուէր Հռոմէական նահանգապետով մը, իսկ Արեւելեան Հայաստանի հարկատու թագաւորութիւնը Սասանեան կայսրերու ստնձնութիւններուն գիմանալու ուժը չունէր: Այս ժամանակաշրջանի պատմութեան մէջ ծաւալուելու կարիք չենք զգար: Հայոց պատմութեան տարրական ընթացքին հետեւողը ծանօթ է այն կրօնական եւ քաղաքական տագնապներուն, որոնց ենթակայ էր Հայաստանը:

Մաշտոցի ժամանակակիցները, թուրքերը, կաթողիկոսը, սպարապետն ու նախարարական տուներէն ոմանք անշուշտ այդ մտահոգութիւններով ծանրաբեռնուած էին ու ելք կը փնտռէին:

Պալատի շրջանակին մէջ ամէնէն բռնիմաց մարդը Մաշտոցն էր: Ժգնակեցութիւն մը, առանց նպատակի՝ փախուսած մը պիտի ըլլար: Ու Մաշտոց իր կրօնական սքեմով նոր եւ ժրջան աշխատանքի մը կը լծուէր: Սպանացող վտանգին դէմ, այն օրերուն, երկու նոր գէնքերու կարիքը զգալի էր: Ա) Յանուն քրիստոնէական կրօնին կոտորել Մազդէական կրակապաշտութեան դէմ, որ Հայաստանը կլանող հրդեհ մըն էր, եւ Բ) հայ եկեղեցին ազատել ասորի կղերէն եւ լեզուէն:

Մաշտոցի ճշնակեցութիւնը անձնաւէրներ պատրաստելու դժուարին դըպրոց մըն էր: Անիկա իր շուրջը կը հաւաքէր հաւատարիմ, չարքաշ եւ տնճնա-

ղու հետեւորդներ, որոնք գերազանց առաքելութիւններ պիտի ստանձնէին Հայաստանի զանազան վայրերու մէջ քրիստոնէութիւնը ամրացնելու եւ դարձի բերելու հեթանոսական հակում ունեցող հայ իշխանները:

Եւ իրօք, մենք կը տեսնենք Մաշտոցը դուրս եկած իր ճշնարաններէն, կրօնական արշաւանքի կը ձեռնարկէ դէպի Գողթն գաւառը: Գողթնն է որ կը պատմէ. «Առնալ այնուհետեւ երանելուն զի առաջնայս իւր, զիմեալ իշառնէր յանկարգ եւ յանգարման տիգիս Գողթն»:

Գողթն գաւառը Քրիստոսի հաւանգութեան կը դարձնէ: Իսկ զգեւերը զանազան կերպարաններով կը փախին Մարերու կողմերը: Անշուշտ այս դեպքերը կրակապաշտ մոգերը եւ Սասանեան իշխանութեան դորձակալներն էին: Մայրաքաղաքներու մէջ Սասանեան տիրապետութիւնը ուժեղ էր եւ հեթանոսական բարքերը ի դուրս էին: Մաշտոց, իր առաջին առաքելական դորձումներէն, իր մարտնչութիւնը կը սկսի այդ գաւառներէն, այն մտածումով թէ հայ պետութիւնը կ'ամրանայ, եթէ քրիստոնէութիւնը արժատանայ Պարսկաստանի սահմանակից գաւառներուն մէջ:

Այս առաջին փորձի ընթացքին Մաշտոց յաղթական արշաւանքէն թէեւ զոհ, սակայն ծանր մտածումներու կը մատնուի: Եկեղեցական ընթերցուածները ասորերէն կը կատարուէին ու ջերմեռանդ խօսքը սիրտերուն չէր հասներ: Այս մտածումներու ընթացքին ան վրձնեց ելք մը գտնել եւ հոգալ հայոց աշխարհի եւ իր ազգակիցներու ցաւերը: Ելքը, միակ ելքը հայերէն լեզուի գիրքեր գտնելն էր: Այդ գիւտով միայն կարելի պիտի ըլլար օժտել հայոց եկեղեցին հայերէն գրուած մատենաներով ու կրօնքն ու դրականութիւնը վերածել նոր գէնքերու: ազգային պետութիւնը եւ անկախութիւնը պահպանելու համար:

Քաղաքական եւ զինուորական պաշտօնները թողած, երբ Մաշտոց իր հասարակական մէջ. (35 տարեկան էր)

կրօնական խիստ պատասխանատու գործերու կը ձեռնարկէր, ներելի է մտածել թէ Սահակ Հայրապետը տեղեակ եւ քաջալերողն էր ծրագրուած գործին, ճշգրտութիւն անձին մէջ տեսնելով քաղաքական լայն հորիզոն ունեցող բանիմաց, նախաձեռնող եւ գործունեայ այն մարդը, որ պիտի կրնար հրաշքներ գործել:

Գրեթէ դիւտէն առաջ, երբ տակաւին փառապահ կը չկայ Մաշտոցի ճակատին, անոր գործին պատկերացումը որ անկիւնէն ալ քննենք, հաւատացեալի եւ մատուցականի կողքին կը զգուի հասարակական գործիչի հասակը:

3.

Ուշագիտ ըլլանք այն մղձաւանջային մտածութեան որոնք ծանրացած կ'երեւին Մաշտոցի հոգիին վրայ:

Կը թուի թէ աղօթքները, ինքնագրկումներն ու կրօնական ապրումները չեն կրցած միութարեւ ճշմարիտաց Մաշտոցը: Ազգը ցաւեր ունի՝ դարձանումի կը կրթօթի, պատուօթիւնը վտանգուած է՝ զօրաւոր եւ կենսատու ուժերու պէտք ունի: Այդ առթիւ Կորիւն կը գրէ՝

«Առաւել հեզ ի մտի արկանէր զեմաշխարհական (Հայոց աշխարհի ժողովուրդը) արիւնքի... Ու այստեղ Մաշտոցը կ'աղօթէ. — «Տրտմութիւն է ինձ եւ անպակաս ցաւք քրտի իմայ, վառմ եղբարք իմայ եւ ազգականաց»:

Իր ազգի եւ Հայոց աշխարհի ցաւերով տանջուող Մաշտոցը մտածումներու ծփանքին մէջ էր ինկած եւ ելք մը կ'որոնէր: Ու ահա, մենք Մաշտոցը վերադարձած կը գտնենք Սահակ կաթողիկոսին քով:

Մաշտոց իր մտածումներն ու վրձնած գործի իրականացումը կը հաղորդէ Ս. Սահակին, որ պատրաստակամ հաւանութիւնը կու տայ եւ գործակիցը եւ հովանաւորողը կ'ըլլայ Մեսրոպ Մաշտոցի նախաձեռնութեան:

Կաթողիկոսի եւ Մաշտոցի անմիջական գործը կ'ըլլայ միաբաններ ու զաւ-

թարհահոգ խորհուրդը ժողովել եւ Հայ ազգի համար նշանադրեր գտնել: Զանգեր կը թափեն այդ ուղղութեամբ, միևնոյն ժամանակ կը ներկայանան Վոսմազապուհ թագաւորին եւ անոր գործակցութիւնը կ'ապահովեն:

Հայոց ազգը լիակատար միակամութիւն յայտ կը բերէ այս պարագային: Թագաւորի, կաթողիկոսի, իշխաններու եւ զօրականներու հաւանութիւնը կը կիզրոնանայ Մաշտոցի առաջադրանքին վրայ, եւ այդ միակամութեան եւ եռուն գործունէութեան շնորհիւ մենք կ'ունենանք մեր Ռակեղաբը եւ զպրութեան եւ տղային գիտակցութեան:

Մաշտոց գործին անվիճելի առաջնորդն է, տակաւին գրեթէ գիւտը չըրած: Սուրբ է եւ ճշմարտ, անձնուէր-Փէտայի, բայց քաղաքական եւ հասարակական գործիչի անվիճելի եւ աննկուն կերպարն է որ կը Մասիսանայ մեր դէմ:

Դանիէլեան նշանադրերու Հայաստան բերուելէն ետքը, կատարուած աշխատանքը ուշադրաւ է: Հայաստան ամբողջ շարժման մէջ է: Աշակերտներ կը հաւաքեն բոլոր դաստներէն: Առաջին ՌԻՍՈՒՑԻՉԸ Մաշտոցն է... Երկու տարի անհաճանք ջանքերով հայերէն կըրթութիւն տուին հաւաքուած պատանիներուն եւ երիտասարդներուն. բայց հաստատեցին որ այդ նշանադրերը բաւական չեն հայերէն լեզուի բոլոր հընչիւնները արտայայտելու:

Հայերէն նշանադրեր գտնելու խնդիրը կը մնար սեղանին վրայ: Կրկին մտահոգութիւններու մատնուեցան: Ազգային ինքնապահպանման գերազանց խնդիրը ելքի մը կը սպասէր:

Մտահոգութեանց ընթացքին բոլորի աչքը յառած կը մնար Մաշտոցին վրայ: Գերազանց մարդը, ուսումով, քաջութեամբ եւ քաղաքական ըմբռնումներով, Մաշտոցն էր: Այդ իսկ պատճառներով Վոսմազապուհ թագաւորը կը հրամայէ Մաշտոցին ճամբայ ելլել դէպի օտար մշակութային կեդրոնները: Սահակ կաթողիկոսի համաձայնութեամբ ան կը մեկնի դէպի Եդեսիա, Ամիգ եւ Սամ-

սատ, խումբ մը աշակերտներով:

Երկունքը որ կ'ապրի Մաշտոց հայերէն գրերը գտնելու, իրաւացիօրէն իր հրաշագան վէպն ունի:

ԵՐԿՈՒՆՔԷՆ ԵՒ ՏԵՍԻԼՔԷՆ ԿԸ ԾԸՆԻՆ ՀԱՅ ԳԻՐԵՐԸ:

Կեանքին եւ գործին մտնումսնուծութիւնը տալու միտք չունինք: «Բազմի» ալ չլըրուն մէջ այդ մասին հանգամանօրէն կը խօսուի: Ինչ որ կ'ուզենք շեշտել՝ Մաշտոցի գլխաւորած խումբին բնոյթն է: Մերոյ Մաշտոց օտար մը չափութային կեդրոնները կ'երթայ որպէս Հայաստանի դեպքան, չբարձրութիւն եւ նիւթապէս ապահովուած: Անշուշտ Մաշտոց իր ձեռքին ունէր Վրաստանէն թագաւորի եւ Սահակ Հայրապետի յանձնարարագրերը: Այս բոլորը երբ համապատկերի մը վերածելու ուզենք, կրօնական եւ մշակութային առաքելութեան կողքին, քաղաքական ազդեցութիւնն ալ կ'ուրուագծուի:

4.

Մերոյ Մաշտոց ներանձնական խոհումներով գրերու գիտը կ'իրականացնէ: Ու այդ երկունքի պտուղը աստուածատուր պարգեւ մը կը նկատուի, հրաշքի գերազանց օղորդութեան լուսնէն պոսկով: Վարպետ եւ գիտակից ձեռքով ունէն բան կարգաւորած, կը վերադառնայ Հայաստան: Լուրը կը հասնի թագաւորին: Վրաստանէն թագաւորը, Սահակ Հայրապետը եւ նախարարական ամբողջ առաջնորդ Վաղարշապատէն ճամբոյ կ'ելլեն եւ Երասխի (հաւանաբար) ափին կը դիմաւորեն յաղթական լուսաւորիչը, համազգային ցնծութեամբ:

Վերածնունդի անմահ ժամանակաշրջան մըն է: Ազգը եւ զայն բազկացընող բոլոր դասերը աննախընթաց ոգեւորութեամբ կը լծուին հայ դպրութեան մեծ գործին: Տեղին վրայ կը կրթեն արքունիքը եւ ազատագունդ բանակը: Պատրաստուած ուժերը զաւառները կը

զրկեն՝ կրթութիւնը տարածելու: Գաւառներէն աշակերտներ կը համախմբեն՝ նոր մտաւորականներ պատրաստելու համար: Սահակ կաթողիկոսը ուսուցման գործին նուիրուած է: Անոր մասնաւոր խնամքին կ'արժանանան Մամիկոնեան տան սեպուհները, որոնց մէջն էր իր թոռնիկը, Վարդան, ապագայի Աւարայրի հերոսը:

Այդ խանդավառ օրերէն սկսեալ, Մերոյ Մաշտոց հայ միտքի, ազգային դիտակցութեան եւ դպրութեան ըստարագետն է, նոյն Մամիկոնեան տոհմէն:

Երբ ամենօրեայ ժրջան աշխատանքները կը ծաւալին եւ կը հիմնաւորուին, Մաշտոց հրաման կ'առնէ թագաւորէն զօրկեցնելու առաջին քայլը առնել Մարաց խաժողութիւնը: Երբ զօրաւ մատչելի էին ոչ միայն իրենց զինական, սատանայակիր, ճիւղային քարէի, այլեւ խեցեկագոյն եւ կոշիկ կոպիտ լեզուի պատմաւած: (Կորեւն):

Մաշտոցի ուշադրութենէն չէին վերելած ոսկմանային այն վայրերը, որոնք Պարսկաստանի մտնողը Հայաստանի դռներուն առջեւ կը բերէին: Գողթն շաւարի Մաշտոցի արշաւանքին անդրադարձանք: Այժմ Մարաց կողմերը կարգի բերելու առաջնութեամբ ճամբայ ելած է եւ յաջողած է զանոնք դարձնել Վարդապետ, հռետորաբան, կրթութեամբ, աստուածատուր իմաստութեամբ ծանօթ: Մեծ եւ փոքր Մասիսներու եւ դէպի հարաւ երկարող լեռնաշղթայի բնիկները կրթութեամբ եւ քրիստոնէութեամբ ապահովելը, Հայաստանի ինքնապաշտպանութեան համար պատուար մըն էր: Մաշտոցի այս կարգի աշխատանքները միայն քաղաքական ձգտումներով կարելի է բացատրել:

Մարաց կողմերէն վերադարձին, կ'անցնի Գողթն գաւառը, աւելի հիմնաւորելու իր առաջին կատարած գործը այս շրջանի բոլոր դիւղերուն մէջ:

Նոյն քաղաքական մասնաշրջաններով Գողթնէն կը մեկնի Սիւնեաց աշխարհը, գրեցի Գողթնին: Քրիստոնէութեամբ

թիւնը եւ Հայ դպրութիւնը տարածել, արմատացնելը, տնտեսապէս, առաջնակարգ կողմէն էր Մաշտոցին. բայց դորձին ներքին էութիւնը՝ հայ ազգի քաղաքական միաւորումը էր:

Միւսեաց աշխարհի իշխանները, նոյնիսկ Մաշտոցի օրերուն վերջին իշխանը, Վասակ Սիւնին, կ'օժանդակէին Մաշտոցի ազդէն դորձին: Այսուհանդերձ Սիւնիքի Վասակ իշխանը, ընդամէնը 11 տարի ետք Մաշտոցի մահէն, Վարդանանց պատերազմին, դաւաճանեց եւ միացու պարսկական բանակին:

Ինչպէս կը տեսնենք այս իրադարձութիւններէն Մաշտոց եւ իր դորձակիցները հիմնաւոր պատճառներ ունէին իրենց ուշադրութիւնը դարձնելու այս ծայրագուստներուն վրայ, Հայ տէրութեան ինքնապաշտպանութիւնը աւելի ապահով կ'ուսաններու վրայ դնելու համար:

Սիւնիքէն վերադառնալէն յետոյ, Մաշտոց ատեն մը կը մնայ Վաղարշապատ եւ կը շարունակէ թարգմանել եւ ճշտել գրքեր, Բայց անհանդիս է անոր հողին: Արեւելեան Հայաստանը իր ուժերով, միակը, չի կրնար դիմագրել Սասանեան հեղեղին:

Ու, ահա, «մտածեց հոգ տանիլ մանրաբարոսական կողմի համար»: Որո՞նք են բարբարոսական այդ կողմերը: Առաջին հերթին Վրաստան, ու հետագային՝ Աղուանից աշխարհը: Վրացերէն լեզուի համար նշանադրեր յօրինեց, դասաւորեց եւ լաւագոյն աշակերտները հետն առնելով մեկնեցաւ Վրաստան: Վրաց Բակուր թագաւորը, Վրաստանի եպիսկոպոս Մովսէս եւ իշխանները համոզուեցան Մաշտոցի առաջարկներուն: Մաշտոցի եւ իր աշակերտներու եռանդուն աշխատանքին շնորհիւ գիրքն ու դպրութիւնը մուտք գործեցին Վրաստան եւ քրիստոնէութիւնը հիմնաւորուեցաւ կեդրոնի եւ գաւառներուն մէջ: Իրարմէ կտրուած գաւառները եւ տարբեր լեզուներով խօսող ժողովուրդը ընկ յաստուածային պառփոխմանով կապեց, դարձուց մէկ ազգ:

Մաշտոց Վրաստանին եւ Աղուանից աշխարհին գիրք ու դպրութիւն տալով, Հայաստանի սահմանակից դրացի ժողովուրդները ազգ կը դարձնէր: Ազգային գիտակցութեամբ եւ քրիստոնէութեան արմատացումով, անոնք բնական դաշնակիցը կը դառնային Հայաստանին՝ ընդդէմ Սասանեան վտանգին:

Կրօնական ջերմեռանդութիւնը տնտեսապէս մը ունի: Գիրք ու դպրութիւն տարածելու աստուածային շնորհքը բացայայտ է: Բացայայտ չէր Մաշտոցի հիմնական մտահոգութիւնն է, Հայաստանի պահպանումը:

Վրաստանն ու Աղուանքը մշակութային եւ կրօնական կապերով, իրենց իսկ ինքնապաշտպանութեան համար, Հայաստանի հետ մէկ ճակատ կրնային կազմել: Մաշտոցի այդ երկու երկրներուն մէջ կատարած աշխատանքներուն տրամաբանական քաջատրութիւնը մեզ այդ եղբայրացութեան կը բերէ:

5.

Պրաստանի կրթական եւ կրօնական գործերը կարգի դնելէն ետք, փառքով եւ փառարանութեամբ Մաշտոց կը վերադառնայ Հայաստան: Սակայն անմիջապէս ճամբայ կ'ելլէ շրջագայելու Հայաստանի դաւառները, քննութեան ենթարկելու կատարուած գործը, վերանորոգելու եւ հաստատելու կատարուածը:

Գրերու գիւտէն արդէն քսան տարի անցած էր, ու Արեւելեան Հայաստանը իր վերադարձնումին հրճուանքը կ'ապրէր: Մերոյ Մաշտոցի հոգին կրկնակի խոռովէր ենթակայ կը մնար:

Կորիւն կը գրէ. — «Այնուհետեւ մըտածեց ՀԱՅՈՑ ԿԷՍ ԱՋԻԻ համար, որ Հոռոմներու քաղաքին իշխանութեամբ տակն էր»:

Ոսկեդարու առաջին քսան տարին անցած էր, ու Հայոց ազգի կէսը զուրկ կը մնար լուսաւորութեան բարիքներէն: Անշուշտ այդ քսան տարիներու ընթացքին իր աշակերտները եւ նոքահաս մը-

տաւորականները փորձեր կատարած էին Արեւմտեան Հայաստանի մէջ եւս տարածելու հայերէն լեզուով կրթութիւնը եւ եկեղեցական արարողութիւնները, սակայն միշտ արգելքի հանդիպած էին:

Մաշտոց այս մեծ առաքելութեան կը նուիրուի:

Բազմաթիւ աշակերտներ իր հետ առնելով կը մեկնի զէպի Արեւմտեան Հայաստան: Անոր համարը, քսան տարիներու ընթացքին, ամէն տեղ հասած է: Մաշտոց ճամբայ ելած է վճռական կամքով մը, զերազոյն նպատակին հասնելու, — Հայոց կէս ազգը միւս մասին միացնելու: Միացեալ Հայութիւն, Միացեալ Հայաստան:

Քաղաքական առաքելութեան մըն է որ կը ձեռնարկէ Մաշտոց, անշուշտ համամասնութեամբ թաղաւորին եւ Սահակ կաթողիկոսին: Քսան տարուան փորձերը ձախողած էին Բիւզանդիոնի անբարեհաջակութեան պատճառաւ: Ու Մաշտոց Հռոմէական կայսրութեան սահմաններէն ներս կը մտնէր մտաւորական շփոխումով մը: Իրապէս ան կը ներկայացնէր Հայոց թագաւորը, ազգեցիկ Սահակ կաթողիկոսը եւ Հայոց ազգի միւս կէսը, անկտի Հայաստանը:

Մաշտոց մտնելով Արեւմտեան Հայաստան, թէեւ պատիւներով կ'ընդունուի Հռոմէական սպարապետին կողմէ, բայց առանց Կոստանդնուպոլսոյ հրամանին թոյլ չի տար կրթական գործին ձեռնարկելու: Մաշտոց կը ստիպուի դըրաւոր խնդրագիր ներկայացնել կայսեր, որ կը հրամայէ «վայել մեծարանքով Սկովմիդ * անունով կոչեն սուրբին»:

Սուրբը, այսուհանդերձ, կը ստիպուի Պոլիս երթալ եւ հոն, Բիւզանդիոնի արքունիքին եւ Տիեզերական պատրիարքին բացատրել այն քաղաքական եւ կրօնական շահերը որ Հռոմէական կայսրութիւնը եւ քրիստոնէութիւնը կրնան ունենալ Հայաստանի ամրացումով:

Տիեզերական քաղաքին մէջ զայն կը լսեն ուշադրութեամբ եւ յարգանքով: Կը մեծարեն եւ անոր հետ եկած շքա-

խումբը կը պահեն որպէս պետութեան հիւրերը:

Մաշտոց կրցաւ համոզել կայսրը եւ արքունիքի ամբողջ աւագանին, ու ստացաւ կայսրէն «անընդդիմամալի» սրբազան հրամանագիր Հայոց կէս ազգը կըրթելու:

Փոքրիկ, բայց նշանակելի մանրամասնութիւն մը: Կայսրը հրամայած էր որ մեծամեծ պարգեւներով պատուեն Մաշտոցը եւ իր շփոխումը: «Այլումիջը, արդարեւ այս մասին համազօգ պատակամունքը որ նուէրները մնան իշխաններուն եւ ինքը բան մը չառնելով՝ մեկնեցաւ Արեւմտեան Հայաստան»: Անշուշտ անձնուէրը, այդ վարմունքով, բարոյական հմայք մը կ'աւելցնէր իր մտաւորական եւ քաղաքական հանգամանքներուն վրայ:

Վերադարձն ինքնին քաղաքական ցուցադրութիւն մը եղած է: Մաշտոց եւ հետեւորդները կը նստին արքունիքէն տրամադրուած զետեղներու եւ կառքերու մէջ, եւ թագաւորական ճանապարհներու վրայ կը գլխաւորուին քաղաքներէն եւ իշխանաւորներէն:

Սպարապետը երբ կայսրի հրամանը կը ստանայ, ամէն աշակցութիւն կ'ընծայէ Մաշտոցի: Պատգամաւորներ կ'երթան Արեւմտեան Հայաստանի գաւառները, աշակերտներ կը հաւաքեն, անոնց ապրելու միջոցներ կու տան, դպրոցի յարմարութիւններ կը ստեղծեն: Մաշտոց իր հետեւորդներով կը նուիրուի ուսուցման գործին, նոյն հետեւորդաւորութեամբ եւ նոյն խանդով, ինչպէս ըրած էր Վաղարշապատի եւ Արեւելեան Հայաստանի այլ գաւառներուն մէջ:

Հայոց կէս ազգին նուիրումը այս աշխատանքները հաւանաբար հինգ-վեց տարի տեւած ըլլալու են: Մաշտոցի կըրթական աշխատանքներուն շնորհիւ հայոց եկեղեցին կ'ազգայնանայ, նոր կարգերով եւ հայեցի շերտեւանդութեամբ:

Ամէն բան կարգի դնելէն ետք, իր աշակերտներէն սմանց վերակազմը կը կարգէ եւ կը բաժնուի եպիսկոպոսներէն եւ հայ իշխաններէն ու կը վերադառնայ

* Տֆնդ, անձնով հսկող ծղծաւոր:

Վաղարշապատ: Ձեկուցում կու տայ Սահակ կաթողիկոսին, Արտաշէս Թազաւորին (Վաւաճապուհի որդին, որ վերջին Արշակունի Թազաւորն եղաւ), եւ ամբողջ բանակին իր կատարած գործի մասին, գոհունակութիւն եւ ուրախութիւն պատճառելով բոլորին:

Հայաստանի մայրաքաղաքի կրթական եւ եկեղեցական գործերը ապահովուած կը տեսնէ, այդ իսկ պատճառով երկար չի մնար Վաղարշապատ: Աղոնաքին գիր ու գրականութիւն տալու, եկեղեցական գործերը կարգի դնելու տնօրէնչութիւնը կը տեսնէ ու կը մեկնի այդ կողմերը:

Մաշտոց իր գիտութեամբ, անուաման եռանդով եւ հմայելով հրաշագործ առաքեալ մըն է իսկապէս: Ամէն տեղ, Թազաւորներն ու իշխանները, եպիսկոպոսներն ու այլ կղերականները զլուխ կը խոնարհեն անոր առջեւ, կը հաւանին անոր առաջնորդներուն, կը կրթուին եւ գործի կը ծուխն մեծ խանդավառութեամբ: Ուսուցման գործը կ'ընթանայ նորն հետեւողականութեամբ, ինչպէս դործագործած էր Հայաստանի, Վրաստանի եւ այլ վայրերու մէջ:

Աղուանքի կրթական եւ Թաքմանական գործերը կարգի դնելով, իր աշակերտներէն երկուքը վերակացու կը կարգէ եւ կրկին կը մեկնի Վրաստան, քննութեան առնելու եւ հիմնաւորելու իր նախորդ աշխատանքները:

Ինչպէս կը տեսնենք, Մաշտոց դադար չունի: Արեւելեան Հայաստանէն կ'երթայ Վրաստան, Վրաստանէն կը վերադառնայ Հայաստանի գաւառները, գործերուն հսկելու եւ վերանայելու: Ապա, կ'անցնի Արեւմտեան Հայաստան, Կ. Պոլիս, վերադարձ Աղուանք, կրկին Վրաստան, ու վերջնական կայան՝ Վաղարշապատ:

Անընդհատ գործող այս առաքեալը, տեսապէս շարժուն իր կեանքի ընթացքին, ամէն բան հիմնաւոր կ'ընէ, խախուռ չի թողուր որեւէ ձեռնարկ: Գործօն այդ կեանքը մօտ քառասուն եւ հինգ տարիներու վրայ կը բաժնուի եւ անոր արդիւնքը դարեւուն դիմացկունութիւն

նը ցոյց կու տայ:

Երբ Մաշտոց Սահակ կաթողիկոսին հետ, որպէս հաւասարակից, աւելի հանդարտօրէն գրական եւ Թաքմանական կամ վերլուծական աշխատանքներ կը կատարէր Հայոց մայրաքաղաքին մէջ, արդէն եօթանասուն եւ հինգ տարիքէն աւելի առաջացած ձերուանի մըն էր: Հայոց Թազաւորութիւնը վերջուած էր, ու Ստեանեան փոթորիկը Հայաստանի դռները կը գլորէր: Այդ վերջին գէտ պատրաստուած սերունդներ արդէն հասած էին եւ Հայաստանի հակառակգործին տէր կ'ուզէին հանդիսանալ:

Մաշտոց հոգեպէս եւ մտաւորապէս հայութիւնը գինած էր, սակայն Թազաւորութեան անկումով, զէնքի ուժը կը տկարանար: Վրան աւելցուցէք քանի մը նախարարական տուներու նախանձն ու դաւաճանութիւնը, ըմբռնելի կ'ըլլայ տագնապին տարողութիւնը, տագնապ մը, որ պիտի պայթէր 451-ին, Վաղարշանց պատերազմով:

Ի խնդիր Հայոց ազատութեան եւ անկախութեան կռուող պատերազմիկ այս սերունդը Մեսրոպ Մաշտոցի եւ իր գործակիցներու ստեղծագործութիւնն է:

Հազար հինգ հարիւր տարիներէ ի վեր Մաշտոցը եւ Վարդանանքը միասին կը սաւառնին Հայոց ազատագրական շարժումներուն վրայ, մտնուամբ մտնը արեւմտեան:

Մեսրոպ Մաշտոց միշտ պիտի պահէ հայ գրերու գիւտին փառապատկը, հայ դպրութեան իշխանապետութիւնը, հայ թէ միջազգային գրականութեան մէջ պիտի նկատուի անվիճելի գիտնական մը:

Բայց անուրանալի է նաեւ պատմական այն ճշմարտութիւնը, թէ Մաշտոց ազգային խաղաքական գործիչ մըն էր, հետաւորն եւ բանիւնաց, որ կրցաւ ոչ միայն հայ գրականութեան ծովագետը ստեղծել, այլեւ ազգայնացուց հայ եկեղեցին եւ ազգային ոգիով միաձուլեց հայ ժողովուրդը, գիտակից ազգ մը կերտելով անկէ:

Կ. Ս.

Ե. ՓԱՄՊՈՒՔԵԱՆ

Մ Ե Ս Ր Ո Պ Մ Ա Շ Տ Ո Յ

ԵՒ

Ի Բ Փ Ա Մ Ա Ն Ա Կ Ը

Ս. Մեսրոպ, Հայ մեծ գիտաբարը, ապրեցաւ եւ գործեց պատմական այնպիսի ժամանակաշրջանի մը մէջ, երբ Հայ ժողովուրդի կրօնական, մշակութային եւ քաղաքական կեանքը ծանր տապալակ մէջ կը գտնուէր: Ժամանակի դեկալութեան համար ընդհանուր մտահոգութեան առարկայ էր այդ տագնապը, որուն լուծումը բերաւ հանճարեղ Մեսրոպ Մաշտոցը՝ Հայ տառերու գիւտով: Եթէ մարդը զետեղուի իր ժամանակին եւ տիրող պայմաններուն մէջ, աւելի որոշ կ'երեւի այն ատեն գործին մեծութիւնը, հրաշալի եւ կատարեալ գործ մը՝ որ ժամանակակիցներու ըմբռնումով զլուխ կրնար դալ միայն նախախնամական միջամտութեամբ:

Դ. զարու երկրորդ կիսուն Արշակունեաց Հայաստանը բաւական տկարացած էր, նոյն դարու 30ական թուականներէն սկսեալ, արքունիքին եւ աւատապետ իշխաններուն միջեւ մղուող պայքարը սուր բնոյթ ունեցած էր. հետզհետէ հզօրացող նախարարները կը ձգտէին դառնալ ինքնիշխան, մինչդեռ Արշակունի թագաւորները կեդրոնը զօրացնելու եւ ազդպիսով արտաքին վտանգները դիմադրուելու համար՝ կը ջանային ստեղծել կեդրոնացեալ զօրեղ իշխանութիւն մը, որ կարելի չէր իրագործել առանց իրենց ենթարկելու կեդրոնախոյս ժողատուներ զրահաւորող նախարարութիւնները: Ահա այս էր ընդհանուր ձեւով մը կեդրոնի եւ շրջաններու միջեւ մղուող պայքարին բնոյթը:

Արտաքին ճակատի վրայ, Հայաստան զարձած էր երկու հզօր կայսրու-

թեանց — հռոմէական եւ Սասանեան Պարսկաստանի — մրցակցութեան դաշտը կամ կռուախնձորը: Հայերու համակրութիւնը, ի մասնաւորի քրիստոնեայ դառնալէ ետք, կ'երթար զէպի Հռոմը, որուն հետ կրօնական եւ մշակութային հաղորդակցութեան մէջ ալ կը գտնուէին: Այս պարագան հաճելի չէր կրնար ըլլալ անշուշտ Սասանեաններուն, որոնք արեւթ չէին փախցնէր Հայ Արշակունիներուն դժուարութիւններ յարուցանելու՝ զօրափոխ կանգնելով, օրինակի համար, իրենց թագաւորին ենթարկուել չուզող Հայ նախարարութիւններուն:

Ներքին եւ արտաքին այս պայքարները տկարացուցին Հայ Արշակունիներու իշխանութիւնը եւ ջլատեցին ընդհանրապէս Հայկական զօրքերու գիծադրողականութիւնը. այնքան որ՝ երբ 387 թուականին Հռոմ եւ Պարսկաստան իրենց երկարատեւ պատերազմներուն պատճառ համարուած Հայաստանը բաժնեցին իրենց միջեւ, ոչ մէկ գիծադրութեան հանգրպեցան Հայոց կողմէ, որոնց կարծիքն իսկ չէր առնուած այս բաժանումը կատարելու համար...

387-ին ուրեմն Հայերը իրենք գիւրենք կը գտնէին բաժնուած երկուքի, — Արեւելիան, որ պարսկական զերթխանութեան տակ կ'ընդգրկէր Մեծ Հայքի մեծագոյն մասը, եւ Արեւմուտք, որ կ'ենթարկուէր հռոմէական կամ, ինչպէս աւելի ուշ կոչուեցաւ, բիւզանդական կայսրութեան: Ծիլդ է որ Արշակունի երկու թագաւորներ՝ Պոսրոփ Դ. եւ Արշակ Դ. կը պահուէին իրենց զահերուն

միայն, սակայն Հայաստան կորսնցուցած էր իր անկախութիւնը եւ իր արջանեւորուն իշխանութիւնը անուանական բռնութիւն կը կրէր միայն: Արդէն, քանի մը տարի անց, 390-ին, երբ Արշակ Գ. մեռաւ, Հռոմ փոխանակ նոր թագաւոր նշանակելու, Արեւմտեան Հայաստանի կառավարիչ կարգեց Կոմէս տիտղոսը կրող յոյն կուսակալ մը: Սասանեան արքայից արջանեւոր իրենց բաժնին մէջ հայ Արշակունիներու զահը պահեցին մինչեւ 428 թուականը, որմէ ետք Յոյներու օրինակով իրենք ալ Արեւելեան Հայաստանը կառավարեցին նշանակովի Մարզպաններով: Այս ձեւով կը տեսնենք որ չորրորդ դարու վերջաւորութեան Հայաստան կորսնցուցած կ'ըլլայ իր քաղաքական անկախութիւնը եւ բաժնեւորուէ՞ր իր կողմէն կայսրութիւններու մէջ:

Կրօնական եւ մշակութային մարզի մէջ կացութիւնը աւելի նախանձելի չէր. երկու կողմի օտար իշխանութիւններն ալ կը փոխադրէին կարելի եղածին չափ արագ կերպով իրենց մէջ ձուլել Հայերը: Բիւզանդացիներու կողմէ ճիշդ չէր խնայուէր զրկելու նախարարները իրենց պատասխանական իրաւունքներէն եւ փութացնելու հայութեան յոռացումը, իր լեզուով, մշակութիւնով ու եկեղեցիով: Հայ եկեղեցին յատկապէս մասնաւոր ուշադրութեան արժանաւոր դարձած էր: Պապ Թագաւորը (368-374) Հայաստանի մէջ օծել տալով Հայոց կաթողիկոսը հիմ դրած էր աղային ինքնագլուխ աթոռի մը: Յոյները զժգոհ մնացած էին սակէ եւ այժմ Հայոց կաթողիկոսներու իրաւասութիւնը չէին ուղեր ճանչնալ Արեւմտեան Հայաստանի միայն: Մովսէս Խորենացի կը վկայէ (Գ. գիրք, գլուխ ԾԷ) որ, երբ Սահակ Պարթեւ այցելեց Արեւմտեան Հայաստան, հոն կաթողիկոսի վայել ոչ մէկ յարգանք եւ ընդունելութիւն գտաւ:

Միւս կողմէ, Սասանեան Պարսկաստանը Հայաստանի մեծագոյն մասը իր գերիշխանութեան ենթարկած ըլլալով հանդերձ, հաշտ աչքով չէր դիտեր Հա-

յերու եւ Յոյներու կրօնակցութիւնը. կը վախնար որ Հայերը ուշ կամ կանուխ Բիւզանդացիներէն օգնութիւն ստանալով կը միանան անոնց եւ կ'ապստամբին իրենց դէմ: Ահա այս վտանգին առջեւ առնելու համար է որ Հայոց Խորոսի Դ. ի մահէն ետք, Պարսից Յազկերտ Ա. արքայից արքան Հայաստանի թագաւոր կը կարգէ Շապուհ որդին (416-420), որուն վիճակուած էր հայ աւագանին հետացնել Յոյներէն եւ, ինքնապետ կապեր հաստատելով, ընտելացնել պարսկական բարքերուն(1): Նախընթաց փորձերը ցոյց տուած էին որ մէկ անգամով զժուար է Հայերը կրօնափոխ դարձնել. ուստի Պարսիկները, առժամաբար, կը դիմէին միջին ճամբու մը. շնորհալուրի կը դարձնէն եւ կը հալածեն յոռացող համարուած նախարարներն ու եկեղեցականները, անոնց տեղ պատուի ու պաշտօնի կոչելով իրենց կուսակիցները. այսպէս, ասորի եկեղեցին, որ հլու կամակատար էր դարձած Սասանեան արքունիքին, կը ծառայէր հակադէմ պայքարը զլիաւարելու համար Հայաստանի մէջ: Ինչպէս որ քաղաքական եւ վարչական զործանութիւններու մէջ պարսկերէն լեզուն բռնած էր յոռացողներն տեղը, այնպէս ալ եկեղեցական եւ կրօնական մարզին մէջ ասորերէնը կը զբաւէ առաջնակարգ դիրք: Պարսիկները թոյլատու չէին այլեւս Յունաստանի մէջ իրենց կրթութիւնը ստացած երէտապաշտներու նկատմամբ. կը յանձնաբարուէր անոնց երթալ Ասորիք եւ հոն կատարելագործել իրենց ուսումը: Երբ, 428-ին, Վառ Ե. զոհընկէց ըրաւ հայ Արշակունի վերջին թագաւորը, Արտաշէս Դ., Սահակ Պարթեւը եւս, որ յամառած էր չամբաստանել երիտասարդ թագաւորը ու մեղսակից դառնալ անոր անկման, կը զրկուէր կաթողիկոսական աթոռէն, որ կը յանձնուի պարսկաւէր Սուրմակի. իսկ այս վերջինէն ետք, եր-

(1) Տես Ղազար Փարպեցի, էջ 54-56, Վեհտիկ, 1933: Տես Մ. Խորենացի Բ. գիրք, գլուխ ԾԵ:

կու ասորի եկեղեցականներ, Բրբրիչոյ եւ Շմուէլ, կը գրաւեն Հայոց կաթողիկոսական աթոռը եւ դայն կը ծառայեցնեն պարսկական իշխանութեան ու ասորի եկեղեցւոյ շահերուն:

Ինչպէս կը տեսնուի, քաղաքական եւ կրօնական իշխանութիւնները սահմանու վրայ էին Հայոց ձեռքէն՝ օգտագործուելու համար հայահալածման գործին: Ժամանակի ղեկավարութիւնը կը գիտակցէր անշուշտ երկրի ու ժողովրդի ազագոյնի ապահովագող ահաւոր վտանգին, եւ կ'որոշէր միջոց մը դուրս գալու անելէն: Դիտէր որ մշակութային ղեկունք վրայ մեծ մասամբ կախուած էր օտարէն, քանի որ գիր չունէր սեփական գրականութիւն ստեղծելու համար. իսկ օտար լեզուով ու օտար գրականութեամբ կարելի չէր սերունդները ազատել ազգային առողջ դաստիարակութեամբ: Քրիստոնէութիւնը, որ սկիզբէն ի վեր ազգային միասնականութիւն ստեղծելու ջանադով հանդիսացած էր Հայաստանի մէջ, խորապէս արմատացած չէր երկրին մէջ. հելլէն էր Հայերը շուրջ հարիւր տարիէ ի վեր ընդունած էին քրիստոնէութիւնը, բայց եւ այնպէս նոր կըրօնքի վարդապետութիւնը մատչելի չէր տակաւին ժողովուրդի մեծ զանգուածին, որովհետեւ անոր ուսուցումը կ'ըլլար մեծ մասամբ օտար լեզուներով՝ յունարէնով կամ ասորերէնով: Եկեղեցական արարողութիւնները եւ շարականները եւս կ'երգուէին յաճախ ժողովուրդին անհասկնալի վերոյիշեալ օտար լեզուներով. այնպէս որ հեթանոսութիւնը իր հաւատալիքներով եւ սովորութիւններով տեղ տեղ ներկայ էր երկրին մէջ: Ըմբռնելի դառնալու և իւրացուելու համար, քրիստոնէութեան ուսուցումը պէտք էր կատարուէր հայերէնով, որուն համար սակայն Հայերը սեփական ուր ու բնի չունէին տակաւին: Քիչերը միայն, անոնք՝ որոնք, կը վկայէ Փաւստոս Բիւզանդացի, քիչ թէ շատ ծանօթ էին յունարէն կամ ասորերէն լեզուներուն, մասամբ կը հասկնային նոր կրօնը. իսկ մնացեալ բազմութեան վը-

րայ, կը շարունակէ նոյն պատմելը, եւ թէ ուսուցիչները գիշեր ցերեկ յորդանաբեւի նման հոսեցնէին այդ կրօնքին ուսուցումը, դարձեալ իր լսածներէն ոչ մէկ բան, ոչ մէկ խօսք, ոչ իսկ նշոյլ մը կրնար հասկնալ կամ միտք պահել (2): Ամէնէն առաջ քրիստոնէութեան ամբար պընդման ու գոյատեւման համար էին անհրաժեշտ սեփական նշանագրերը:

Այս պայմաններու տակ, պարզ էր ուրեմն, որ թէ՛ կրօնական եւ թէ՛ ազգային-քաղաքական տեսակէտով, տեփական տառերու ստեղծումը հրամայական անհրաժեշտութիւն մը կը դառնար: Միայն անոր շնորհիւ էր որ կարելի պիտի ըլլար քրիստոնէութիւնը լայնօրէն տարածել Հայաստանի մէջ. անոր շնորհիւ էր որ Հայերը ազգային դրականութիւն եւ մշակոյթ պիտի ստեղծէին, կարենայ պայքարելու համար օտար ազդեցութիւններու դէմ եւ ազանովելու հայ ժողովուրդի մշակութային եւ քաղաքական անկախութիւնը: Մատենագրական վկայութիւնները ցոյց կու տան որ այս գիտակցութիւնը ունէին ժամանակի բոլոր լուսաւորեալ դէմքերը, աշխարհական թէ եկեղեցական, թագաւորէն ու կաթողիկոսէն սկսեալ մինչեւ բոլոր զարգացեալ նախարարներն ու հոգեւորականները:

Դէպքերը եւ իրողութիւնները այս անկունէն գիտելով, կրնանք առաւել դրահաստել Մեսրոպ Մաշտոցի պայծառ խաղականութիւնը, որ ոչ միայն իր մէջ խաղացուցած էր ժամանակակիցներու բոլոր մտահոգութիւններն ու անկեղծ բաղձանքները, այլեւ հանդիսացած էր անոնց յաջող լուծում եւ ապահով ելք գտնողը:

Մեսրոպ Մաշտոց ծնած է 360ական թուականներու սկիզբը, Տարօն գաւառի Հացեկաց գիւղին մէջ, որ Հացիկ կամ Խասգեղ անունով դոյութիւն ունէր մին-

(2) Փաւստոս Բիւզանդացի, Գ. Դպրութիւն, գլուխ ԺԳ.:

չեւ 1915 թուականը: Զաւակն է Վարդան անունով համեստ գիւղացիի մը: Մանկութեան հասակին իր ուսումը ստացած է հիւլենական դպրութեամբ» այսինքն յունարէնով: Ապա, կ'անցնի Արեւելեան Հայաստան եւ մայրաքաղաք Վաղարշապատի մէջ որպէս քարտուղար կը մտնէ արքունի դիւանատան ծառայութեան մէջ. Հոս կը հմտանայ պետական գործերուն, ախրանալով միաժամանակ գինուորական արուեստին: Իր պաշտօնին բերումով, Մաշտոց Ժանօթ պէտք է ըլլար, բացի հայերէնէն, յունարէն, պարսկերէն եւ ասորերէն լեզուներուն, որոնք ժամանակի գործածական եւ պաշտօնական լեզուներն էին. ասոնցմէ դուրս, մտաւորական իր պաշարը կը ճոխացնէ յաճախակի ընթերցումներով:

Բաւական ժամանակ ծառայելէ ետք արքունիքին մէջ, 39ձ թուականին Մաշտոց կրօնաւոր կը դառնայ եւ ճգնաւորական կեանք կը վարէ. իրեն հետեւող ապկերտներ կ'ունենայ, որոնց կ'ուսուցանէ եւ որոնց հետ կը շրջի զանազան գաւառներ քարոզչութիւն կատարելու համար: Կը հանդիպի Գողթն գաւառը, որուն բնակիչները տակաւին հեթանոսական սովորութիւնները պահած էին. Հոն կը զանուէին նաեւ քուրմեր: Քարոզչութիւններով եւ տեղւոյն Շաբթի աւելումով իշխանին աջակցութեամբ կը յաջողի հալածել քուրմերը, որոնք իրենց կուռքերը միասին վերցուցած՝ կը փախչին Մասիսի Հարաւային շրջանները, «Մարաց» կողմերը: Հոս, Մաշտոց անձնական փորձառութեամբ կը տեսնէ որ հեթանոսական կենցաղն ու հաւատալիքները բոլորովին տեղի չէին տուած քրիստոնէութեան առջեւ: Մտաւորապէս թեան մէջ ինկած, Վարդապետը կ'ըսէ. «Ինծի համար տրամուծիւն է եւ սրտիս ցաւերը անպակաս են եղբայրներուս եւ ազգակիցներուս համար»: Երկա՛ր մտածելէն ետք, կը վերադառնայ Վաղարշապատ եւ Սահակ Պարթեւին կը յայտնէ իր մտահոգութիւնները եւ հայերէն տառեր ստեղծելու անհրաժեշտութիւնը: Կաթողիկոսը, որ նոյնպէս կը մտածէր

այդ մասին, անմիջապէս զուամբել կուտայ կրօնաւորներու ժողով մը. Հոն, միաբերան կ'ընդունին Մաշտոցի առաջարկը եւ կ'որոշեն դիմել Վաղարշապատ արքային:

Թագաւորը կը յայտնէ որ Դանիէլ անունով եպիսկոպոսի մը մօտ հայերէն տառեր կը դնուին: Կրօնաւորներու խնդրանքով, Վաղարշապատ մարդ կ'ուղարկէ եւ բերել կուտայ զանոնք. ապա, արքունի ծախսով աշակերտներ կը տրամադրէ Մաշտոցին, որ ամբողջ երկու տարի փորձելէ ետք բերուած տառերը, կը տեսնէ որ անոնք հրաւարար չեն հայերէն լեզուի կապերը ամբողջութեամբ արտայայտելու, մանաւանդ որ, կ'ուշիցնէ Կորիւն, այդ նշանադիրները ուրիշ դպրութիւններու են եղած եւ մասնացութեան տրուած: Բանաւորները Դանիէլեան կոչուած գիրքերու մասին զանազան կարծիքներ կը յայտնեն: Հաւանական կը թուի Մանուէ Արեղեանի բացատրութիւնը, որուն համաձայն այդ տառերը ուրիշ լեզուի մը համար յօրինուած եւ սակայն անգործածելի մնացած գիրքն են, զորս Դանիէլ եպիսկոպոս պատահաբար գտեր է իրիւս հայերէն լեզուի ալիքներէն (3) եւ որոնք չեն բաւած նոյնպէս հայերէն բառերուն վանկերը կազմելու, իրարու կապելու:

Ատեն մը եւս նոյն հոգերով մնալէ ետք, Վաղարշապատէ հրամանով եւ Սահակ կաթողիկոսի համաձայնութեամբ, Մաշտոց խումբ մը աշակերտներով կը մեկնի Ասորիք ելք մը գտնելու համար: Կը խորհրդակցի Ամիդի (Տիւրքաթիք) եւ Եդեսիոյ եպիսկոպոսներուն եւ իշխաններուն հետ, որոնք սակայն չեն կրնար օգտակար ըլլալ իրեն: Այն ատեն երկու խումբի կը բաժնէ հետը տարած աշակերտները, որպէսզի անոնք ալիքատինն եւ հմտանան, մէկ մասը ասորերէն լեզուին՝ Եդեսիոյ մէջ, միւսը՝ յունա-

(3) Տես Մ. Արեղեանի «Մեքսիկոյ Մաշտոցը եւ Գրի ու Գրակառուութեան սկիզբը» յօդուածը «Մեքսիկոյ Մաշտոց» հատորին մէջ, էջ 249-256, Երեւան, 1962:

լինի՝ Սամոսատի մէջ՝ Իսկ ինք առանձինն կը շարունակէ աշխատել հայերէն տառերը հնարելու համար։ Վերջապէս, յամառ ու տքնաջան աշխատանքով, Եղեմիոյ մէջ, Մաշտոց կը յաջողի ստեղծել հայկական «սքանչելի» նշանագրերը։ Հոս կը մէջըրեմ Կորիւնի համապատասխան վկայութիւնը Մ. Արեղեանի աշխարհաբար թարգմանութեամբ։— (4)

«Եւ այսպէս նա (Մ. Մաշտոցը) շատ նեղութիւններ քաշեց իր ազգին մի բարի ոգնութիւն զտնելու համար։ Ամէն բան շնորհող Աստուծոյ իսկապէս պարգևունց նրան այդ բախտը. նա իր սուրբ աջով հայրաբար ծնեց նոր եւ սքանչելի ծնունդներ — հայերէն լեզուի նշանագրեր։ Եւ այնտեղ (Եղեմիոյ մէջ) շուտով նշանակեց, անուանեց ու դաստաւորեց, յօրինեց սիրող բաներով — կոպերով»։

Այստեղ կարեւորութեամբ պէտք է արձանագրել որ հայազէտ բանասէրներու մեծ մասը այժմ կ'ընդունին, որ հայերէն այբուբենի սկզբնական 36 տառերը ամբողջութեամբ Մաշտոցի կողմէ հնարուած են. անընդունելի կը նկատուի Դանիէլեան կողմէ տառերու օգտագործումը հայերէն այբուբենի ստեղծիչին կողմէ. արդէն Կորիւնի եւ Եղարու միւս մատենագիրներուն մօտ այդ մտաին ակնարկութիւն չկայ. շատ տակի ուշ ժամանակներու պատմիչներ են որ կը յիշատակեն Դանիէլեան տառերը, որոնք յայտնի չէ նոյնիսկ թէ որոնք եւ կամ քանի՞ հատ եղած են. կարգ մը աղբիւրներ կու տան 29, ուրիշներ՝ 17, 22, 24։ Այս խնդրի առնչութեամբ մեծանուն լեզուաբան Հր. Աճառեան կը գրէ. «Դանիէլեան մանրամասնութեանց մէջ կը մըտնեն մեր պատմիչները, այնքան այլանդակ սխալներ կը գործեն։ ... Այս բոլորը կը ցուցնեն թէ մեր պատմիչներուն տուած տեղեկութիւնները այս ժամանակ դուռ անձնական ենթադրութիւններ են, որոնցմէ դուրի կ'են բարեբախտաբար ժա-

մանակակից պատմիչները։ Այս ենթադրութիւնները բոլորն ալ սխալ են, որովհետեւ որեւէ պատմական կուսան չունին» (5)։

Մերոպ Մաշտոց ինք կը կարգաւորէ իր ստեղծած տառերուն շարքը, յուսարէն այբուբենի կարգով, միայն հայ լեզուի յատուկ հնչիւններ արտայայտող յատկեալ տառերը տեղ տեղ մտած են շարքին մէջ. միաժամանակ անոնց առնչութիւնը կ'որոշէ եւ տառերուն արտաքին ձեւերը կը գծէ։

Մերոպեան տառերը կատարելապէս կ'արտայայտեն հայերէն լեզուի բոլոր հնչիւնները իրենց նրբերանգներով. անոնք այնքան կատարեալ են ստեղծուած սկիզբէն որ, ինչպէս կը վկայէ աշխարհահռչակ լեզուաբան Անթուան Մեյէ, հայ ազգին հայթայթած են հնչաբանութեան վերջնական արտայայտութիւն մը, որ պահպանուած է մինչեւ այսօր առանց փոփոխութիւն մը կրելու։ Մաշտոցի սկզբունքը եղած է իւրաքանչիւր հնչիւնի համապատասխան տառը հնարել եւ իւրաքանչիւր տառի համար միայն մէկ հնչիւն սահմանել. այսինքն նոյն տառին մէկէ աւելի հնչիւններ չտալ, ինչպէս ունին կարգ մը ուրիշ այբուբեններ։

Եղեմիոյ մէկնելով Մաշտոց կ'անցնի Սամոսատ, ուր ձգած էր աշակերտներուն այն խումբը, որ յունարէն լեզուին պիտի հմտանար։ Հոս, կը գտնէ Հոռոփանոս անուանով յոյն գեղագիր-գրագիր մը, որուն վերջնական կերպով գրածել կու տայ հայկական նորաստեղծ տառերուն պատկերները։ Տեղւոյն վրայ իսկ, իր աշակերտներէն երկուքին՝ Յովհան Եկեղեցացիի եւ Յովսէփ Պաղնատի չէտ կը ձեռնարկէ Աստուածաշունչի թարգմանութեան։ Հայերէնի թարգմանուած առաջին նախադասութիւնը կ'ըլլայ Սողոմոնի Առաքելներէն ձԱՆԱՅԵՆ ԶԻՄԱՍՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԶԱՆԱՅԵՆ ԶԻՄԱՆ ՆԱՆԱՅԵՆ, գրուած Հոռոփանոս

(4) Կորիւն, վաք Մաշտոցի, քննարկ, քաղաքագիտական և ծանոթութիւններ Մ. Արեղեանի, էջ 48, Գանիթի, 1964։

(5) Հր. Աճառեան, Հայոց Գրերը, էջ 82-89, Վիճնա, 1928։

զեղադրին ձեռքով:

Գրեթե զիւտը տեղի կ'ունենայ 405 թուականին. բոլոր աշխատանքները աւարտելէ ետք, Մաշտոց աշակերտները առած կը վերադառնայ Հայաստան: Վաղարշապատը տօնական ուրախութեան քաղաքով օրեր կ'անցնէ:

•

Ընդհանուր խանդավառութենէն ետք Մեսրոպ Մաշտոց եւ Սահակ Պարթեւ աշխատանքի կը լծուին իրենց աշակերտներով: Ըլլալիք շատ դործեր կային. հիմնականին մէջ երկուք էին անոնք. — պէտք էր դպրոցներ բանալ նորադիւտ ելլալէնով դրել-կարգալ սորվեցնելու համար. ապա, պէտք էր ձեռնարկել կըրօնական եւ պատմական անհրաժեշտ գրքերու թարգմանութեան: Աշխատանքը իրենց միջեւ բաժնելով, Սահակ կաթողիկոս մնաց Վաղարշապատ, արքունիքի մարդոց եւ զօրականներուն ուսուցանելու համար, իսկ Մաշտոց սկսաւ շրջագայիլ Հայաստանի զանազան դաւառները քարոզելու, դպրոցներ հիմնելու եւ ուսուցանելու համար:

Արքունիքի ծախսով դպրոց հիմնուեցաւ նախ Վաղարշապատի մէջ, ուր աւշիմ մանուկներ եւ պատանիներ հաւաքեցին. ասոնցմէ պատրաստուեցան ուսուցիչներ, որոնք հետագային խումբերով դրկուեցան շրջանները ուսուցանելու համար: Սահակ կաթողիկոս աւելի զբաղեցաւ այս վերջիններով եւ այլ մասնաւոր աշակերտներով, որոնցմէ յայտնի է իր թոռը՝ Աւարայրի ապաղայ հերոս Վարդան Մամիկոնեանը:

Սահակէն բաժնուելով Մաշտոց անցաւ Մասիսի շրջակայքը, կամ Մարաց կողմերը, ուր հեթանոսութիւնը տակաւին զօրաւոր էր եւ ուր ապաստանած էին Գողթնի քուրմերը: Այս անգամ իր քարոզութիւններն ու ուսուցումը աւելի արդիւնաւէտ եղան եւ այստեղէն ալ հալածեց քուրմերը: Ասկէ կրկին անցաւ Գողթն դաւառը եւ քարոզութիւն ընելէ ետք, ուսուցիչներ եւ քարոզիչ վանականներ կարգեց հոն: Բնդուն զործու-

նէութիւն ունեցաւ Սիւնիքի մէջ Վաղարշակ եւ ապա Վասակ Սիւնի իշխանները օժանդակեցին իր աշխատանքներուն. Վասակ Սիւնի օգնութեամբ դպրոց բացաւ ու եպիսկոպոս եւ վարդապետներ կարգեց Սիւնեաց աշխարհին համար: Նոյն դործերը Մաշտոց կատարեց զրացի Աղուանքի եւ Վրաստանի մէջ, որոնց լեզուներուն համար ալ յատուկ այբուբեններ ստեղծեց:

Պարբերաբար Մաշտոց կը շրջագայէր իր հաստատած դպրոցները. կը խորախուսէր աշակերտները եւ ուղղութիւն կու տար անոնց աշխատանքներուն: Կը հանդիպէր նաեւ Վաղարշապատ, օժանդակելու համար թարգմանչական աշխատանքներուն. երբեմն, ճգնութեան համար կը քաշուէր ամայի վայրեր, որպէսզի աղօթքով ու ինքնամոլութեամբ, հանդարտօրէն ծրագրէր իր նոր աշխատանքները:

Երբ բաւականին կարգի դրած էր Արեւելեան Հայաստանի կրթական դրօժը, Մաշտոց փափաքեցաւ նոյն բանը ընել նաեւ Արեւմտեան Հայաստանի մէջ, որ Բիւզանդական իշխանութեան ենթակայ էր: Հոն սակայն դժուարութեան բախեցաւ. ստիպուեցաւ հետը տարած աշակերտները Մելիտինէի եպիսկոպոսին մօտ ձգել եւ ուղեւորել Կ. Պոլիս: Կորին չի տար այդ ճամբորդութեան դժուարատեւութիւնը, բայց Մ. Խորենացիէն (Գ. գիրք, գլուխ Ծէ) կը տեղեկանանք որ Արեւմտեան Հայաստանի Անաթոլ կոմէսը թոյլ չի տար որ հայկական վարժարաններ բացուին եւ յունարէնի փոխարէն հայերէն անանդուի: Անգամ մը եւս սահ բացայայտ կը դառնայ բիւզանդական քաղաքականութիւնը, որ յոյն լեզուի եւ դպրութեան ճամբով կը միտէր իր մէջ ձուլել ընդհանուր հայութիւնը: Կ. Պոլսոյ մէջ, Մաշտոց՝ որուն համար տարածուած էր ամբողջ Արեւելքի մէջ, մեծ պատիւներով կ'ընդունուի Թէոդոս Բ. կայսեր եւ Առաքիկոս պատրիարքի կողմէ. կը յաջողի համոզել կայսրը եւ արտօնութիւն ստանալ Արեւմտեան Հայաստանի մէջ եւս դպրոց-

ներ բանալ, որոնց ծախսերը պիտի հոգացուէին կայսերական զանձարանէն: Կայսրը իրեն կու տայ Ակումիտ տիտղոսը, որ կը նշանակէ տընող, անքուն աշխատող: Պէտք է շեշտել որ Մաշտոցի դործը բիւզանդական բաժնի հայութեան համար փրկարար դեր ունեցաւ. առանց հայերէնի եւ հայկական դպրոցներու հայութեան հսկայ մէկ զանգուածը դատապարտուած էր ուժացումի:

Վաղարշապատ վերադարձին, ինք եւս լծուեցաւ թարգմանչական աշխատանքին, որուն ղեկավարութիւնը, ինչպէս տեսանք, ստանձնած էր յունարէն յեղուր Քալանճուտ Սահակ կաթողիկոսը: Վերջինը եւ Մաշտոց առաջին օրէն ունեցած էին բազմաթիւ թարգմանիչ աշակերտներ, որոնց հետ ձեռնարկեցին Ս. Գրքի եւ կրօնական ու աստուածաբանական այլ գրքերու թարգմանումը: Նախ թարգմանուեցաւ Աստուածաշունչը, որուն Մաշտոց սկսած էր Ասորիքի մէջ. հապճեպով եղած այս թարգմանութիւնը հաւանաբար կատարուած էր ասորերէն օրինակէն. թերութիւններ ունէր եւ ատոր համար ալ Ս. Գրքի վերջնական թարգմանութիւնը՝ «Թապուհի թարգմանութեանց» հռչակումով, եղաւ 431-էն ետք, երբ Կ. Պոլիս ուսանելու գացած Եղնիկ Կողբացին, Ղեւոնդ Վանանդեցին (ապագայ Ղեւոնդ Երէցը) եւ Կորիւն Հայաստան վերադարձին իրենց հետ բերին Ս. Գրքի «հաստատուն» օրինակներ: «Եօթանասնից» կոչուած այս ընտիր օրինակէն եւ այլ օրինակներու բազմաամբ է որ կը կատարուի Աստուածաշունչի վերջնական թարգմանութիւնը:

Ասիէ գատ, Սահակ եւ Մաշտոց իրենց աշակերտներով թարգմանեցին Եւսեբիոս Կեսարացիի նշանաւոր Սկեդնոցական Պատմութիւնը եւ Քրեմիլոնը, Թովհան Ոսկերեւրանի Մեկնութիւն Յովնանու, ինչպէս նաեւ այլ բազմաթիւ վկայաբանութիւններ, Ս. Գրքի Մեկ-

նութիւններ, աղօթքներ, քարոզներ, եւայլն: Այս թարգմանութիւնները կը կատարուէին ասորերէնէ եւ մանաւանդ յունարէնէ եւ նպատակ ունէին կրօնական գրականութիւնը զարգացնել եւ տարածել Հայաստանի մէջ:

Ե. դարու առաջին կիսուն, հայ մտքի երկու լուսաւորիչներու շունչին տակ կապուորուեցաւ մտաւորական եւ զաղափարական երիտասարդութիւն մը, որ ստեղծագործական տենդէ բռնուած կերտեց հայկական Ոսկեդարը: Այդ սերունդին կը պատկանի նաեւ պատմագիրներու այն խումբը, որ հայ Ժողովուրդի անցեալ ու ներկայ սիրապարծութիւնները արձանագրեց ռեալիզմի մատնաներու մէջ. մատնաներ՝ որոնք՝ Աղաթանգեղոս, Բիւզանդ, Կորիւն, Եղիշէ, Փարսպեցի, Ռորենացի անուններուն տակ՝ հայ գրի ու դպրութեան ծաղկման եւ հայութեան պոստաւման մէկական առնադիւղի մարգարէները հանդիսացան:

✽

439 թուականի Սեպտ. 7-ին խոր ծերութեան մէջ վախճանեցաւ Մեսրոպ Մաշտոցի պաշտպանն ու գործակիցը՝ Հայոց Սահակ Պարթեւ կաթողիկոսը, որուն մարմինը տարուեցաւ Տարօն եւ թաղուեցաւ Աշտիշատ գիւղին մէջ: Վեց ամիս ետք, 440 թ. Փետրուար 17-ին նոյնպէս աչքերը փակեց հայերէն այբուբենի հանճարեղ գիւտարարը՝ չրջապատուած իր սիրելի աշակերտներէն եւ բարձրաստիճան անձնաւորութիւններէ: Հայաստանի հազարապետ Վահան Ամատունի իշխանը անոր մարմինը փոխադրեց իր սեփական Արագածոտն դուռը եւ թաղեց Օշական գիւղին մէջ, որ անկէ ի վեր ուխտատեղի դարձաւ հայ Ժողովուրդի զաւակներուն համար:

Ե. Փ.

Բ. ԹԱՇԵԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ «ՄԱՆՐՈՒՔ»

Որքա՞ մը հանենք մեր սուրբերէն մեծապոյնին եւ աւագադոյնին՝ Մեսրոպ Մաշտոցի անունը տալէ առաջ։

Հիմա գրեթէ վերջնապէս հաստատուած է, որ Երանելին ծնած էր 361-ին, Տարօն դաւառի Հացիկ, Ոստիկ կամ Հացեկաց գիւղին մէջ, «ի Հացեկաց գեղջէ կարճագատացն» (1), ինչպէս կը գրէ Փաւստոս՝ այս գիւղի մասին խօսելու տուն։

«Կարճագատ» կարմ եւ ուզտ բառերէն կազմուած բարդութիւն մըն է եւ կը նշանակէ փոքր աղնուկան։ Արդարեւ, Մեսրոպի հայրը՝ Վարդան կը պատկանէր «կարճագատ»ներու տոհմին։ Ծնունդով Մամիկոնեան էր, որովհետեւ Տարօնը, ուստի՝ նաեւ Հացիկը կամ Հացեկացը Մամիկոնեաններու սեփականութիւնն էր։ Կը հետեւի, որ Վրանեմական Վարդապետը սերած էր աղնուկան տոհմէ կամ, ինչպէս կ'ըսէ ժամանակակից պատմիչը, «ի Հացեկաց գեղջէ յազատ տանէ»։ Այս պարագան կը հաստատուի նաեւ այն իրողութեամբ, որ ատեն մը գիւանադպիրի պաշտօն վարեց արքունի պալատին մէջ, «ի դրան արքունի կարգեալ քարտուղար», ըստ վկայութեան Որբենացիի (նկատել պէտք է, որ միայն աղնուկանները կրնային պաշտօնի կոչուիլ արքունիքին մէջ)։

Մեսրոպ Մաշտոց իր նախնական կրթութիւնը ստացած էր Տարօնի Ս. Կարապետ, Երեմիի Թննակնեան հոշակաւոր վանքին մէջ եւ «ի մանկութեան տիսն վարժեալ (էր) հելլենական դրօշմութեամբ», ինչպէս կը վկայէ Կորիւն։

(1) Առձեռն քառասունը այս քառը կը մեկնաբանէ իրրեւ «օձ ու կարիւն, չարաճիծ», բայց այս մեկնաբանութիւնը չի յարմարիր տեղին ու պարզապէս։

Հմուտ էր յունարէնի, պարսկերէնի եւ ասորերէնի. հաւանաբար գիտէր նաեւ վրացերէն։

Բանասիրութեան, ինչպէս առհասարակ հայ գրականութեան համար խիստ կարեւոր հարց մը կայ.՝ Մեսրոպ Մաշտոց ի՞նչ հնարեց հայկական այբուբենը։

Եթէ «ոչ» է այս հարցումին պատասխանը, յայնժամ հարկ կ'ըլլայ «պըսակազերծ» ընել Օշականի Սուրբը եւ իր պատուանդանէն վար առնել զայն։

Եթէ «այո» է մեր հարցումին պատասխանը, յայնժամ Սուրբը կանգուն պիտի մնայ իր վարկին մէջ եւ արդարօրէն պիտի համարուի հայ գաղութեան հիմնադիրը։

Ուրիշ ձեւով մը դնենք հարցը սեղանի վրայ.՝ Նախամեսրոպեան գիր ունէ՞ր (չենք բարձր գրականութիւն, այլ կ'ըսենք՝ գիր)։

Եթէ ունէինք, Մեսրոպ Մաշտոց կը դադրի հայ այբուբենի գիւտարարը ըլլալէ եւ կը դառնայ պարզ ուսուցիչ մը։

Եթէ չունէինք, Մեսրոպ Մաշտոց կը վերահաստատուի հայ այբուբենի միայն գիւտարարը ըլլալու իր փառքին մէջ։

Թեք եւ գէժ կարծիքներ յայտնուած են նախամեսրոպեան գիրերու գոյութեան մասին։

ա. Մկրտիչ Էմին կը վկայէ, թէ մեսրոպեան գիրերու գիւտէն առաջ, հեթանոս Հայաստանի մէջ գոյութիւն ունէր անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր գործածուող այբուբեն մը։

բ. Եղիշէ Դուրեան կը հաստատէ ընդհանրական, թէ «հայկական հին այբուբենի մը գոյութիւնն ո՛չ մէկ բանով կ'երաշխաւորուի»։

գ. Իսահակ Յարութիւնեան կը գրէ. «Մեսրոպեան աշուրեանից զեռ եւս շատ առաջ, հայերն արդէն ունեցել են սեպհական աշուրեան, որ գործածութեան մէջ է եղել»:

դ. Նոյն բանը կ'ըսէ նաեւ Մատթիա Գարագաշեան. «Անբժրոնելի կը թուի մեզ զնել մեր հին լեզուն ամենհին առանց երեք գրի եւ դպրութեան յառաջ քան զմեսրոպեանն»:

ե. Նման կարծիք մը կը պաշտպանէ նոյնպէս Ստ. Պալատեանեան. «Անհնարին է ենթադրել, թէ գրի գործածութիւնը Ասիայում մտնելուց յետոյ, հայերը փորձած չլինեն իրանց սեպհական տառերը ունենալ»:

Յիշատակենք քանի մը փաստեր ու վկայութիւններ հնագոյն հեղինակներէ եւ աղբիւրներէ:

1. Յոյն պատմագիր մը՝ Փիլոստրատոս (175-249) կը հաւատէ, թէ Պամփիլիայի մէջ գտնուած է յովազ մը, որուն վրին սակի մանեակին վրայ դըրուած էր հալիբէն գրերով. «Արշակ թագաւոր՝ աստծոյն Նիսեայ»։ Այս կը նշանակէ, որ հայերէն գրերը կային Մեսրոպի դիտէն շուրջ երկու դար առաջ:

2. Ուրիշ յոյն հեղինակ մը՝ Հիպոկոլիտ 204 թուականին գրուած իր ժամանակագրութեան մէջ կը յիշատակէ այն ժողովուրդները, որոնք գիրը եւ զրակաւորութիւն ունէին: Իր կազմած ցուցակին մէջ կայ նաեւ Հայերու անունը:

3. Վարդան Պատմիչ կը վկայէ, թէ հին ատեն Հայերը ունէին 22 գիրէ բաղկացած ալբուբեն մը:

Աւելորդ կը նկատենք յիշատակել Մեթանդակոսի վկայութիւնը՝ ի նպաստ հայերէն գրերու գոյութեան, Մեսրոպ Մաշտոցէն առաջ:

Աւելի ուշ, Հ. Ղուկաս Ինճիճեան իր «Հնախոսութիւն» անունով ծանօթ գործին մէջ այն կարծիքը կը յայտնէր, թէ Դանիէլ Ասորիի մօտ պահուած գրերը հին հայկական գրերէն էին, զորս Մեսրոպ Մաշտոց քարկտալած է միայն:

Այս կարծիքները մի առ մի հերքեց,

նախամեսրոպեան աշուրեանի գոյութիւնը վճռապէս ժխտեց պրոֆ. Հրայրայ Աճառեան եւ յանդեցաւ սա՛ հաստատ եզրակացութեան. «Մեսրոպ Դանիէլեան գիրը քաղաքական մէկ կողմ դնելէն յետոյ՝ իր աշուրեանը ամբողջապէս իմք հնարեց» («Հայոց գրերը», Վիեննա, 1928, էջ 165):

Նոյն կարծիքը կը յայտնէ նաեւ Պրոֆ. Մանուկ Աբեղեան. «Նախ քան Երզնկայի սկիզբները, հայերէն լեզուով մէկ բառ անգամ գրուած չունինք ոչ քարի վրայ, ոչ գրքերի մէջ»:

Մահուարտ կ'աւելցնէ իր կարգին. «Հայաստանի մէջ (Ե. դարէն առաջ) երկրին յատուկ լեզուաւ տող մ'իսկ գրուած չէր»:

Ի՞նչ է, իրականին մէջ, դանիէլեան գիր կամ դանիէլեան աշուրեան ըստածը, զոր կը կրկնեն ու կը վերակրկեն մեր բանաստեղծները, լեզուաբաններն ու զրական պատմիչները: Իբր թէ Դանիէլ անունով ասորի եպիսկոպոս մը գիրքի պատրաստած էր հայոց համար, եւ թէ Մեսրոպ Մաշտոց այդ գիրքուն հետեւելով հնարած էր մեր ալբուբենը:

Բանասիրութեան մէջ համբաւ աշակերտ եմ, բայց կը մերժեմ ու կը ժխտեմ այս կարծիքը: Ձեռն կրնար հաշտուել այն զաղափարին հետ, թէ ասորի եպիսկոպոս մը մեզի՝ Հայերու համար ալբուբեն հնարած ըլլայ: Ատեն մը մեր երկիրը, նաեւ մեր ժողովուրդը ասորական ազդեցութեան ենթարկուած էին թէ՛ եկեղեցական եւ թէ՛ մանաւանդ մշակութային գիտել: Ասորիներու շահը կը պահանջէր աւելի եւս խորացնել այս ազդեցութիւնը, քան թէ աշխատել տկարացրել կամ բոլորովին ջնջել զայն: Ասորի եպիսկոպոսին հո՞գն էր, որ մենք ալբուբեն չունէինք եւ ելլէր ալբուբեն հնարէր մեզի համար:

Դանիէլեան գիրքուն տեսութիւնը ես կը նկատեմ առասպել, առ նուազն՝ աւանդութիւն, որ փոխանցուած է սերունդէ սերունդ ու դարէ դար եւ որ գոյութեան իմաստ չունի այլեւս:

Ասորական ազդեցութեան հիաղալ

Թափանցումը կը հաստատուի նաեւ այն իրողութեամբ, որ Աստուածաշունչի Թարգմանութեան աստեղ յունարէն մէկ հատիկ ստուգապատում օրինակ չկար բովանդակ Հայաստանի մէջ եւ Թարգմանութիւնը կատարուեցաւ ո՛չ թէ յունարէնէ, այլ՝ ասորերէնէ, ճշդ լինելոյ յունին, ինչպէս կը վկայէ Պորենացի: Ետքէն, առաջին Թարգմանութենէն ետք, եզնիկ Բիւզանդիոնէն բերաւ Ս. Գրքի յունարէն ընտիր օրինակ մը (Եօթանասնից) եւ այդ օրինակէն կատարուեցաւ երկրորդ Թարգմանութիւնը:

Ե՛րբ տեղի ունեցաւ գիրերու գիւտը, ճշդիւ ո՛ր թուականին:

Գ. Տէր-Մկրտիչեան այն կարծիքը յայտնած էր ասեմին, թէ Հայ աթոռքէնի գիւտը տեղի ունեցած է 412-416 թուականներուն: Այս կարծիքը հիմ ընդունելով՝ 1912-ին տօնակատարուեցաւ Հայ գիրերու գիւտին 1500ամեակը:

Պրոֆ. Ն. Աղոնց, հիմնուելով յունարէն աղբյուրներու մէջ պահուած տեղեկութեան մը վրայ, հաստատեց, թէ Մեսրոպի գիւտը տեղի ունեցած է ո՛չ թէ 412-416 թուականներուն, այլ՝ 392-393-ին:

Արդի բանասիրութեան մէջ, սակայն, ո՛չ առաջին կարծիքը ընդունուած է, ո՛չ ալ երկրորդը:

Կորիւն, Մեսրոպի աշակերտն ու կենսագիրը, կը հաւատայ, թէ այրութենի գիւտը տեղի ունեցած է Մաշտոցի մահէն 35 տարի առաջ: Արդ՝ Մեսրոպ Մաշտոց մեռած է 440 Փետրուարին. 440, պակաս, 35, հաւասար է 405-ի:

Դա՛րձեալ, Կորիւն այրութենի գիւտին իբրեւ թուական կը մատնանշէ Յազկերտ Ա. թագաւորութեան ութերորդ տարին: Յազկերտ Ա. դահակալած է 398-399-ի միջեւ. իր դահակալութեան 8րդ տարին կը համապատասխանէ 406 թուականին:

Հայ աթոռքէնի գիւտին ճշգրտոյն թուական կրնանք նկատել ուրեմն 405-406 տարեշրջանը:

Մեսրոպի գիւտին նպատակներէն մէկն էր Հայ ժողովուրդին աւել Ս. Գիր-

քը «ինքեան ձայնիւ» եւ ո՛չ թէ մութացածոյ բարբառով: Քրիստոսեան ձայնը մայրենի լեզուն էր, իսկ մութացածոյ բարբառը ասորերէնէն էր, որով կը կտարուէր Աստուածաշունչի ընթերցումը վանքերու եւ եկեղեցիներու մէջ:

Աստուածաշունչի առաջին Թարգմանութիւնը պէտք է սկսած ըլլայ այրութենի գիւտէն առ նուազն տարի մը ետք (407), առ առաւելն հինգ տարի ետք (412) եւ աւարտած՝ շուրջ 420-ին: Ըսինք արդէն, թէ առաջին Թարգմանութիւնը կատարուած էր ասորերէնէ, ճառ ի չգոյէ յունին:

Առաջին փորձէն ետք ձեռնարկուեցաւ երկրորդ Թարգմանութեան, 413-էն ետք եւ 438-էն առաջ, հաւանաբար 433-436 տարիներու ընթացքին, Բիւզանդիոնէն բերուած յունարէն Թարգմանութեան վրայէն (Եօթանասնից):

Դեռ մինչեւ հիմա ճշդիւ յայտնի չէ, թէ ո՛վ ինչ Թարգմանած է: Կենթադրութիւն, որ Ս. Մահակ Թարգմանած է Նոր Կտակարանը եւ Հնգամատենանը, իսկ Սոդոմոնի գիրքերը, մասնաւորաբար առականները, Մեսրոպի «չնորհամատոյց ձեռաց պարզեւք» են, ինչպէս կը վկայեն Կորիւն եւ Պորենացի: Մակարայեցոց գիրքերու Թարգմանութիւնը կը վերագրուի Կորիւնի: Եզնիկ առաւելաբար մատնակցած է սրբագրութեան գործին:

Դատելով «Եղծ աղանդոց» լեզունէն, կրնանք հետեւցնել, թէ Թարգմանիչներու այն դասը, որ կը կոչուի «Եզնիկի խումբ», ունի Հայադրոշմ եւ ճշգրտան ո՛ճ: «Կորիւնի խումբ»ին ոճը վերասլաց է, ճշգրտան ըլլալէ աւելի՝ առատաբան: Կան ուրիշ խումբեր ալ, որոնք կը բերեն ոճական այլ յատկանիշներ:

Բոլորին վրայ կ'իջի սակայն Օշականի Սուրբը: Կ'իջի ո՛չ միայն իր սերունդին, այլեւ բոլոր սերունդներուն վրայ: Ոչ միայն իր դարուն, այլեւ բոլոր դարերուն վրայ: Իր հանճարով նըւաճած է ժամանակը, տարածալիւմը եւ քանակը: Կրնանք աւելցնել՝ նուաճած է նաեւ քրակը:

Բ. Թ.

Ա յբուբենն չէ՛ սա՛՛
 Բ Կ'րդ է անմատոյց,
 Գ ա'նձ է աննուաճ,

Դ ո՛ւռ է փրկութեան
 Ե լք՝ երբ յոյս չկայ,
 Ջ արթօնքի նուա՛դ:

Է ութիւնն է մեր,
 Ը նթացքն ու ուղի՛ն,
 Թ ա՛ղ ու զօրավա՛ր,

Ժ ողորդ մի կա՛նչ
 Ի նքնութեան ոգի՛,
 Լ ինեւու հնա՛ր:

Ս արի՛սիւր, բայց եւ խոյա՛կը սիւնի
 Մ իր-կաթին,
 Կ աճան,

Հ ացն հանապազօր հացեկաց գիւղի
 Ձ իրքերի հնձա՛ն,
 Ղ օղանջը հոգու, դեկը ընթացքի,

Ճ եմարա՛ն հառի,
 Մ ազաղաթ մտքի՛, մատեան հաւատքի,
 Յ ո՛ւղ անմար ջահի:

Մ Ե Ր Ա Յ Բ

«Գրական Թերթ»ը իր Յունիսի քիււերէն մէկը (21) ամբողջութեամբ նուիրած է Ս. Մեսրոպին, ուր՝ Սիւսանթոյնէն արտաստուած «Գիւտին Փառքը» հատուածին կողքին, քերթին բանաստեղծական բաժինը լեցուցած են Հայաստանի աչքի ինկռոյ բանաստեղծներէն երեքը, ամէնէն տաղանդաւորները, Պարոյր Սեւակ, Յ. Շիրազ եւ Գեորգ Էմին: Էմինի ֆերթութեամբ կու տանք ամբողջութեամբ, Ա-էն մինչեւ Ծ-ն:

Որոշապէս Էմին ի՛նքն ալ «Պարտիական դրոյքը» անտեսող հառամտին գըրողներէն մէկն է, եւ այս ֆերթութեամբ կը պատկանի բանաստեղծութիւններու այն շարքին, «որոնք չեն նպաստում աշխատանքութեան ճիշդ զաստիարակմանը»:

ՈՒ ԲԵՆԸ

Անցնիմք սակայն: Ու յիշեցնեմք, որ
նչ միայն Ս. Մեսրոպով խանդավառուե-
լու, այլևս ամոր լեզուով ստեղծուած ա-
ւանդութիւնները կիրաքկելու փաստի մը
առջեւ կը գտնուինք:

Ճիշդ է, որ մտան խաղերու առջեւ
խմացալիս հաճոյք ապրելու ժամանակը
անցած է: Նման յօրհնումները բանու-
րական յամառ ճիգ կ'ենթադրեն առեա-
սարակ եւ կը յանգին բռնագրօս ար-
դիւնքներու: Ճիշդ է, որ մերշնչում չկայ
հոս, բանաստեղծը առաջնորդուած է
պլանով, պլանի մը ծառայելու պլանա-
յին սովորոյթով: Բայց այս քերթու-
ածին ճակատագիրը տարբեր է պլանային
միւս քերթումներու ճակատագրէն: Ու-
րովհետեւ բանաստեղծը անկեղծ է հոս,
գիտէ թէ իր քառերը կը համապատաս-
խանեն նշմարութեան մը, գիտէ թէ իր
գեղումներէն ամենալու պատճառներ պի-
տի չունենայ ոչ մէկ օր, ոչ մէկ պարա-
գայի:

Ընթերցողը կրնայ շարունակել ըս-
կըսուած այս խորհրդածութիւնները եւ
փաստերով հաստատել մեր ըսածները:

Ն կրտս'ւն է մեր,
Շ ո'ղը մեր յոյսի,
Ո գին մեր ճարտար:

Զ ինարին այգու,
Պ արխսպը մեր տան,
Ջ բաղացն արդար:

Ռ ահն է դպրութեան
ոսկւիքան՝ փառքի
ոսկւիք ոսկւիքի,
Ս էրն ու սիրտը մեր, սերմը՝ միշտ ծլող.
Վ էմ ու վիճագիւր:

Տ ունը՝ ցամաքում,
Տապանը՝ ջրում,
Բ ոպէն՝ սլացքում.
Ճ որհանը՝ արտում,

ՈՒ դին՝ անապատում
Փ աղանդը՝ մարտում...
Ք խտն ու քաղն է մեր,
քանքար ու քնա՛ր,
քայլ ու իջեւան,

Եւ
Օ ջախն անմար, օժիտն անհատնում՝
Ֆ է-ից մինչեւ Ա-ն:

ԿԱՐԵՒՈՐ ՈՒՂՂՈՒՄ

Բազին թիւ 11, էջ 17, Բ. սիւնակ.
վերէն վար, 10-րդ տող անցած վերջա-
կէտէն սկսեալ մինչեւ յաջորդ վերջակէ-
տին երեք տողերը տպագրական սխալ
շարուածք ըլլալով, կը խնդրենք ընթեր-
ցողներէն ջնջել, ընթերցումին կարգը
վերահաստատելու համար:

ԳԷՈՐԳ ԷՄԻՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄՆԱՊԱՐԾՈՒԹԻՒՆ

Հայաստանի մէջ, Մայիս ամսու 26-28-ին, մեծ շուքով տօնուեցաւ Ս. Մեսրոպի ծննդեան 1600-ամեակը: Պետութիւնը, էջմիածինը, մշակութային արանձին հաստատութիւնները, մամուլը, ժողովուրդի բոլոր խաւերը վերջապէս բերին իրենց խանդավառ մասնակցութիւնը համազգային այս տօնակատարութեան:

1600-ամեակին առիթով որոշուեցաւ՝

Մատենադարանը կոչել Մեսրոպ Մաշտոցի անունով,

Մատենադարանի հրապարակին՝ կանգնեցնել Յուշարձանը,

Օշականի մէջ՝ «յուշարիւնը»,

Հայագիտական լաւագոյն աշխատութեան համար՝ Հինգ տարին անգամ մը Մեսրոպ Մաշտոցի անունով մրցանակ տալ:

Ասոնք եւ յարակից ուրիշ պայծառ երեւոյթներ եկան եւ շարժումի մը հանգամանքը տուին 1600-ամեակին, վերածեցին դայն խանդավառ ցոյցի մը: Ու խօսք առնող ամէն մարդ, դրիշ շարժող ամէն անձ, վրձին գործածողը, քանդակէլ դիտողը, ամէնքը իրենց հիացումները պատմեցին, վսեմաշուք փարդապետին անձին ու արարչազորութեան առթած երախտագէտ ապրումները թանձրացուցին թուղթի, պատտառի, ժայռի վրայ, տարփողելով անոր դիւտը, անոր դիւտին մէջ տեսնելով աշխարհի փոթորիկներուն գիմանալու մէր տոկունութեան առաջին պատճառը:

«Գրական Թերթ»ի խմբագրութիւնը իր 1 Յունիսի թիւին մէջ, ժողովրդական խաւերու ապրած ոգեւորութիւնը մատնանշող նոր անուններու գրութիւնները կը հրատարակէր, միաժամանակ յիշեցնելով, որ

«Այս օրերին երբ հայ ժողովուրդը տօնում է իր համեարնող գաւազի՝ Մեսրոպ Մաշտոցի ծննդեան 1600ամեակը, խմբագրութիւնը բազմաթիւ նամակներ ու քանաստեղծութիւններ է ստանում ընթերցողներից: Ի՞նչ կը ստանար սակայն «Սովետական Հայաստան» օրաթերթը: Երախտիքի ջերմ խօսքե՞ր, թէ ամէն ջերմութիւն սառեցնող յիշեցումներ կրկին:

«Գրական Թերթ»ը բազմաթիւ նամակներ ու բանաստեղծութիւններ է ստանում ընթերցողներից»:

Ի՞նչ կը ստանար սակայն «Սովետական Հայաստան» օրաթերթը: Երախտիքի ջերմ խօսքե՞ր, թէ ամէն ջերմութիւն սառեցնող յիշեցումներ կրկին:

Որպէսզի պատկերը ամբողջական ըլլայ, տանք նաեւ այս վերջինին ստացածը, զրկուած Հայաստանի, այսպէս կոչուած, առաջին քաղաքացիին՝ Զարոբեանի կողմէ: Մեսրոպեան ներշնչումով չեն արտասանուած (դժբախտաբար) Զարոբեանի խօսքերը, ինչպէս էին զրոգներուն եւ ընթերցողներուն գրկածները, այլ արտասանուած էին Պարտիական ներշնչումով,

ինչպէս չէին (բարեբախտաբար) զբողներուն եւ ընթերցողներուն ստորագրածները:

«Ամենական Հայաստան» օրաթերթի Յունիս 22 թիւին մէջ Զարբեան, ի միջի այլոց, կը յայտարարէր.—

«Մերոպ Մաշտոցի ծննդեան 1600ամեակի տօնակատարութիւնը մեր սրտերը լցրեց հայարտութեան օրինական գգացումով: Սակայն ազգային հայարտութիւնը ոչ մի կերպ համատեղելի չէ ազգային սնապարծաւքեան եւ ազգային սահմանափակութեան հետ: ՍՄԿՊ ծրագրում պարզ ու յստակ ասուած է, — «Կամուխատական շինարարութեան ընթացքում ծառացող սզգային փոխարարութիւնների բոլոր հարցերը Պարտիան լուծում է Պրոլետարիական Ինտերնացիոնալիզմի դիրքերից, լեւիներան ազգային քաղաքականութեան անշեղ կիրառման հիմքի վրայ: Պարտիան թոյլ չի տալիս ազգային առանձնայատկութիւնների ոչ անտեսում ոչ էլ աւելացում»:

Նորէ՛ն «ազգային սնապարծութիւն», նորէ՛ն «ազգային սահմանափակութիւն», «կոմունիստական շինարարութիւն», «Պրոլետարիական Ինտերնացիոնալիզմ», «Լենինի ազգային քաղաքականութիւն», ու Պարտիան, որ «թոյլ չի տալիս ազգային առանձնայատկութիւնների ոչ անտեսում ոչ էլ աւելացում»:

Կը թուի, թէ հիմա ալ, ինչպէս միշտ, զբողներուն եւ կուսակցութեան միջեւ մտածումի հիմնական տարբերութիւն մը կայ: Ու միեմարական է այդ իրողութիւնը: Այլապէս տխուր պիտի ըլլար ամէն բան: Եթէ առաջինները վերջիններուն հետ ներդաշնակուէին, շատոնց վայր փաթթած պիտի ըլլայինք մեր դիմուն: «Պարտիան թոյլ չի տալիս ազգային առանձնայատկութիւնների ունեցում», մինչդեռ տաղանդաւոր բանաստեղծ ու նաեւ այս օրերուն նոյնքան զօրեղ մտածումներ յայտնարբող երիտասարդ մը, վերլուծելով Ս. Մերոպի դերը պատմութեան մէջ՝ կը հասնէր Պարտիայի յիշեցումներուն տրամադծօրէն ներհակ եզրակացութեան մը, մէջտեղ նետելով հետեւեալ կարգախօսը.—

«Փոքրամակ ազգութիւնը կարող է գոյատեւել՝ շեշտելով իր տարբերութիւնը եւ ոչ թէ զլիսագրելով նմանութիւնը»:

Այսպէս կ'եզրակացնէ գրողը: Այսպէս կը մտածենք նաեւ մենք: Ակնարկելով ատոնց կը շարունակէ Զարբեան.—

«Մինչդեռ ազգային քաղաքականութիւնը քննաշուք պարտիական այս դրոյթը երբեմն անտեսում է առանձին գրողների կողմից:

Գրական մամուլում յանախ երեւան են գալիս բանաստեղծութիւններ, պատմաւածներ ու յօդուածներ, որոնք չեն նպաստում աշխատարարութեան ճիշդ դաստիարակմանը»:

Յետ Ս. Մերոպի 1600-ամեակի տօնակատարութեան խմբագրուած եւ տօնակատարութեան աւերթով արտայայտուած մտածումներուն ու ապրումներուն ակնարկող այս բիրտ յուշագրին միտք բանին ի՞նչ է ի վերջոյ: Ի՞նչ կը նշանակէ «չեն նպաստում աշխատարարութեան ճիշդ դաստիարակմանը»: Գեղեցիկ քերթուածի մը կամ տրամաբանական դեպի մը դրուած

մտածումի մը հաղորդակից դառնալով՝ Հայաստանի աշխատուորներուն աշխատանքի թափը կը նուազի յանկարծ, հակայեղափոխական կը դառնան մէկէն, Անգլո-ամերիկեան զաղութարարներուն ճամբա՞յ կը բանան: Խոսքն հողերու «կամաւորներուն» թիւը պակսեցնելու եւ Հայաստանի զաւակները Հայաստանին կապելու նպատէն դատ ուրիշ ի՞նչ տրամադրութիւն կրնան ստեղծել այդ գեղեցկութիւնները, որ այս աստիճան կը խտանայ Պարտիայի քարտուղարը եւ Հայաստանի գրողին արժանապատուութիւնը կը վիրաւորէ, աղջային տնապարծութեան արդասիք յորջորջելով անոր անհատականութեան դրոշմը կրող ամէնէն վաւերական արտայայտութիւնները:

Պատմութեան փորձը ցոյց տուած էր, ու գրողներէն մէկը այդ փորձին կռթնելով՝ եզրակացուց որ «Ա՛յր փառաւած պետականութեան տեղ մա ստեղծեց մի նոր պետութիւն՝ մի հոգեկան պետութիւն»: Երկրորդ գրող մը պատմական նոյն տուեալները օգտագործելով կ'ըսէր, որ Ս. Մեծրոպ ուզէց «նորից Հայաստան ստեղծել, հոգեւոր Հայաստան»: Երրորդ մը Ս. Մեծրոպի ստեղծագործութեան, մեր լեզուին ակնարկելով կը գրէր՝

Կարող էիմք այսիւ անգամ առանց հողի,
Բայց առանց քեզ ասորի չէիմք կարող:

Բոլոր գրողները, արձակագիր թէ բանաստեղծ, բոլոր գրողները այս մտածումներուն վրայ կը դնեն շէշար, — փրկութիւն, յարատեւում, կործանածներու դէմ անկործանելի մնալու միակ միջոցը՝ լեզուն, մշակոյթը, հոգեւոր Հայաստանը, հոգեւոր պետութիւնը:

Այս հաւատքին, այս համոզումին, այս հաւատքին ու համոզումին հետեւող սանձարեկ խանդավառութեան առջեւ է, որ Զարորեան անհանգիստ կը զգայ ինքզինք, յիշեցնելով վերստին կոմունիստական ինտէլիտանց իրոնալիզմը, պարտիական քաղաքականութիւնը, լենինը եւ դրական բազմաթիւ անպատեհութիւններ:

Բայց պակսեցնենք խորհրդածութիւնները եւ ուժ տանք մէջբերումներուն, ի հեճուկա Պարտիային եւ ի վայելումն մեր ընթերցողներուն:

Յ. Շիրազ իր «Հայոց հրաշքը» (Գրական Թերթ, Իւ 20) քերթուածին մէջ, խօսքը որդւոյն ուղղելով կը գրէ՝

Բայց ա՞յլ պահեց
Հայ ազգը մեծ, —
Հայը...

Հա՞յը:

Պատիկ անխոհմտութիւն մը գործած է այստեղ Շիրազ: «Հայ ազգը պահող» Հայուն դերը պէտք է սահմանափակէր որոշ ժամանակի մը մէջ: Հասնէր մինչեւ հոկտեմբերեա՞ն լուսարացը, շատ շատ մինչեւ նոյեմբերեա՞ն այգարացը: Անկէ յետոյ, անկէ յետոյ ի՞նչ: Պէտք կա՞ր այլեւ Ս. Մեծրոպին, իր ստեղծած այբուբենին, Հայուն, երբ կային ուրիշ պահպանողներ», կար Պարտիան, ուսու ազգը, լենինն ու իր մանրամասնութիւնները: Շիրազ մոռցած այս փրկիչները կը շարունակէ՝

Հայը... սակայն ի՞նչ հրաշքով
: իսքսզո Լոպ Զճճ, 'Յ՝վմգուտտոյլլ

Ո՞վ ստեղծեց գրերն հայոց՝
Մեզ հայ պաեռոյ թրերն հայոց:
Փա՛ռք հայ գրերն ստեղծողին,
Հայ ազգն յաւերժ հայ պահողին:

Շուրճով շողա՛ծ երկնաշնորհ Օշականում շուշամարայր
Պատեան չունի՝ թաւր-կայծակի հայոց լեզուն այրեմաթաւր:

Այս խանդավառութեամբ իր լեզուն դովերգող, հին ճշմարտութիւնները, ժամանակէն չսասանող ճշմարտութիւնները նոր պատկերներով արտայայտող եւ «Պատեան չունի թուր-կայծակի հայոց լեզուն այրեմաթուր» ըսող բանաստեղծին դիմաց՝ անհրաժեշտ է անպայման մերկացնել Պարտիայի պատենաւոր թուրը եւ պահանջել կոմունիստական ինտէլիտ-ցիոնալիզմի տաժանելի հարկը:

Համօ Սահեան, իր կարգին ու նոյն ոգեւորութեամբ եւ համոզում-միտ միեւնոյն շէշտով՝ «Սովետական Գրականութիւն» ամսաթերթի Մայիսի թիւին մէջ ստորագրած «Հայոց լեզուն» քերթուածը կը վերջացնէ՝

Հիմաւորց ու նորագ դու իմ հայոց լեզու,
Դու առաւել փարթամ պիտի ծաղկես,
Երբ մեր երազն անցամ հայերէն է հիւսւում,
Էլ կարա՞նք եմք ապրել առանց քեզ՝
Ոչ մի մրրիկ ու հողմ մեզնից քեզ չի պակի,
Եւ քեզ չի խափանի ոչ մի աղէտ,
Մեր գոյութեան արեւ, մեր իմքնութեան ագի,
Յաւիտենից ի վեր եւ առյաւելտ:

Ուրիշ բանաստեղծ մը, Հենրիկ Թումանեան, որ այս պարագային անպայման մաս կը կազմէ «ազգային սնապարծութեան» տուրք տուած «առանձին գրողներ»ուն, «Մատենան Գոյութեան» վերնագրած իր քերթուածին մէջ կը նկարագրէ հայոց աշխարհը, տնոր գեղեցկութիւնները, անոր վրայ չոքած գիւղերը ապա, Ս. Մեսրոպի ստեղծած լոյսը յետոյ եւ կը հաստատէ՝

Եկան, անցան արքաներ եւ քիւր թագեր փոխուեցին,
Բայց գրերը Մեսրոպեան աստղերի պէս մնացին,
Վա՛ռ ու վա՛ռ, յաւերժող,
Ամմար՝ ինչպէս լոյսի շող,
Ինչպէս յայտի՛, հաւատի՛ եւ գոյութեան մե՛ծ մատնան,
Որ մեր հոգում, մեր սրտում
Ու մեզ հետ է յաւիտեան:

Ս. Մեսրոպի Ծննդեան 1600-ամեակը, ինչպէս կը նկատէ Հայաստանի գրականութեան հետեւող հետաքրքիր ընթերցողը, ո՛չ միայն տա-ղանդաւորներուն տաքութիւնը աւելցնող ազդակ մը եղաւ, այլեւ գոյն տը-ւաւ բոլորովին տծգոյն բանաստեղծներու (Հենրիկ Թումանեան)՝ ու մանա-ւանդ ի՞նչ բարձրութիւններու հասցուց աստիճանաւորներէն մէկը, Պա-

բոյր Սևակը, որ զիրար դերտանցող երկու հրեք երկարաշունչ ու չքեղ քերթուածներ զրեց եւ ստորագրեց նոյնքան թիւով եւ ոչ նուազ արժէքով արձակ զրութիւններ ի մասին մեր «Բարբառի արարիչ»ին:

Այո՛, մենք կայինք Նրամից առաջ,
Հզօր քէ ակար՝
Մարմին էինք մենք:
Սակայն Նա եկաւ, որ Հոգի դառնայ
Շօշափում՝դ հոգի
Եւ անմե՛ռ հոգի:

Այո՛, մենք կայինք Նրամից առաջ.
Քիչ քէ շատ՝ կար հաց,
Եւ ունէինք ջուր:
Սակայն մա ծնունց, որ Սնունդ դառնայ,
Մնուե՛ց, որ ծնե՛նք,
Եզաւ, որ լինենք,
Եւ անմահացա՛ւ,
Որ անմահանա՛նք...

Այս պօրաւոր առդերուն դիմաց, մենք վստահ ենք, որ ընթերցողը մոռցաւ արդէն այս քերթուածները պրոլետարական ինտէրնացիոնալիզմի մարտկոյններէն եկող սաստերուն դէմ հանելու մեր պատճառը, մոռցաւ Զարորեանը, ու յանձնուեցաւ բանաստեղծութեան, ամբողջական անձնատը-ւութեամբ մը:

Միջանատած էր մեր հոգը բնիկ,
Ճեղքուած էր արդէն հայրենիքը մեր:

Եւ Նա չծնունց ինչ—որ մի մօրից:
Նա հէկնց այդ մեղքից ծառացաւ յամկարծ,
Որ մեղքը լցնի գէշ ինքն իրանով:

Եւ այդ մեղքը մա լցրեց իսկապէս,
Մեր բաժան բաժան հաղերը մարից
Այդ Նա էր միայն, որ մերեց իրար
Ու միաւրեց... արդէն մեր մտքո՛ւմ:
Եւ այդ օրից վեր
Ու միմչեւ այսօր
Այդ միացումը մնում է անխախտ...

Մենք վստահ ենք նոյնպէս, որ Հայաստանի ընթերցողը, իր կար-դին եւ մեղի պէս այս առդերուն դիմաց մոռցաւ Պարտիան եւ իր խանդա-վառութեան մէջ առիթ չունեցաւ անդրադառնալու ճշմարիտեան ազգային քաղաքականութեան: Պատճառը այս է կը խորհինք, ընթերցողը բռնելու, իր ետեւէն տանելու, իր համոզումներով վարակելու գրողին այս կարողու-թիւնն է, որ կ'անհանգստացնէ Պարտիան: «Ազգային սնապարծութիւն», «ազգային սահմանափակուածութիւն», «պրոլետարիական ինտէրնացիոնալիզմ»:

նալի՛ղժ», «լինինեան ազգային քաղաքականութի՛ւն» եւ խուճապի մատնե-
լած մարդու այս կարգի ուրիշ բառերով ու խուճապ ստեղծելու ձգտող այս
բացատրութիւններով՝ Գարսիային ըրածը ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ իբր զո-
յութիւնը թշուառօրէն յիշեցնելու թշուառ փորձ մը: Հարկ կա՞յ սակայն
այս բաներով մտահոգուելու երբ ունինք Ս. Մեսրոպը, որ

Մեզանից խլուած մեր պետութեան տեղ
Ստեղծեց մի նոր՝
Զեղեա՛լ պետութիւն,
Թագաւորութիւն մի հզօրագօր՝
Ոչ քէ մեզանից խլուած հողերի,
Մեր բաժան-բաժան հայրենու վրայ
Այլ մեր անբաժան,
Մեր անբաժանելի՛,
Երբեք չխլուող հոգիների մէջ:

Վերջացնելու համար կ'արտադրենք նոյն առիթով գրուած եւ
«նօսք Երախտիքի» (Գրական Թերթ, Թիւ21) վերնագիրը ունեցող Քերթը-
լածին երբորդ հատուածը, ուր դարձեալ սքանչելի ու վճռական ու ամո՛ւր
ըսուած տողեր կան, աղամարդու խօսքեր, ինչպէս պիտի ըսէր ինքը՝ բա-
նաստեղծը:—

Աշխարհըգրօսիդ համեմատութեամբ
Ես՝ մինչեւ անգամ Արախ չտեսած տմարնակըս,
Ի լրո՛յ գիտեմ,
Որ Քեզ ծին տուած բնիկ գաւառում
Կար մի մեմաստան՝
«Սուրբն Կարապետ»,
Որի դռները փակ էին ընդմիջտ կանանց սեռի գէմ:

Մենք կի՛ն չենք,
Ա՛յր ենք,
Տղամա՛րդ ենք մենք,
Եւ ռակայն փակ է նաեւ մեր առջեւ
Ո՛չ միայն դուռն ու գաւիթը վանքի,
Այլ գաւառն ամբողջ,
Որի անունից նայնիսկ գրկուած է քարտեւը հիմա:

Մենք կի՛ն չենք,
Ա՛յր ենք,
Տղամարդ ենք մենք,
Եւ ընդդէմ այս բաց անարդարութեան
Առայժմ մենք մեր աչքերն ենք փակում
Բայց փակում այնպէ՛ս,
Ինչպէս փակում են մարդիկ մասները...
Եւ ստացում է դրանից... Բռունցք:

Հայաստանի խորհրդայնացումէն ետք՝ հայ մարդուն խորագոյն

ապրումներուն հետ հաշտ ապրումներ, այսինքն բանաստեղծութիւն տեսանք Ձարենցին եւ քիչ մըն ալ իր հասակակիցներուն մօտ: Քիչ մը բանաստեղծութիւն տեսանք նաեւ պատերազմի շրջանին: Ապա Ստալինի եւ Բերիայի մահերով ստեղծուած դինազադարին: Եւ վերջին անգամ այս տարի, Ս. Մեսրոպի ծննդեան 1600-ամեակին առիթով:

Առաջին շրջանը վերջացաւ արիւնոտ պատմութեամբ մը:

Երկրորդ շրջանը՝ դրողները նուաստացնելով:

Երրորդին «Անլուծի Զանգակատուն» եւ «Թոնդրակեցիներ» կարգացին:

Պիտի մաղթէինք, որ վերջինը նոր սկիզբ մը բլլար եւ Պարտիայի շուրջ չծանրանար այս անգամ գրողներուն վրայ եւ չկասեցնէր հայ ժողովուրդին առնչութեամբ անոնց մէջ յայտնուած ստեղծագործութիւնները:

ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՈՒԻ ՄԱՍԻՆ

Իր բազմակողմանի շնորհներով կեանքի բոլոր երեսոյթները հիմզ հատորներու մէջ խորունկ վերլուծումներու ենթարկած այս անհոգեւոր լեզուաբանը, ժողովրդական գիտնականը, որ միաժամանակ տալիս է իր խօսքը, հետեւեալ հետաքրքրական հաստատումները կ'ընէ մեր լեզուի մասին:

Դարերը եկած հաստատած են ժողովրդական իմաստութիւնը մը, ըստ որում՝ զաւագանի մը երկու ծայրերէն մէկը կրնայ նկատուիլ լաւ եւ միւսը՝ գէշ: Եթէ երկարատեւ փորձառութեան մը բերումով դարգացած բնազդով մօտենում հարցին, առիկա որոշակիւ ինծի համար սքանչելի պիտի ըլլար, իսկ ընթերցողին համար ճիշդ հակառակը: Այլ խօսքով, եթէ օգտուիմ ընտրելու իմ առանձնաշնորհումէս եւ ես առնեմ զաւագանին լաւ կողմը, գէշ կողմը անխուսափելիօրէն պիտի «խնայ ընթերցողին գլխուն»:

Եւ առիկա կրնայ պատահիլ: Որովհետեւ անկարելի է ուռերէն բացատրել փիլիսոփայական հարցերու բոլոր նրբութիւնները, որ կը պատճառատուիմ յարուցանել այստեղ: Ընդհակառակն, հայերէնով կարելի է ատիկա: Բայց ի մեծ ցաւ Հայերուն, ըսեմ որ այս լեզուն թույլ չի տար ինծի արտայայտել ժամանակակիցներուն միտքերը:

Որովհոյք մեղմացնեմ հաստատած այս դառնութիւնս, ըսեմ, որ իմ երկատարողութեան շրջանին, այն ժամանակ երբ ես կը հետաքրքրուէի լեզուագիտական հարցերով, եւ նոյնիսկ այն ատեն երբ նուիրուեցայ անոնց, իմ խօսած բոլոր լեզուներու մէջ նախընտրութիւնս դնաց հայոց լեզուին: Ես զայն կը նախընտրէի նոյնիսկ իմ մայրենի լեզուէս:

Ան գիւր կու գար ինծի, անոր համար մանաւանդ, որ նկարագրէր ունէր եւ ոչ մէկ կողմով կը նմանէր միւս, դրացի կամ ազգակից լեզուներուն:

Իր հնչիւններէն իւրաքանչիւրը, ինչպէս կ'ըսեն լեզուաբանները, իրեն միայն յատուկ է, եւ ինչպէս եւ կ'ըմբռնէի, ան սքանչելիօրէն կը համապատասխանէր հայ մարդուն հոգեկան եւ իմացական պահանջներուն:

ԲԱԳԻՆԻ 1962-Ի ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

Հեղինակ	Խորագիր	Թիտ
ՀԱՄԱՍՏԵՂ	Հայտն ոգին	1
Մ. ԻՇԽԱՆ	Կը սպասեն մահուան	1
» »	Ընկերներ կան	2
» »	Մայր Արաբի ակերում	5
Լ. ԳԱՐՄԷՆ	Հայաստան	1
» »	Խօսք ապագայի մասին	2
» »	Սէր	6
» »	Մեքոպ	12
Վ. ՕՇԱԿԱՆ	Փոխան աղօթքի	1
Յ. ԳԵՂԱՐԴ	Ոսկի մատանին	1
» »	Սպասում	2
» »	Ազերս	3
» »	Աղօթք եւ ուխտ՝ առ Ս. Մեքոպ	12
Յ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	Երգ սիրոյ եւ յայտի	1
» »	Տարե՛ք հոգիս...	3
Ա. ԳԱՌՕՆԷ	Թէ, եւ՝ **	1
Ն. ՍԱՐԱՅԵԱՆ	Միջերկրական	2
Ն. ՊԱՐԹԵԻ	Գիշերամուտ	2
ԵՒ. ՊՕՅԱՃԵԱՆ	Հայը	3
» »	Գիր բանաստեղծի	4
» »	Մարդկութեան խօսք՝ նորածինի	6
Ա. ԵՐԿԱԹ	Խորհուրդ	3
» »	Ուղեւոր	7
» »	Լեռներ	10
» »	Զարթում	12
Բ. ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ	Լոյսի տրամաբխ	3
» »	Գարնան առաւօտ	4
» »	Կեանքը — Գոյրս	7
ՇԱՀՊԱՆ	Երկու անբակցներ	4
» »	Սիրտ երկրիս	5
» »	Ոսկեվառ պատմութիւն	9
Հ. ՔԱՋԱՐԵՆՅ	Համբար մասունքներուն	1
» »	Կարօտ	7
» »	Որպէսզի	8
ԳԱՅԼ ՎԱՀԱՆ	«Գարնանաբեր» ծիծեռնակը (առակ)	4
» »	Տիգը (առակ)	5
» »	Անքացուպերը	6
» »	Պարկեշտ արջը	10
ՏՈՆՃՈՅԵՆՅ	Լոյսը	6

Հեղինակ	Խորագիր	Թիի
ԺԱԳ. ՅԱԿՈԲԵԱՆ	Այբբենաշունչ	5
ԱՐՇԻ	Զարեհցին	5
»	Երբ ապրում էր նա	7
ԱՐՇ. ՍԱՐՈՑԵԱՆ	Ստամբուլում (արտատպում)	8
Ա. ԵՐԱՋԵՆՑ	Գովերգ	8
ՆՈՒԱՐԳ. ՕՏԱՃԵԱՆ	Երէկ	9
»	Թագարները	10
ԳԵՂԱՄ ԳԵՂԱԿ	Աչքիս դիմաց	11
ԳԵՂԱՄ ԳԵՂԱԿ	Խօսք առ Ս. Մեսրոպ	12
Պ. ՍԵՒԱԿ	«Եւ այր մի Մաշտոց անուն» (արտ.)	12
ՍԻԱՄԱՆԹՕ	Գիւտին փառքը (արտատպում)	12
Գ. ԷՄԻՆ	Մեր Այր ու Բենը (արտատպում)	12

ԱՐՁԱԿ

ՆՇ. ՊԵՇԻԿՔԱՇԼԵԱՆ	Լիբանան	1
»	Սեդրաս Ազրար	3
»	Ղազար Ազրար	5
»	Գրպանի բառարան	9
»	Գրպանի բառարան	10
»	Գ. Գ. կը պատմէ եղ. Գօլաննեանի մասին	11
»	Ս. Մեսրոպի Տեսիլը	12
Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ	Առիւծին Յուշարձանը	1
ԵԳ. ՊՕՅԱՃԵԱՆ	Մէսէպը	1
»	Օրեր որ գեշ էին	8
»	Պատերազմ եւ նամակներ	9
»	Պատերազմ եւ նամակներ	10
»	Պատերազմ եւ նամակներ	11
Ա. ԵՐԿԱԹ	Վերադարձ	9
ՊՕՂՈՍ ՍՆԱՊԵԱՆ	Համբուցեալին տղան	1
»	Խաչիկներ	2
»	Հոգը	3
»	Զրոյց՝ նաւուն վրայ	7
»	Քաղաքը	8
»	Վերջին վճիռը	12
Ն. ՎԻՐԱՊԵԱՆ	Տիսիփլինը	1
»	Թաշկինակը	2
ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱԶ	Լիբանան մատուռը	2
»	Հօրախոյրս	4
»	Տղաս	5
»	Երկու կիներ	11
Ա. ԱՐՓԻՆԷ	Եւ Լուսինը կը ժպտէր...	2
ԺԻՐԱՅՐ ԱԹԹԱՐԵԱՆ	Ռապսոդ	2
Վ. ԳԷՈՐԳԵԱՆ	Խռնիքու քարձուցէն	2

Հեղինակ	Խորհրդի	Թի
Ն. ԶԱՐԽՈՒՏԵԱՆ	Կրակե Օղակը	3
» »	Առանց աստղի ճամբան	6
» »	Առանց աստղի ճամբան	7
» »	Սեւ Կիրակին	10
Կ. ՓՕԼԱՏԵԱՆ	Կրակե Շապիկ	3
» »	Հանգիպումներ	8
ՍՄԲԱՏ ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆ	Կազ դեւը	4
» »	Անտառ	5
» »	Կրակը	8
Զ. ՎԱՐԱԳԵԱՆ	Շումերը եկամ	4
» »	Հօր նամակը	11
Ա. ՏՈՂՈՅԵԱՆ	Թեւածող հոգին	6
Մ. ԻՇԽԱՆ	Գերեզմանին առջեւ	12
Պ. ՀԱՃԵԱՆ	Գօտին	4
ԱՆԱՅԻՍ ՀԵՐԱՆ	Հովերում դեմ	5
» »	Հրկիզում օրեր	7
» »	Անկարելի ընտրություն	8
ԱՐՄԷՆ ՍԱՐԵՆՑ	Խաչում	5
» »	Կարն Տառա	9
ՎԱԶԳԷՆ ԷԹԻԷՄԷՋԵԱՆ	«Հիւերս կայրան»	5
ԳՈՒՏՅԻ Պ. ՄԻՔԱՅԵԼԵԱՆ	Եւ հեկեկաց...	7
ԱՐԱՔՍԻ ԶԱՐԽՈՒՏԵԱՆ	Զառակը	9
Ղ. ԺԻՐԱՅՐ	Թուխտ	9
» »	«Դժբախտ շուն, լակատ շուն»	11
ՀՐԱԶ ԶԱՐԳԱՐԵԱՆ	Ժամանակ եւ խորհուրդք իւր	11

ԻՄԱՑԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄ

Ե. Պ.	Վերամուտ	1
» »	Կ. Զարեան	1
» »	Յ. Օշական	2
» »	Ն. Աղբալեան	3
» »	Լ. Շանթ	4
» »	Գ. Իփեկեան	5
» »	Համաստեղ	6
» »	Ա. Հայկազ	7
» »	Վ. Շուշանեան	9
» »	Մեսրոպ Մաշտոց	12
Գ. ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ	Զրոյց՝ հայ գրականութեան մասին	1
» »	Ս. Մեսրոպ եւ իր սերունդը	12
Բ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ	Գրագէտին պատուանդանը	1
» »	Գրագէտին առանձնութիւնն ու առանձնայատկութիւնը	3
» »	Գրագէտին կոչումը	4
» »	Գրագէտին իրաւունքը «ոչ» ըսելու	6

Հեղինակ	ԽՈՐԱԳԻՐ	ԹԻԻ
Բ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ	Էրնեսթ Հեմինկուեյ	7-8
» »	Ոգեղենի մարմնացումը	12
» »	Նոր մամբաներու փնտռումը	
	Թատերական Գրականության մեջ	9
ԺՕՐԺ ԿԻՒՐՃԻՇ	Վկայություն մը հայոց լեզուի մասին (արտատպում)	12
ԵԴ. ՏԱՍՆԱՊԵՏԵԱՆ	Երաժշտականությունը բանաստեղծական արուեստին մեջ	2, 3, 4
ՏՈՔԹ. ԵՐ. ԽԱԹԱՆԱՍԵԱՆ	Խճ է իրականությունը	2
» »	Խճ է իրականությունը	3
» »	Իրականության մանաշումը	5
» »	Մարգարիտ իմացարանությունը	6
» »	Գ. Ֆ. Հեգելի իմաստասիրությունը	
	և դիալեկտիկը	10
» »	Մարգարիտ դիալեկտիկան և նրա ֆենդատությունը	11
Վ. ՕՇԱԿԱՆ	Երոպական և Ամերիկեան Արդի Գրականություն	2
» »	Երոպական և Ամերիկեան Արդի Գրականություն	4, 6, 8
» »	Ուիլիելմ Զաքեր	9
» »	Երոպական և Ամերիկեան Արդի Գրականություն	10
Տ. ՈՍԿՈՒՆԻ	Անհրաժեշտ դարձակետը	2
ՀԱՄԱՍՏԵՂ	1600-ամեակը	12
Ա. ՍԱՀԱԿԵԱՆ	Սիամանթո և Ս. Մեսրոպը	12
ԵՐՈՒԱՆԴ ՓԱՄՊՈՒՔԵԱՆ	Մ. Մաշտոց և իր ժամանակը	12
Ն. ԱՂԲԱԼԵԱՆ	Հայ Գիրքերու Գիտը (արտատպում)	12
Մ. Զ.	Գրախօսական մը Գրախօսականի մը ստիքով	7
Բ. ԹԱՇԵԱՆ	«Գրական մանրուք»	2, 3
» »	Երաժշտությունը բանաստեղծության մեջ	5
» »	Թիւրմ ու թերին	7, 8
» »	Նիւթեր աշխարհարարի պատմության համար	9
» »	Բանասիրական «Մանրուք»	12
Ա. Տ. ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ	Մշակութային մտահոգություններ	2
» » »	Արշակ Ալպոյանեան	9
» » »	Թիւրմ ու թերին	10
ԳՐ. ՇԱՀԻՆԵԱՆ	Խորաշափող Գրադատություն	3
Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ	Մզմամբը	4
» »	Նոր սերունդի Գրական հետեւորդ վրայ	11

Հեղինակ	ԽՈՐԱԳԻՐ	ԹԻԻ
Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ	Մ. Մաշտոց	12
Լ. ԳԱՐՄԷՆ	Պ. Սմալեցկի	
» »	«Անդրդիմիման ճայնեբը»	4
» »	Աղմակն ու Գրականութիւնը	9
» »	Ուիլիմ Ֆոքերն	11
ՄԿՐՏԻՉ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ	Կորիւն Մկրտիչեան	5
» »	Կորիւն Մկրտիչեան	6
Վ. ՀԵՐԵԱՆ	Խորհրդային պատմագիրներ	
» »	Խեղաքիւրումները	7, 8
Վ. ԳԵՈՐԳԵԱՆ	Հայ Գրական աժուր վերջին	
» »	Բառասանակցիւն	7, 8, 9, 10
Լ. ՄԿՐՏՉԵԱՆ	Ակսել Բակունց	10
» »	Ակսել Բակունց	11
ԱՆԹՈՒԱՆ ՊՈՒՍԹԱՆԻ	Լեզուն բարեշրջելու ԱՖԻ փորձը	5
Բ. ՋԱՆՈՅԵԱՆ	Մուկամիլ Ուալի Ուստին Եկէն	4
Յ. Գ.	ա) Տիրան. բ) Մամուլ	1
» »	Մազիկ Գազանեան	2
» »	Փօլ Կիրակոսեան	4
» »	ա) Ջուէն Խորշեան	
» »	բ) Նուրիէ Եփրեմեան	5
» »	Գոհար Գոսպարեան Կամիտաս (լա- րային քառեր) գ) Համագայիւնի լուսանկարներու ցուցահանդէսը	7
» »	Ժորժ Կեօվերչիկեան	4
Ջ. ԽՇՇԵԱՆ	Սովետական ճկարչութիւնը	8

ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ՔՐՈՆԻԿՆԵՐ

«Հին Աստուածներ»	3
«Թօփագ», «Տիրան Տիրան»	4
«Ոսկի Աֆաղ», «Պղտտունի Ջանը», «Աւերակների Վրայ», «Նամուս», «Կարիմէ» (օփերէթ)	6
Արուեստի Աշխարհ «Բնար երգի Պարի ամսամուլի երեկոն», «Մամիկոնեան երգչախումբի Համերգը»	6
Բեմական Կեանք ա) Անճայն ու ամիսս արուեստը դիւնախաղի բ) Զրոյց Մարալի Մարսայի հետ	11

ՆՇՄԱՐՆԵՐ :- ԹԻՒ 1, 2, 4, 5, 7, 8, 12

«Բագին»ի հարցադրանին (8րդ քիւ) պատասխանած են՝ Գ. Թադևոսեան (քիւ 10-ի մէջ), Արտ. Տ. Խաչատուրեան (քիւ 11-ի մէջ) :

Մադրանկարներ ունին՝ Տիրան - 1, 2, 3, 4, 5: Բաֆֆի 8:

Փօլ Կիրակոսեանի իւզանկարը՝ - քիւ 3-ի մէջ:

ԳՐԱԽՕՍՈՒԱԾ ԳԻՐՔԵՐ

- «Թուղթ Զուականբուս - Եդ. Պոյանեանի (թիւ 1)
 «Ներածութիւն Հայ Գրական Պատմութեան» - Բ. Թաշեանի, (թիւ 1)
 «Թոնդրակեցիներ» - Վ. Դաւթեանի (թիւ 1)
 «Զրոյց» - Կ. Փօլատեանի (թիւ 2)
 «Քերթնածներ» - Ա. Երկաթի (թիւ 2)
 «Պեղեղ» - Հաւաքածոյ - Երեսն (թիւ 2)
 «Կենսաբի Ուղիներով» - Ս. Վրացեանի (թիւ 3)
 «Մտորումներ Ճանապարհի Կէսին» - Ս. Կապուտիկեանի (թիւ 3)
 «Արձանագիր» - Բ. Թօփալեանի (թիւ 4)
 «Ամէնուն Տարեգիրք» - Կ. Գէորգեանի (թիւ 5)
 «Միբոյ Յանգին մէջ» - Զ. Մելիքեանի (թիւ 7)
 «Գրական Հարցեր» - Վ. Գէորգեանի (թիւ 8)
 «Երգեր Բանտէն» - Ա. Սեւանի (թիւ 8)
 «Կենսաբի Յորձանութիւն մէջ» - Կ. Սառումի (թիւ 9)
 «Իմ Աշխարհէն» - Շահանդուխտի (թիւ 6)
 «Շամիրամ» - Մ. Թաւրիզեանի (թիւ 6)
 «Արդարութեան Ճանապարհով» - Ա. Գառնէի (թիւ 11)
 «Տաճար» - Սմբատ Շահնազարեանի (թիւ 10)

Խմբագրական 1, 2, 12 թիւերուն մէջ:

Խմբագրութեան կողմէ. Մալխասի մահուան առթիւ տրուած է հանգուցեալ գրագէտին գրական դէմքը (թիւ 2), ինչպէս եւ դէմքը Հ. Թ. Մարեանի՝ իր հայագիտական գործունէութեան 40ամեակին առիթով (թիւ 4): Խմբագրութեան կողմէ գրութիւն՝ (թիւ 2) Համագային Գ. Իփէկեան քաղաքապետի 20-ամեակին առիթով:

ԾԱՆՈԹ.- Խմբագրութիւնը արտայայտուած է դայրացական հետեւեալ պարբերութիւններու մասին.- «Ջահակիք» (Հայ Ճեմարան) (թիւ 3), «Ելաճոր» (Աճ. Դպրեման) (թիւ 4), «Ծիլեր» (թիւ 7), «Նուիրում» (Թովակիւեան Գուլէժ) (թիւ 12):

ՍՏԱՑՈՒԱՆ ԳԻՐՔԵՐ

Շնորհակալութեամբ ստացած ենք՝
Ս. Մեսրոպ - Շղիվարդ - 1962, Ծրուսողէմ:
Քերթումներ - Զ. Մելիքեան - 1962, Պէյրութ:
Տեսական քննադատական փորձեր - Գ. Անէմեան - 1962, Պէյրութ:
Զորս Աշխարհ - Արամ Հալկազ - 1962, Պէյրութ:

ՄԷԿ ՏԱՐՈՒԱՆ «ԲԱԳԻՆ» ԿԸ ՆՈՒՆԻԷ

Պրն. Յովհ. Տէր-Յովհաննէսեան, (Միացեալ Նահանգներ),
Աղանձեան Մատենադարանին, Իտալիա:
Այնճարի Հ. Յ. Դ. Պատանեկան Միութեան Գրադարանին
(1963 տարելըջան):

ՄԱՍՈՒԼԻ

ԵԴ. ՊՅՅԱՃԵԱՆԻ

ՏՈՄԱՐ ՏԱՐԱԳՐԻ

ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐՈՒ

Ս Տ Ո Ւ Ա Ր

Հ Ա Տ Ո Ր Ը

Տ Ա Կ Է

Զեր տպագրական ամէն տեսակ գործերուն համար դիմեցե՛ք

ՏՊԱՐԱՆ ԱՏԼԱՍ

որ սարքաւորուած է արդիական մեքենաներով եւ գոյգ սողաշար-
ներով:

Մասնաւորաբար կը ստանձնէ գիրքերու տպագրութիւն՝ Լի-
րամանի թէ արտասահմանի համար:

Մաքուր եւ ամբերի տպագրութիւն
հղնամիտ գործ

Հասցէ.-

ՏՊԱՐԱՆ ԱՏԼԱՍ

Հեռ. 245402

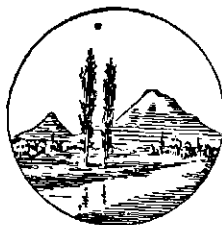
Նամակառութ՝ 2745

Ինչ ալ Զրանս

Պէյրութ - Լիբանան

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺՆԵԳԻՆ

ԼԻՐԱՆԱՆ 20 Լ. ՈՍԿԻ
ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ 7 ՏՈԼԱՐ
ՀԱՏԱՎԱՃԱՌ 2 Լ. ՈՍԿԻ

Վարչութեան հասցէ. —

DIKRAN KOUYOUMDJIAN

P. B. 587, Beyrouth — Liban